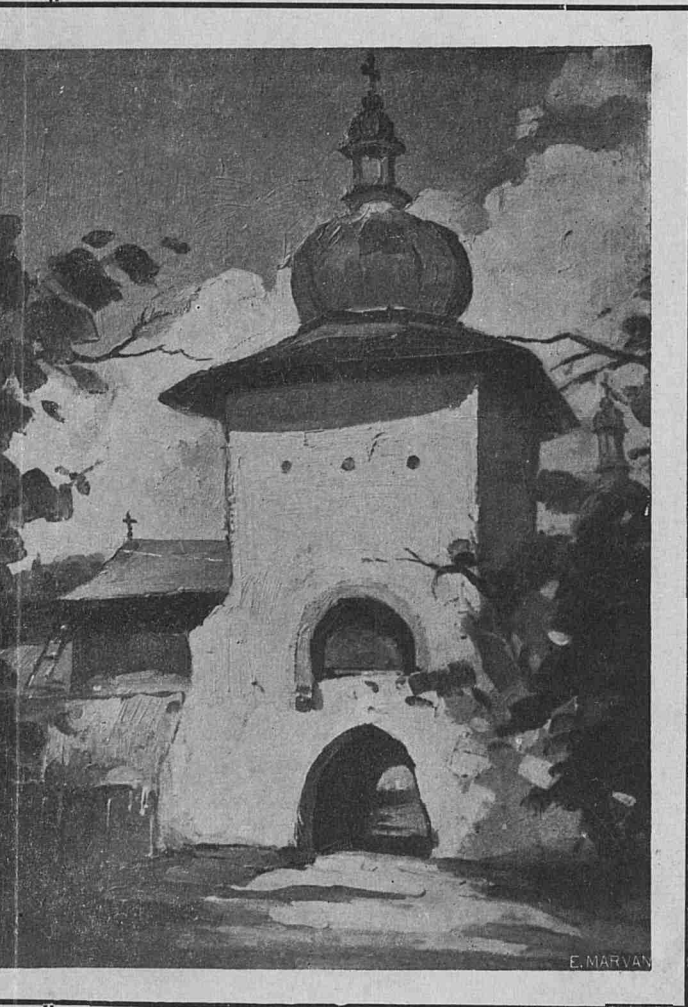

Istoria Românilor

❖ ❖ ❖ ❖ prin călători

DE

N. IORGA

EDIȚIA a II-a
— adăugită

Vol. IV.

EDITURA CASEI ȘCOALELOR
BUCUREȘTI

www.dacoromanica.ro

❖ 1929

N. IORGA

+

ISTORIA ROMÂNILOR

❖ PRIN CĂLĂTORI ❖

EDIȚIA a II-a
— adăugită —

Vol. IV.

BUCUREȘTI
EDITURA CASEI ȘCOALELOR
1929

I.

Călători artiști francesi în țerile noastre.

În legatura cu adâncă influență pe care a exercitat-o Franța asupra societății românești în al doilea sfert al secolului trecut și cu interesul deosebit pe care această Franță, liberală supt raportul politic, romantică supt cel cultural, l-a simțit pentru țerile noastre, bogate în „pitoresc”, în colorit, în exotie și, pe de altă parte, locuite de un popor setos de libertatea naționala deplină, se desfășura *o fasă a artei francese în legătură cu Orientul.*

Un întreg șir de desemnatori cu numele înscrise în istoria picturii au străbătut prin anii 1830-40 Moldova și mai ales Țara-Românească pentru a culege senzații nouă, aspecte inedite ale naturii și a le fixă în desemnuri asupra cărora reveniau apoi cu dragoste și îngrijire. Totul li atrăgea privirile, lacome de lucruri nemai văzute. Un cer cu strălucite jocuri de lumină, cu delicate degradații ale tonurilor, având pe lângă soarele cald din alte țeri și acea atmosferă de neguri și cețe care-i înmiește capriciile de culoare și le variază din zi în zi, ba chiar din clipă în clipă.

O vegetație sălbatecă admirabilă, cu codrii sai de veacuri, cu pustiurile sale de buruieni nealinse de

plugul harnic și zgârcit al zilelor noastre. Case de construcție originală, având într'însele elemente locale care durează de sute și mii de ani, adăugite și prefăcute cu altele venite de la Apus și de la Răsărit: curți boierești, hanuri cu cerdace largi pe stâlpi frumos lucrați, bordeie întunecoase, popasuri de poșta, cârciume. Tipuri omenești ciudate sau mărețe: Țiganul supt toate aspectele lui de maimuță umană lângă demnitatea sigură a țeranului nostru, lângă neastâmpărul raselor orientale. Veșminte în care toate colorile cerului se amestecă, dar se armonizează: porțuri, mai ales femeiești, care variază de la un județ la altul, mântăli cusute cu șnururi ale surugiilor și dorobanților jandarmi, sarice ale ciobanilor, zdrențe bizare ale cerșitorilor și nomazilor, uniforme de oaste și de curte, în care se caută aurul și culoarea. Scene populare: hore la cârciumă, îngrămădiri la dulap sau scrânciob, băieți cu colinda, mulțimi de orașe supt casele cu liniile orientale; câte un bălcu înfățișând în resumat toate felurimile de pitoresc ale țerii. Ici și colo, în sfârșit, vechi morminte, misterioase ruine, mănăstiri, rămășițe de cetăți, frânturi de palate pustii, turnuri cu amintiri din antichitate.

E adevărat că niciunul din acești desemnatori n'a prelucrat în tablouri schițele sale; ele au fost însă în parte publicate. Altele se păstrează încă indite în marile colecții ale Academiei Române sau la particulari zeloși pentru arta și pentru trecutul nostru, cum e d. Gh. Sion. Lumea le cunoaște prea puțin. Acum vre-o zece ani, am dat multe din ele ca supliment la „Sămănătorul”. Câteva desemnuri necunoscute au fost expuse la 1912 de d. Sion în Palatul Artelor de la București; ele au fost dăruite Bibliotecii Universității din Cluj. E însă cu mult prea puțin pe lângă tot ceia ce avem. Și, astăzi, astfel de reprodu-

duceri ar putea să aibă, față de progresul nețăgăduit al spiritului public, altă primire decât cu ani în urmă.

Încă înainte de această epocă Louis Dupré, un mare desemnator, elev al lui David, care servise pe Ieronim, regele Vestfaliei, vine în Turcia la 1819, recomandat anume Marelui-Dragoman Mihai Suțu, pe care, ca și pe fiica lui, frumoasa Elena, îl va înfățișa, înfășurat în largul lui caftan blănit, cu o extraordinară strălucire de colori¹. Plecând din Constantinopol, el va schița în cale alaiul noului Domn, însuși Suțu, care pleacă spre reședința sa moldovenească. În Octombrie, la București el va putea zugrăvi și pe Doamnă, pe tatăl Domnului și pe unul dintre boierii greci. Prin Brașov și Cluj, el se va îndrepta apoi spre Pesta².

Prin 1828 Hector de Béarn, care cu alți doi ofițeri, întovărășește pe un duce frances în Orient, vine din Polonia pe la Hotin și, trecând de-a lungul Basarabiei până la Isaccea, se înfundă în Dobrogea, pentru a se întoarce la Paris prin Odesa. În Basarabia vede pustiu de stepă, sate rare, berze străbătând câmpiile întinse. La Bălți întâlnește o frumoasă femeie dormind lângă copiii ei și desemnatorul e încântat că poate prinde o schiță. Mulți Evrei în prăvălii înșiruite pe largile străzi nepavate la Chișinău, unde o Francesă ține un magazin de mode. La Bender

¹ Mai târziu și în picioare.

² *Voyage à Athènes et à Constantinople ou collection de portraits, de vues et de costumes grecs et ottomans, peints sur les lieux d'après nature, lithographiés et coloriés*; v. G. Oprescu, *Țările române văzute de artiști francesi (sec. XVIII și XIX)*, București 1926, p. 15 și urm., și Iorga, *Voyageurs français en Orient*, Paris 1928.

aceiași priveștițe ca la Chișinău. La Dunăre, unde locuitorii, pe lângă negustori evrei, sânt Moldovenii și ceva Bulgari, el află armata lui Diebitsch și Wittgenstein gata de a trece în Turcia; populația nu arată niciun entusiasm. În Dobrogea, la Babadag, lângă fântâna sacră pentru Musulmani, casarma din 1806, a Sultanului Mahmud. De aici se merge spre Bazargic, bine pavat, cu moschei și bazare. La întorsul din Șumla, Mangalia i se presintă ca un sătuleț, bântuit de țințari, dar cu frumoasă moscheie, iar Chiustenge în mijlocul întăriturilor, păstrate, pe care le pecetluiește o inscripție turcească de mult pierdută¹.

Pictorul Théodore Valério, elev al lui Charlet, purtat prin multe țeri, vine în Orient prin Ungaria în ajunul războiului Crimeii, la 1853, pentru a înainta până la Silistra, iar la 1855 el schițează în principatul muntean cutare țerancă, din Tunari, cutare dorobanț de poliție, pentru ca în Banat să culeagă Țigani și la Oradea Românul pletos în fustă unguerească și cu largă pălărie, la cărciumă ori de pază înaintea boilor albi cu carnea lungi². D. Karadja a descoperit de dânsul și deseme neîdite: splendidul cioban ardelenesc cu căciula dreaptă, văzut în multe atitudini, altul purtând pe umeri largu-i cojoc cu blana în afară, un al treilea, tânăr, cu privirea eroilor lui Grigorescu. El dă și Lugojanca răzimată de u-

¹ *Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie (1828-1856)* și G. Oprescu, o. c.; I. C. Băcilă, în *Transilvania*, LIV, n-le 4-5 (și deosebi: *Pictori francesi prin țara noastră*): se tratează în broșură și despre Raffet, Bouquet, Doussault, Valério.

² Valério, *Souvenirs de la monarchie autrichienne. Suite de dessins d'après nature, gravés à l'eau-forte, La Hongrie*. V. Karadja, în *Analele Olteniei*, IV, pp. 294 și urm., 378 și urm.; I. C. Băcilă, o. c., p. 35 și urm.; Oprescu, o. c., p. 54 și urm.

mărul voinicului soț, frumoasa femeie din Giurgiu, legată turcește la cap, și puiul de Țigan din București.

Fără ilustrații, câteva rânduri fără însemnătate se consacră de fostul consul Tancoigne Bucureștilor pe cari i-a cercetat la întoarcerea din Orient, unde fusese trei ani plecând din Constantinopol, în Septembrie 1807 pentru a întovărăși în Persia misiunea generalului Gardane. În afară de această schiță fugară a Capitalei muntene el semnaleză la Constantinopol Evrei din Principate, „mai curați în îmbrăcăminte”¹. La 14 August al anului următor, el părăsește definitiv Constantinopolul îndreptându-se spre Dunăre; de la noi trece la Liov. În cale știri despre lagărul Marelui-Vizir; la Giurgiu Ienicerii sânt în revoltă; așa încât un medic italian trebuie să-i capete ordine la trecere, pentru Pașii de Nicopol și Vidin, unde e și un arhiepiscop grec.

Fostul consul frances la București, Étienne-Adolphe Billecocq, tipăria la 1848² un „*Album moldo-valaque*” de format mare, adăugând ilustrații de Michel Bouquet. Ca motto al interesantei publicații, formând un supliment al ziarului „*l'Illustration*”, se găsesc următoarele cuvinte ale lui Ludovic-Filip, re-

¹ *A narrative of a Journey into Persia and residence at Teheran, containing a descriptive itinerary from Constantinople to the persian capital, also a variety of anecdotes, illustrative of the history, commerce, religion, manners, customs of the inhabitants, military police of the government, etc., from the french of M. Tancoigne, attached to the embassy of general Gordon, Londra 1820.*

² Caietul poartă titlul următor: *Album valaque, vues et costumes pittoresques de la Valachie, dessinés d'après nature par Michel Bouquet, et lithographiés par M. Eug. Cicéri, Férejis et M. Bouquet, Paris 1843.*

gele Franței, către autor: „Știi d-ta că-mi spui lucruri de care d. Guizot și nici vre unul din ambasadorii miei habar n'are?”. Prefața, adresată unui deputat al noii Republice, C..., poartă data de 5 Februar, și ea pomeneste apariția câtorva planșe din acest album la editorii Albert & Goupil. E o mare publicație de proporții largi, cu desemnurile în culori¹. Billecocq califică pe Bouquet de artist din cei mai distinși și de prieten al său.

Publicația avea un interes politic, revoluționar. Fostul consul voia să tragă atenția asupra celor „aproape nouă milioane de Valahi cari au aceeași mamă ca și noi, vorbesc o limba latină și se recunosc între ei prin numele de *Roumains*, adică Romani”. Și el amintește că în atlasul școlar al lui Lesage, întrebuintat încă la 1848, teritoriul nostru, „mare cât o treime din Franța și încă mai bogat”, e trecut, după actul de anexiune din 1806 al Țarului Alexandru I-iu, ca provincie rusească, Pentru a nu se crede că Bucureștii sânt „Bucara”, Billecocq, prietenul aspirațiilor noastre, înfățișează deci „peste patruzeci de desemne capitale, încredințate celor mai celebri artiști, pentru a face să se vadă de aici bogățiile prezentului, amintirea trecutului, speranțele viitorului”. Lucrarea se vede a fi fost pregătită de autor în castelul său de la Villebon, încă din Septembre 1847. Dar data publicației e 21 Septembre 1848 și ultimele pagini cuprind istoria revoluției nenorocite a republicanilor din București.

O altă culegere a lui Bouquet dă în splendide planșe colorate *cea d'intăiu serie de porturi populare românești*. Sânt zece de toate, dar n'am văzut la Academia Română și nu se află nici între gra-

¹ Un guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube.

vurile dăruite de d. Gh. Sion sălii de cursuri din Vălenii-de-Munte și apoi distruse de Germani, n-le 4, 7 și 8.

Ele înfățișează străini, cutare surugiu țigan din Moldova („Voiturier tzigane, route d'Iassy”), dorobanți din Slatina și din București, fete de țară („femme de la montagne, district de Kimpoulung”) și un singur port bărbătesc, Muntean din Muscel („Homme de la Montagne, district de Kimpolong”)¹.

Dacă Bouquet a străbătut toată Țara-Românească și toată Moldova, văzând și Cămpulungul și stepa Bărăganului și Brăila, care-și începea activitatea comercială, un alt desemnator frances, Doussault, asista într'o zi din luna Iulie 1844 la serbarea pe care o dădeau lui Billecocq niște exploatatori de păduri francesi cari, supt conducerea lui Condemine și Vivot, lucrau în codrul de stejar al unui boier muntean încă de la 1842 (Billecocq adaugă că se vânduse 116.000 de copaci pe prețul de 5 lei și că au dat 2.700 de doage, vândute în Franța cu 28-33 de franci suta).

Doussault n'a schițat numai această scenă, cu cei 500 de lucrători din Mâconnais, Franche-Comté și Charolais, cari dădeau 302 doage pe zi (la un Țigan 30-40), și, pe malurile Oltului, învățau pe locuitori a face potaș din cenușă și a cultiva mări bine via și livezile, cu asistența românească prinsă credincios în porturile ei elegante, ci a mai însemnat și alte aspecte ale vieții noastre de atunci. În desemnurile lui se văd scene de stradă bucureșteană: Turnul Colței, baluri de modă nouă, hanuri înaintea cărora se odihnesc cai de poștă, popasuri „în stepă”, cu dorobanți de pază în jurul străinului, un călugăr și o călugăriță, cari, după bisericile ce se 'văd

¹ V. Oprescu, *l. c.*

lângă ei, sânt Munteni, nu Moldoveni, ba chiar copii cu steaua în umbra unei biserici bucureștene, Călugărenii lui Mihai Viteazul și priveliștea Bucegiului Albului lui Billecocq dă și aceste desemnuri. Se spune că un tablou de acest fel a fost primit la Museul Luvrului.

Și alții au colaborat la această carte de artă, simpatcă nouă. Gravorul Janet Lang înfățișează două doamne în port oriental, probabil de Bouquet. Frații Grigore și Alexandru-Vodă Ghica sânt redați de Gefroy, ca și frumoasa Doamnă Maria a Bibescului, ca și jalnicul Mitropolit de reveniri și nesiguranță sufletească, Neofit. Consulul „străin” din București, între doi Arnăuți, unul cu felegeanul, celalt cu cafeaua, pe când pe fereastă se vede un suptirel turn de biserică, n'are iscălitură (ar părea să fie săpat tot de Lang).

Abia la 1866 vom întâlni un desemnator de talent, dacă nu unul mare, și el ni va da în paginile din revista de călătorii „Le Tour du Monde” povestea schițelor sale, de o admirabilă execuție și de o bogăție unică.

De la Calafat, „care nu se vede”, se trece la descrierea Vidinului, „vioiu”, dar în neorânduială și în cea mai crasă murdărie: Țigani turci se dau tumba înaintea publicului străin, format din Lance-lot, un Engles și un Italian, doritori de alt Orient decât acesta al trivialelor imundicii.

Pe Dunăre mai departe; mal jos la noi, tivit cu case răzlețe și sale. Noapte dormită pe punte, împreună cu un „popă valah” și cu un cioban, cari se văd în ilustrație, între o lume de Turci¹. La Raho-va, corăbii turcești ca în veacul al XVI-lea; la Ni-

¹ Pp. 180-1.

copol ruinele vechii cetăți. La noi se dau numai puțul cu cumpănă, bordeciul și cerdacul de pază al grănicerului ¹.

La Giurgiu închidere în carantină ca într'un țarc de oi. Vameși iese dintr'o căsuță și cercetează furios bagajul, încheind cu strigătul liberator: „slobod”! În oraș, han mare ca pentru o oaste, dar gol; săteni veniți pentru târg, prăvălii de bărbieri pline de clienți. Afară, grăniceri dorm pe marginea unui pod de-asupra apei.

Pentru dusul mai departe se întrebuințează o birjă în care se suie cineva pe oricare din cele două ferești-uși laterale, lângă care este și o fereștiucă rotundă, care nu e ușă. Șoseaua cu stâlpi de telegraf, pe care însă drumeții o evită, luând-o prin țarină. Caravane de lipscani cu mărfuri: căruțele sânt trase și de opl la doisprezece cai.

Sate de bordeie și hanuri, care și ele abia se ridică de-asupra pământului cu singură intrarea lor ². Dar horile de Duminecă se întind, vesele, pretutindenea. La un han cu cerdac, pe când lăutarii cântă, călătorul are prilej să descrie costumul popular ³. Al femeilor „trezește fericitele amintiri ale Greciei și Italiei; în pictură, ar fi încântător în ce privește culoarea; în sculptură superb ca linii și lăsând să se vadă proporțiile trupului și grația boiului”. O splendidă ilustrație arată scena horei ⁴, cu tipuri în adevăr de toată frumuseța: și Bouquet însuși e învins în splendida reproducere a portului popular ⁵. Bucureștii oferă o frumoasă perspectivă, o mahala mur-

¹ Ilustrațiile de la pp. 180 și 186.

² P. 189.

³ Pp. 190-1.

⁴ P. 192.

⁵ Pp. 204-5.

dară și o stradă foarte rea; în centru, moda europeană; „contrast de abjectă miserie și de strivitoare bogăție”.

Mândrie în localurile de petrecere, atunci când e „lipsă absolută a lucrurilor de prima necesitate”. „Dar”, adaugă el, crud, „aceia pe cari ce e necesar îi interesează sânt de atâta vreme dresați la răbdare! Ei vor mai aștepta încă o vreme ca palatele, grădinile publice, căsărmile și bulevardele să fie destule pentru ca să aibă ceilalți vremea să se gândească a li da, ca simple materiale ale unor îmbunătățiri încă mai necesare, un pavagiu și felinare, fântâni și măturători”¹.

„Lumea bună” merge la Cișmigiu în praf. Cea mai bună, la Șosea, între cără și boi desjugați, între șatre și colibe. Unii boieri umblă în port vechiu cu șapcă. Nu lipsesc strălucitorii Arnăuți și irășurile consulilor Franței și Angliei.

Viața socială i se pare plină de rău gust și de pretenție. Iată cum descrie el pe noii stăpâni ai țerii: „Este acolo o clasă de indivizi cari n’au, cred eu, echivalent nicăiri. Fii de proprietari cari au jucat și și-au pierdut moșiile, izgoniți sau liberați ai slugărimii, ei au ceva bani sau și ceva credit, vorbesc destul de ușcr. sânt foarte nerușinați, sânt lipsiți de orice simț moral, dar poartă o haină neagră. Supt ocrotirea unui personagiu însemnat, pe care l-au înșelat ori câștigat, se cam știe cum, ei cer un post. A cere un post e rostul lor cunoscut. Așteptând acest post, care, să nădăjduim pentru binele administrațiilor, nu va sosi niciodată, fac afaceri,— Dumnezeu știe care. Acelea ce se pot mărturisi încep cu lămuriri oficiale date străinului, care mulțamește cu o țigară, și merg până la misitia de transacții comerciale, care

¹ P 200.

aduc mijlocitorului un câștig îndoit, plătit de cei doi contractanți. O clasă de transiție, care nu va mai avea nicio șansă de traiu când bogații și puternicii privilegiați nu vor mai fi în stare să-i sprijine contra săracilor cari nu vor mai fi apăsați.” Unul oferă călătorului să-l introducă într’o casă de joc „onorabilă”, apoi să-i vândă cai și coconi de viermi de mătasă, apoi o căsătorie bogată, o audiență la prinț, „numai din iubire pentru Francesi”: „iubesc Franța mai mult decât patria mea și cât onoarea mea”¹. I se pare însă călătorului — se cam grăbia! — că „lichidul se purifică”.

Pe artist îl interesează vechile bisericuțe pierdute. Și critica atinge iarăși, drept, țelul ei: „Din nenorocire, cele mai curioase, cele care ar trebui să fie mai mult socotite de sentimentul național, sânt într’o stare de uitare și desolare deplorabile. Totuși valorează mai mult ca artă și ca tradiție istorică decât cele câteva palate și biserici clădite din nou în stilul gotic german, care se pare a stăpâni singur înalta favoare oficială. Impunând unei nouă generații de artiști forme și proporții pe care înaintașii lor nu le-au presimțit, nu le-au găsit, nu le-au modificat pas cu pas, se osândesc neapărat la neputință acești artiști. Operele lor nu se leagă întru nimic cu simțul popular, și lipsa de convingere îi face să nu poată da niciun învățământ artiștilor viitorului”². Sfântul Spiridon, copleșit de ornamente gotice, e ca o moschee. În schimb, se laudă foarte mult bisericuța Stavropoleos, pe care atunci nimic n’o colora și n’o asfixia, dând și o prea frumoasă reproducere a ei³.

¹ P. 204.

² P. 205.

³ P. 197.

Ca arhitectură profană, hanul lui Manuc, schițat cum nu se poate mai frumos la pagina 201, cu cele două șiruri de stâlpi și o singură scară ducând la anăndouă; culare casă de mahala, cu sacnasiuri către stradă, îi câștigă laudele. Curtea hanului, cu depositul liber al tuturor mărfurilor și al tuturor murdăriilor lăsate în sama cânilor și a porcilor fără stăpân, își află locul². Scârbă-i inspiră măcelăriile de pe malul Dâmboviței, într'o neîngrijire absolut orientală, pe lângă care se văd toate lepădăturile vecinătății, plus vagabonzi făcându-și toaleta și alte rituri, ori dormind pe iarba călcată și murdărită, pe când goi oameni încălziți își fac liniștit baia supt ochii sergentului. S'ar părea un progres. Lancelot a rămas indignat la 1861, deci acum peste șaizeci de ani, de aceste băi în plin aier fără intervenția înaintașilor poliției de azi³. Obosit de uriciunile zilei, el caută afară din oraș pacea naturii, lângă căsuța acoperită cu stuf și puțul a cărui cumpănă are ca greutate capete de vită reduse la osul înegrit.

Deci, cu toată amabilitatea directorului publicației, care mărturisește că a cunoscut mai multe familii din București și că a păstrat din relațiile cu ele amintirile cele mai bune și mai amabile, artistul care e Lancelot se obosește de această vulgaritate modernă a Bucureștilor. Recomandația marelui istoric Duruy — a cărui călătorie la București s'a oprit în Viena — către Grigore Brâncoveanu, fostul său elev, îl va ajuta să vadă țara.

Cu căruța de poștă⁵, trasă de opt cai smulși cu bac-

¹ P. 139.

² Pp. 206-7.

³ Ilustrația, p. 208.

⁴ P. 207.

⁵ Surugiul, la pagina 211.

șiș de la căpitan¹, se pornește, pe lângă Cotroceni, în prefacere pentru a fi reședința de vară a lui Cuza-Vodă, spre Cūrtea-de-Argeș.

Găieștii sânt „un sat frumușel”, cu câteva bune case boierești; podul pe Argeș, o grămadă de scânduri putrede. Piteștii: case de lemn, nicio biserică mai însemnată, câteva clădiri de piatră, prăvălii de modă veche.

Argeș: „o lungă stradă cu case de lemn”; pe dealuri, colibe. La vestita mănăstire, încă neatinsă de reparație², se întră prin două ziduri concentrice, din nenorocire acum desființate. Și la el comparația bisericii cu „o cutie de moaște bizantină”. Lancelot mai vede chipul lui Neagoe, cu părul bălan, revărsat pe umeri, vechea catapiteasmă și vechile policandre. Se dau și câteva vederi din localitate: un cuptor, o casă de țigan potcovar.

Se străbat munții, printr'un ținut de gușați, la Șuici. Nu se poate mai departe cu trăsura: se va lua deci un car cu boi.

Se merge pe la Jiblea³, trecându-se Oltul pe pod umblător. Ținta e mănăstirea Cozia, ale cărui chilii se găsesc într'un hal de ruină desăvârșită, și călugării lămuresc — nu fără dreptate — că aceasta e administrația Statului, stăpân aici. Egu-nenul, nebun, urlă toată noaptea. Biserica însăși era în cea mai proastă stare; artistului i se pare că merită o reproducere numai o fântână precedată de două frumoase coloane și având de-asupra lor un brâu săpat⁴.

La Ocnele Mari se vede salina, cu 1.070 de lucrători,

¹ Popasul, la pagina 209.

² P. 217.

³ An. 1868, p. 2-9.

⁴ P. 295.

dintre cari 280 „ocnași”. La Râmnicul-Vâlci, case nouă pretențioase („fausse recherche”). La Mănăstirea dintr'un lemn se schițează stăreția și cimitirul, plin de frumoase cruci originale¹. Mănăstirea e părăsită, și călugărițele trecuseră la Surpatel, unde astăzi, printr'o schimbare a împrejurărilor, s'a mutat ruina. Se lucra însă la o școală de învățătoare, din fondurile brâncovenești. La Surpatele, viață activă și primire din cele mai bune. Se pot vedea lângă frumoasa bisericuță, în toată întinderea lor îngrijită, chiliile astăzi pustii de atâta vreme², ba chiar și căsuțele din dos ale „surorilor”³.

La Hurez, Lancelot găsește călugări. Egumenul de optzeci de ani e schițat, tot așa cum se schițase frumoasa călugăriță tristă de la Surpatele⁵. Călătorul petrece aici mai multe zile, găzduil în apartamentele brâncovenești. El descopere, între locuitorii leneși ai mănăstirii, un zugrav.

Bistrița e reclădită în stil modern, nepotrivit cu tradiția: „arhitectul ei, rău inspirat, n'a izbutit decât să-i dea fisionomia unei bogate și solide casărmi”⁶, „ornamente pseudo-gotice”, fațadă de o „corecțiune rece”, biserică „al cărui dom prea strâmt se leagă rău cu totalul construcțiilor”. „Pictura se depărtează prea mult sau nu se depărtează destul de tradiția bizantină; figurile ar voi să fie savante și naive, expresive și cucernice: ele sânt pretențioase.”

Câteva zile la Polovraci, unde se schițează natura muntoasă; bine înțeles și peștera, care i se pare ar-

P. 301.

² P. 308.

³ P. 309.

P. 37.

⁵ P. 312.

P. 332.

tistului monotonă. Se trece la Baia-de-fier, apoi la Târgul-Jiiului, cu atâtea lucruri nouă, pe care cu mândrie le arată prefectul. Lângă Tismana, Lancelot admiră pe un preot care se bucură de orice botez, căci „dă încă un plugar țerii”, și soția lui, meșteră în cusături. „Transmise din generație în generație, ele pornesc din cea mai mare veche și ar merita să fie culese. Lângă orașe caracterul lor se alterează, și e păcat, prin amestecul cu fantasiile Europei, venite pe calea Germaniei¹.” La Tismana chiliile arse-seră, de biserică nu se vorbește, ci numai de egumenul activ și patriot. La schitul Cioclovina, Lancelot culege chipul schivnicului de o sută de ani, răzimat pe flăcăul care e ucenicul său². Baia-de-Aramă, cu tipurile țărănești originale³, și Severinul, cu ziduri nouă, încheie călătoria.

În definitiv, meșterul desemnator parisian a avut, plecând, „sentimentul că a văzut unul din lucrurile rari ale lumii: o aglomerație de 6.000.000 de oameni scuturând praful putred a douăzeci de veacuri de apăsare, de năvăliri și barbarie pentru a merge cu îndrăzneală să lege leagănul său, tradițiile sale, steagul său de una din cele mai mari epoce ale istoriei”⁴.

¹ P. 346.

² P. 347.

³ Ilustrația, p. 352.

⁴ P. 352.

II.

Călători italieni, germani, elvețieni și englesi în țerile noastre.

Amintesc întâiu — găsind-o numai acum — o descriere de călătorie pe la noi în latinește, care nu e un lucru obișnuit, însemnările, apărute la Măiența în 1792, ale abatelui Francisc Pizzigalli.

Plecat la începutul lui Maiu 1789 din părțile Milanului spre Liov, el e primul călător occidental care cunoaște Bucovina ca atare. Cernăuții începe a avea mulți negustori. Coborându-se în Moldova, călătorul e încântat de dealuri, de șesurile înflorite, de aierul cel bun, de bogăția fructelor „ca în Italia”. Ii displace doar slaba gospodărie a câmpului, indolența locuitorilor. La Iași numai Curtea e de zid; aici abatele are a face doar cu ofițeri ruși. Pe la Soroca trece Nistrul, pentru a se întoarce prin Moldova, luând calea spre Oituz: în Ardeal i se pare mai evident latinismul limbii; Românii de acolo, „foarte mulți”, sânt „simpli și primitivi”, cinstiți. Ia vorbă, veseli; se descrie portul femeilor, care merg călare și conduc carăle”¹.

¹ *Iter abbatís Fr. Pizzigalli ad Russiam, Turciam, Italiam ac Germaniam, in quo, praeter descriptiones locorum moresque hominum, Slavorum, Getarum, Pannonum, Hunnorum, Ty-*

Caronni în Dacia, cu subtitlul său, „*Mie osservazioni locali, regionali, antiquarie sui Valachi specialmente e Zingari transilvani, la mirabile analogia della lingua valacca coll'italiana, la nessuna della zingara colle altre conosciute, con un rapporto sulle miniere più ricche di quel Principato*”, publicație de 93 de pagini, mare în 8°, ieșită la Milan în 1812, cu o dedicație către contele Mihail Eszterházy, șambelan al arhiducelui Rainer, e de sigur una din cele mai rare și mai curioase cărți privitoare la Români.

În ultimul războiu, acest numismat, Felice Caronni, care facea catalogul museului de la Hedervár-Witzai, în serviciul căruia sta de douăzeci de ani, făcând opt călătorii din Italia în Ungaria¹, fu luat de niște magnați și dus în Ardeal, care, cunoscut în treacăt încă de la 1790, îi plăcu prin munții lui verzi, bucurându-se, spune el, de aceste frumuseți din primăvară până în toamnă.

Trece, pe la Ciucea, Uiedin și Gilau, unde „Meccenatele” său, Ioan Esterházy, vicepreședinte al Dietei, are proprietăți, la Cluj. Petrece la soția guvernatorului, principesa Salm din Viena, care vorbește și italienește, și află une ori pe arhiducele Maximilian.

Românii sânt pentru el partea „cea mai muncitoare și utilă și cea mai numeroasă” din populație. Caracterul fizic frumos al lor îl impresionează, și-i descrie amănunțit (și la preoți). Nu sânt schilozi și contra vărsatului este un procedeu îndătinat². Ob-

rhënorum origines aspiciuntur; tradus liber în *Tashenbibliothek der wichtigsten und interessantesten See- und Land-Reisen* a lui Jäck, Nürnberg 1829 (unde și călătorii Hunter, Kleemann, Reichersdörfer, lesuital d'Avril).

¹ Pp. 5-7.

² P. 9.

servă că opincile sânt așa-numitele *ciocce* din Abruzzi. Se citează și harta Țerii-Românești tipărită cu un chip de Român pe dânsa, la Viena, de căpitanul Ruhedorf: „Se ne vede l'immagine assai ben espressa nella vignetta di ornato alla bellissima carta geografica della Valachia, edita non à molto a Vienna dal sig. di Ruhedorf, capitano del genio, ch'io pure conobbi già tempo di guarnigione in Milano”.

Se dau obiceiurile la nuntă, până la răspândirea fructelor uscate și nucilor, observându-se că datina e romană, cu citații din Virgiliu și Catul; în sfaturile către mireasă el întrevește antica Dea Suada. Cârpa, *la scherpa*, se pune pe masă, odată cu izvodul zestreii ¹.

A văzut femeile servind pe ceilalți la masă și mâncând apoi „în picioare și urmând a căuta de bucătărie”. Vin la rând datinele la naștere: ieșirea a patra ori a cincea zi, la câmp. A văzut însuși o mamă spălând la fântână copilul născut în dimineața aceleiași zile, când lucra la cucuruz ². Nu se înfașă pruncul. Se descrie leagănul prins de grindă ori răzimat de zid, purtarea odraslei pe cap de-asupra unei perne, în covata de pâne sau de rufe, pe când mâinile torc, ori prins la sân în traistă, pe când a celeași harnice mâni spală pelințele. Deprinși a juca în iarbă, copiii umblă în nouă-zece luni, în singura cămașă care li se rupe pe trup (crede că pe vremea turcească haraciul se dădea odată cu îmbrăcarea izmenelor).

Păstoria e legată cu furtul de vite. Aceiași oameni aduc însă lui Caronni înapoi valisa pierdută. Se u-

¹ P. 11.

² Pp. 11-2.

zid lupii dintr'o izbitură de ciocan; și călătorul a văzut însuși o lupoaică oferită astfel Palatinului la vânătoare¹. Se fac unii și hoți, cu ciocane și han-ger, în munte, supt un harambașă. Odată au prădat diligența Vienei. Niciun fel de osândă și chin nu-i sperie.

Preoții sânt ignoranți și interesați. Curtea-i si-leste să învețe la „Neusatz” (Neoplanta). Explicația neștiinței e căutată la Dimitrie Cantemir, care de-plânge părăsirea literelor latine². Posturile ajung la ispășire. Amenda șterge păcatele. Beția e obișnuită. Se crede în strigoi, cari se străpung în inimă. Casuri de cruzime reală ori închipuită, față de cei vii, se adaugă. Se amintesc Horia și Cloșca.

Dar oamenii sânt de ajutor; pun stâlpi de direcție la răscruci, sprijină trăsurile inomolite, fac fântâni, primesc pe oricine în casă și-i hrănesc cu caș, unt, lapte, miere. Salută cu vorbele „sănătate” și „pace”; pun la frunte mâna ce vor săruta-o. S'ar fi ferind de injurii, zicând: „să nu fi făcut postul ori Paștile” (*per quanto è vero ch'io hò digionato, che hò fatto la Pasqua*).

La case, se observă că și Italienii le văruesc. Felul de a face din răchită hambarul îl crede contemporan măcar cu epoca lui Gordian, din cauza numelui de Viminacium al coloniei lui, zice numismatul. În interior e ordine și socoteală.

Înșiră sămănăturile fără îngrășămintă³, până la floarea soarelui în porumb. Orez se cultivă în Banat

¹ P. 13.

² P. 15.

³ Baliga la cuptoare e pusă în raport cu un pasagiu din profetul Ezechiel; p. 20.

cu supravegherea Italianului Secondo Limoni din Viadana. Supa de meu păsăresc (*panico*) e obișnuită. Ca animale întrebuințează, ca în Romagna, bivolul. Mierea e mai albă ca în Italia. Brânza veche e aproape ca *stracchino*.

Se vorbește și de cultura prunelor, de „slibovița”, și de a tutunului, dohanul Ardelenilor, asupra careia se insistă, arătându-se procedeul. Caronni a fost însărcinat chiar să propuie cumpărarea produsului ardelenesc la Milano. Duzi se găsesc pe alocurea, dar viermii de mătasă nu se cultivă.

Călătorul a cunoscut mecanici români țerani cari fac, după modele, piue de sumane, mori de uleiu, pe lângă uneltele de câmp, acestea obișnuite. Artă de cusut a femeilor e prețuită la Italiani: „non ignobili merletti di loro opera, talchè in giorno festivo si producono in elegante apparato”. Și el singur dă rețeta colorilor întrebuințate de dânsel¹.

Hrana e din pâne, ierburi fierte, ceapă și usturoiu, „paprică”, slănină, uleiu de in. Carne numai la serbători. S'ar fi mâncând și vidra din iazuri, vânzându-i-se blana. E la mese numai un blid și numai un pahar.

Ca organizație, judele de sat are puteri mari. Bogații vin pe urmă: femeile îngroapă supt vre-un copac banii.

În danțuri e o amintire antică și o asemănare italiană. Ospățul de zile mari, cu participarea unui întreg grup, e *alla romana*.

Babele și farmecele se întrebuințează la boli. Se dau și unele leacuri, — cea d'întăiu însemnare de medicină populară².

¹ Pp. 23-4.

² Pp. 27-8.

După ce se vorbește de numărul admis de căsătorii și de vaduvia preoților, se descriu datinele de înmormântare. Supt capul mortului se pun mere, pere, alte fructe, două mănunchi de „ierburi mirositoare”. Se cere iertare și la cei mai rai dușmani. Se aud cântecele plângătoare. Bocitoarele fac în drum funcția de *praeſicae*. Florile de la cap se păstrează ca bune de leac. Se insistă asupra pomenei. Candele se pun în sicriu „ca în vechile vremi”¹. Tânguirile periodice la mormânt nu se uită. Ziua morților este și ea înfățișată cu obiceiurile străvechi.

După Lucius, Del Chiaro și Grisellini se da apoi vocabulariul, care trebuie să arate „neînțeleasa înrudire”, *l'inconcepibile affinità*, a celor două limbi, româneasca și italiană, cuprinzându-se și dialectul lombard al autorului. Se așează materialul pe împărțiri logice și, unde Banatul spune altfel, se dau variante. Sânt și legături de cuvinte. Și numismatul fixează că latina rustică e la originea ambelor limbi, cea italiană venind din înlăturarea prin barbarizare a formelor clasice. Coloniștii militari nu puteau aduce în Dacia alt graiu². Pronunția românească a rămas, încheie Caronni, „fluidă și dulce ca și a noastră”.

Se ajunge apoi la Țigani, cu oarecare bibliografie. Caronni a avut și dicționarul țigano-latino-maghiar al unui Mihai Farkas, crescut la calvinii din Cluj³. Apoi se trece la localitățile de mine, cunoscute la 1809 cu

¹ Se citează pentru numărul Românilor în Ardeal și „M. Born” (p. 31). Caronni a cunoscut pe autor (p. 60), care a publicat în 1778 călătoria lui mineralogică în limba germană.

² Pp. 42-3.

³ P. 52.

prilejul visitei arhiducelui Maximilian. Se relevă și partea Românilor la lucru. Cutare din ei descopere mina de la Naghiag după o flacăară rătăcitoare . In treacăt e vorba și de Museul Bruckenthal ¹. Se promiteau și figuri cari lipsesc.

In Marcu Antoniu Canini Italianii au trimes și ei în această epocă, în care ai lor obișnuiesc prea puțin a cerceta Principatele, de și Vegezzi-Ruscala îndemna călduros într'acoace, pe un represintant în legătură și cu Alecsandri, îndrăzneț, plin de planuri, doritor de mari prefaceri revoluționare și republicane, iar mai ales eminamente federative, în părțile noastre.

In cartea lui *Vingt années d'exil* (a doua ediție 1869), care începe cu arătarea neînțelegerilor pe care le-a avut cu Daniele Manini, șeful republicii venețiene din 1848, pentru a trece apoi la felurite aventuri în Orient: la Turci (1852 și 1856), la Greci, nu fără unele reminiscențe amoroase, reale sau închipuite, scriitorul pomenește de cea d'întăiu petrecere în Țara-Românească (de la 1858 la 1862) unde făcu să se traducă, într'un placard foarte rar, proclamația lui Garibaldi însuși (1862) către creștinii din Orient. „Revoluția simfonă și sincronă, concordă, și simultană a popoarelor apăsate, mai ales în Orient”, era idealul lui. E contra „Statului unitar pan-românesc” și pretinde că linia Carpaților l-ar face imposibil, așa încât nu rămâne decât „confederația dunăreană sau, ca să zic și mai bine, confederația popoarelor ce formează monarhia unitară austriacă, în care s'ar cuprinde și unele provincii ale Turcicii din Europa”, această formațiune fiind în hotar cu o

¹ Pp. 69, 80-1.

alta analogă, confederația bizantină. Cele două s'ar putea lega apoi, în calea Rusiei spre Constantinopol, ca „State Unite ale Orientului”¹.

A cunoscut și a batjocurit pe Cuza-Vodă și pe Rosetti, lăudând pe Alecsandri și Alexandru Ghica, pe care se pare a-l fi zărit în vila retragerii lui de bătrâneță, la Capodimonte, lângă Neapole.

Canini, după insuccesul „confederațiilor”, care premergeau formulei, atât de zgomotos proclamate în epoca noastră, a unei „Grossösterreich”, se instalase la noi, unde se stabili ca profesor. El traduse, cu I. G. Valentineanu, *Norma*, libretul celebrei opere, pregăti o mitologie românească și închină lui Cuza, descris de el apoi ca un biet dregător de provincie, la Galați, și încă unul cu deprinderi personale criticabile, un imn de întoarcere. Înainte de aceasta însă, chiar de la 1858, și într'o formă românească foarte convenabilă, el combătea părerile lui I. C. Brătianu despre originile mixte și eminentemente populare ale neamului nostru², în ziarul *Naționalul* și de acolo într'o broșură în care caută să ni revendice începuturile pur latine și de preferință chiar romane, prin stârpirea în mare parte a mai vechii rase indigene (*Studii istorice asupra originii națiunii române* de Marcu Antoniu Canini). Voia să deie „o probă de simțiminte filo-române” și de „via lui dorință de a vedea reînviindu-se memoria raporturilor vechi dintre Italia și România și creându-se alte raporturi între aceste două națiuni surioare”. Nu e locul, fi

¹ Iorga, *Câteva știri noi privitoare la istoria Românilor*, în „Analele Academiei Române”, XXXV, pp. 107-11.

² Vezi N. Iorga, *I. C. Brătianu*, discursul comemorativ la Academia Română, București 1921 (două ediții).

rește, să se facă aici critica acestui opuscul, din care nu lipsesc nici cunoștințele directe și solide, nici simțul critic, nici ideile originale — ca semnalarea formelor analoge cu ale noastre în anume dialecte italiene—, nici puterea de-a argumenta pentru triumful cauzei¹. Ajunge să se releveze calda simpatie cu care autorul vorbește de „nația cea mai nefericită din Europa” care e cea românească: „acum România”, scrie dânsul, „a ridicat capul din mormântul unde voiau să o închiză inimizii ei și a scos acoperemântul, dar cea mai mare parte din corpul său este încă în mormânt²”. Și pentru asemenea studii el trimete la altă broșură a lui, „Programul de un Institut filologico-științifico-comercial de educațiune”.

Călătorul german Krickel, mergând de la Viena la Ierusalim³, vine pe la Predeal spre Brebu, unde doarme într’o cărciumă cu insecte; de aici ajunge cu poșta, la frumosul sat dâmbovițean Pietroșița, dar căruța pe drumuri rele îl omoară. Numai Țigani și spelunce de bețivi: i se pare că doi din ei voiau să-l loace cu ciomegele. În fața Rușilor un întreg exod spre Ardeal. Cum la București e ciuma, omul trebuie să se întoarcă prin Brebu dincolo de munți.

Un carătaș, E. Ch. Döbel, străbate la 1830 Țara-Ro-

¹ Geții și Goții sânt la el tot una. „Dac” are legătură cu turcescul *dagh*, munte, etc. Căineni sânt una cu Caninl.

² P. 34.

³ *Fussreise durch die Jahren 1827-1828 bis Ende Mai 1829 und zwar durch Ungarn, Siebenbürgen, die Militargränze fast in allen Theilen, sammt einem Ausfluge in die Walachei*, Viena 1833, 3 vol. V. Nestor Urechîă, în *Propilee literare*, II, pp-13-4.

mânească pentru a găsi aici de lucru¹. Speriat la fiecare moment de „tauri”, de Țigani, de călăreți, hrănit cu mămăligă până atunci necunoscută, ispitit de ospătăreasa care-l primește, el trece la Câmpina și la București, cu carăte și murdării în stradă, cu femei de petrecere care momesc pe meșterii cu un surtuc la șase oameni: aici vede pe Ruși fiind, ordinea și pe brulari țintuiți de ureche pentru prățuri prea mari, pe alți vinovați bătuți la falangă sau cu vergile — până la 280 pe o singură spinare de tălhar (a văzut și lume bătându-se la un mort pentru pomană). De la București, ținta călătoriei, apucă spre Moldova, din Maiu 1831, părăsind pe meșterul Weiss, patronul său. La Focșani, un carătaș din Schwerin—și o fată frumoasă! Printre bordeie, pe drumul străbătut de iutea căruță a poștei, pe lângă cârciume, meșterul ajunge la Bârlad, unde va lucra la fabrica de trăsuri a Grecului Andricu Mamachi. Stând la un șelar, merge la biserică și nu-i place, cum nici Paștele de zgomot și beție. Odată un Țigan, căruia i se pusese coarne, fuge în trăsura lui. Pentru hrană bună, strainul trece la Focșani, unde fură pe iubita unui pălărier. După șase luni de ședere la Bârlad, holera-l gonește. Trece prin câmpi cu harbuji, și cearcă o asociație la Galați. Nu o află și se bucură îndată de frumuseța murdară a Iașului. Întors la Galați, vede cum se face cu picioarele vinul de 20 de parale oca. Jăfuit la pașaport, de Ruși, se va îmbarca pentru Constantinopol.

In *Erinnerungs-Skizzen aus Russland, der Türkei*

¹ *Des Wagnersgesellen E. Ch. Döbel Wanderungen im Morgenlande*, Gotha 1843. V. Nestor Urechliă, în *Propilee literare*, III, 1-ii Maiu, 15 Maiu, 14 Iunie 1928.

kei und Griechenland, entworfen während des Aufenthaltes in jenen Landen in den Jahren 1833 und 1834, (Coburg-Leipzig 1836), consilierul de Legație F. Tietz arată cum, plecând din Viena la 27 Decembrie 1833, împreună cu un secretar al ambasadei rușești, la Constantinopol, „Herr von F.”, a găsit la noi șosele stricate, poduri putrede prin orașe, păduri devastate, sate cu noroiu și câni, bordeie cu bășici de porc la ferești, case de poștă pline numai de fum, cu biete divane de lemn și cu căpitani făcându-și răvașele cinchiți turcește și călcând în picioare pe surugii, carantine cu Greci lingușitori, la Giurgiul, cu zidurile căzute și moscheia făcută biserică, unde-și vinde fierarului german cu zece galbeni carăta care-l costa treizeci. Grecii i se par „canalii” mai mari decât și Evreii poloni, Români, niște Slavi leneși, într’o țară cu miere, ceară, mine, izvoare minerale, aur în râuri; femeile sânt stricate. Călătorul, care trece dincolo de Dunăre, n’a înțeles nimic.

D-rul Chrismar a străbătut în 1833, viind din München, Țara-Românească, înșemnând cele observate de dânsul în *Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkei* (Pesta, 1834) .

Întră pe la Bran cu o caravană de cinzeci de cai „cu douăzeci de Valahi și câțiva negustori din București”. Dincolo de carantină, caii se schimbă. Munții Prahovei sânt descriși impresionant. Doarme în bordeiu în tovărășia animalelor domestice, dar splendoarea zilei despăgubește de toate suferințele. Drumul șerpuitor între înaltele stânci împădurite cu brazi îl încântă; romanticul e vrăjit de prăvăliile de trunchiuri desrădăcinate. Abia o mențiune a mănăstirilor „frumos așezate” din cale. Cazaci păzesc la vamă.

D. Nestor Ureche, care presintă această călătorie¹, oprește descrierea sa „deocamdată” la Cămpina.

Un scriitor german, care se ascunde supt numele de „Ermitul din Gauting” a dat o descriere de călătorie prin țerile noastre la 1837-8².

Nu s'a extras³, de și „ermitul” a fost și în București, din aceste pagini ale unei cărți care nu se află la București, decât ce se spune despre Craiova, cu străzi podite, supt care chiftește noroiul, cu haite de câni șchelălăind noaptea, cu amestecul de case moderne și de bordeie, cu grădini lângă maidane, cu trăsurile, bune-rele, în care e o datorie să iasă lumea la primblare — pretutindenii în țară numai „nebunii” umblă pe pe jos ca săracii—, cu lumea învălmășită — mulți Evrei spanioli — până la Turcul cu arsenalul întreg în brâu. A văzut lupta unei fete de Țigan care nu se dădea vândută unui boier cu „cinci sute” de alți robi, la cari vrea să o adauge pe aceasta, pentru frumuseța ei, refusând cei cincizeci de galbeni cari i se oferiau de străinul înduioșat. El crede că între cei 40.000 de Țigani din Muntenia sânt de aceia cari, deprinși cu biciul zilnic, și-ar fi pierdut și mâinile pentru un sadic capriciu al stăpânului.

Calea spre Moldova — căci omul merge în Serbia — se face pe acele hârtoape în care s'ar fi înecat țerani și chiar o boieroaică. La Cerneți femeile lucrează, bărbații dorm. Pădurile se taie sălbat. Atâta pustiu în țară unde ar putea trăi în voie

¹ *Propilee literare*, II, n-le 20-1.

² *Reise nach dem Orient, vom Eremiten von Gauting, 1836-1837-1838*, Stuttgart 1833.

³ G. Bogdan-Duică, în *Arhivele Olteniei*, III, pp. 8-12.

și bielșug 5.000.000 de oameni. Grosolan, autorul știrii, unde-l supără dregătorul nepriceput, că țara asta „fabrică numai boi”.

Multe știri despre Banat și Muntenia în 1843 și 1844 li dă călătorul german dr. Karl Koch¹, care a mers până în Caucas, Venind din Serbia, cu privire la împrejurările căreia în vremea alegerii prințului Alexandru Caragheorghevici dă știri de prima ordine, el se îmbarcă pe Dunăre, trece pe la Panciova, Semendria, Golubaci, pe la vestita Peșteră, pe la Mehadia, cu altă peșteră, „a hoților”. Se coboară, cercetează frumosul munte al primblărilor pline de surprinderi și întâmpină pentru întâia oară Români. Ei îi par a fi „probabil” urmași ai Dacilor, dar apropiați și de Slavi². Nu i se pare macar că în limba noastră, cum se aude, e ceva latin; cuvintele slave însă le-a recunoscut. Dar rasa-i place, cu ochiul mai mult german decât slav: par luptatori egineți din Gliptoteca de la München. Portul femeilor îi amintește, cu șorturile lui, al Scoțienelor din Nord, cu *plaiduri*. Ocupându-se și de pieptănatură, crede că recunoaște în cozile fetelor, care ajung și până mai jos de genunchi, și păr fals.

Trecând prin Porțile-de-Fier, el înseamnă podul lui Traian și turnul care i se pare al lui Sever. Pe aici însă casa e asiatică, bordeiul de teapa celui bulgăresc pe Bulgari) îi socoate cei mai frumoși dintre Slavi). La Celeiu notează alt pod roman. Giurgiul,

¹ *Wanderungen im Oriente während der Jahre 1843 und 1844, I, Reise längs der Donau nach Konstantinopel und Trebisonde*, Weimar 1846.

² Stehen dem slavischen Völkerstamme nah, ohne ihnen jedoch anzugehören. — Partea relativă la Români începe cu pagina 78.

în plină prosperitate, cu 20.000 de locuitori, lipsit de pitorescul minaretelor, nu-i „impune”.

Pentru a evita carantina, va lua drumul prin Dobrogea, de la Cernavoda la Chiustenge. În cea d'întăiu localitate află pe prințul Adalbert de Prusia, care se întorsese din Egipt și se îndreaptă prin București, spre Galiția și asupra trecerii lui ar trebui facute cercetări). Cu prilejul acestui scurt traiekt, Koch prezintă pe cele 300 de familii de Șvabi din Basarabia, cari au venit în Dobrogea, unde nelăsându-i Turcii. ei, afară de unsprezece cari merg până la Silistra, se așează în principatul muntean. Străbătând stepa dobrogeana, călătorul face botanică. De altfel nu e posibil altceva în acest pustiu, pe alocuri mlăștinos, unde vitele pasc în larg și omul n'are decât ici și colo, căsuțe proaste.

La Chiustenge, bombardata de Ruși, află un restaurant german, un important negoț de transit, cu Rifaat-Pașa, cărându-și marfa spre Constantinopol, cu negustori din Tiflis, deșterați de doisprezece ani, Armeni din înaltul neam al Mamigonienilor, cari duc spre Persia optzeci de baloturi din Leipzig; nu șiu nemțește, dar laudă Germania, și pentru femeile cinstite de acolo. De aici Koch se îndreaptă spre Constantinopol.

Locotenentul-general prusian A. Jochmus, care a jucat un rol în campania europeană din Siria tulburata de cruzimile Curzilor contra Maroniților, a făcut în 1847 o călătorie în Răsarit, luând note amănunțite și de cele mai înălțătoare asupra tuturor lucrurilor pe care le-a văzut și oamenilor cari i-au trecut înainte. Comunicate de sir Roderich I. Murchison, ele au fost tipărite în toată luptelor din Crimeia, la 1854, în *Journal of the royal geographical so-*

ciety, XXIV¹, Din nenorocire călătorul pomenește numai vasul austriac, venind din Galați, cu care face călătoria de la Varna la Constantinopol².

În categoria aceasta intră și lucrarea d-rului Quitzmänn, ale cărui scrisori de pe timpul războiului Crimeii sânt în adevăr de un mare interes, și pentru împrejurările din Serbia și pentru cele de la noi, Considerând pe Bănățean ca pe un *Urmensch.* care a luat foarte puțin din civilizația imbiată lui de vecini, fiind încă împovărat de amintirea trecutului de milenară robie, presintând pe Români de la Deva, cu nemeșii în frunte, „walachische Edelleute in schlichter Bauertracht mit ihren weissgrauen Tuchmäntel”, la alegerea pentru dietă, condamnând încercările inutile de maghiarisare și profetisând vremea când, în loc de maghiarisare, elementele celelalte din Ardeal se vor pierde între Români³, descriind Brașovul cu Grecii, Români și Ar-

¹ P. 36 și urm.

² P. 85.

³ Wenn sie sich aber alsdann schemeichelt dass es dem magyarischen Element gelingen werde das Romanische seinerseits zu assimilieren, das heisst zu magyarisieren, so möchte dies doch als eine sehr gewagte Hypothese erscheinen, wenn man sich etwas in Siebenbürgen und Ungarn umsieht und findet dass von den Rumänen die hier unter den Magyaren wohnen kein einziger noch zum Ungarn geworden ist, während andererseits die Magyaren, welche unter Rumänen wohnen, wie in der Moldau, sich von Jahr zu Jahr vermindern und trotz ihres Zusammenhaltes in der romanischen Bevölkerung allmählig aufgehen. Es lässt sich also schon jetzt mathematisch der Zeitpunkt voraus bestimmen, an welchem nicht etwa durch Verschmelzung der gegenwärtigen Nationalitäten eine sogenannte siebenbürger Nation entstehen würde, sondern an welchem vielmehr die drei übrigen Völkerstämme in dem romanischen Elemente vollkommen aufgegangen sein werden (p. 201).

menii, lui, cu boierii de pe promenada cari ascultă muzică de Țigani, ca și cei de la Arpatac și Borsec, el trece granița pe la carantina d-rului Vasici, scriitorul, mănâncă mămăliga cu ceapa la cărciuma din Predeal, merge pe la Colibași, ajunge la schitul de acolo, pe care-l descrie cu hrana lui simplă de țara, se coboară la Sinaia, unde „doftorul” care merge la „Țarigrad” e tot așa găzduit, se oprește la starosatele Carcalechi din Câmpina, negustor de lână din Macedonia. Pe drum mai departe vede biserici cu fresce, case noi de boieri, grămezi de cucuruz pe câmp, femei cu furca în brâu, cruci de drumul mare, etc. Foarte învațat, face la fiecare pas note istorice și arheologice.

La București, se uimește de haosul mișcărilor. Se amesteca doamne ca la Paris, cavaleri ca la Viena, boieri cu calpace și bărbi albe, vizitii englesi, jăgeri cu pene, faetoane cu jockeyi în fes și Arnauți. Ajunge a deosebi pe boierii cari „jupoaic pe țeran” și petrec cu venitul muncii lui la Paris și Viena, femei ca la Paris. „care poartă conversația cu o ușurință de miral”. Se interesează de masturile lui Alexandru Ghica și Gheorghe Bibescu pentru înaintarea țerii și presinta școala de meserii a regimentelor cu patruzeci de școlari, învățând tâmplarie și lăcătuserie pe lângă desemn. Asistă la o parada, la masa garnisonei, unde ofițerii însiși servesc și sânt duși pe umeri de soldați după horă; seara sânt ârtificii la Șosea, pichete de ulani și dorobanți ținând ordinea; pe străzi transparente cu numele parechii domnești, cu temple grecești, etc. In „tribuna”, în „cortul” de la mijloc, pentru boieri, „cele mai frumoase obrăjioare de doamne”. Țigani cântă cântece naționale. Nu-i plac însă casele, rar frumoase, cu forme corintiene solide; cele mai multe par „făcute

de zahăr". Bisericile-i displac, afară de a Colji pentru partea „suedesă”, dar menționează chioșcul și primblarea de la Mitropolie. La Șosea vede temple de lemn și mine artificiale o mașină de apă.

Il interesează tot ce privește medicina lui, dr. von Mayer, Vienes, dus cu Vodă în Oltenia, Sasul Wittmann, medic militar, Cehul Hatscheg, tot în armată, medicul de județ Warkum, din Württemberg, Grunau de la Filantropie, Sacarelli, Nisati, chirurg, dr. Leibl de la carantina din Giurgiu, unde călătorul se oprește la „Hôtel de Valachie”, spișterul Curții Steege, care recomandă o farmacopec munteana. Spitalele „nu stau în nicio privință în urma instituielor similare ale Statelor celor mai liberale, ba chiar le întrec prin noutatea lor și potrivita organizare”¹.

Alături cu Poenaru, „ein ebenso feingelbildeter als geistreicher Mann”, cercetează Școala normală cu patru clase, Gimnasiul cu șase și un adaus pentru filosofie, litere, drept și matematica, având vreo douăzeci de învățători în curte, Museul cu vase etrusce de pe moșia lui Vodă. De la el va fi aflat gândul de unire cu Moldova și Ardealul².

Dar în rândul întâiu îi stau la inima Germanii lui, pe cari ar voi să-i crească prin colonisări, peste cei 30.000 de sudiți. Semnalează foaia din București a profesorului Schweder, *Deutsche Bukarestor Zeitung*, reapărută apoi „de la începutul lui 1818”, otelul lui Brenner, Vienes, sosit de la 1828-9, profesorii D. de Kladny; Schwesler, Berbics, de la Sf. Sáva³. Un German, zice el, a lucrat și la Podul Mogoșoaii.

Poporul nu-i displace, cu toată „galomania”. E un mic popor doritor de plăcere (*ein genussüchtiges*

¹ P. 333.

² P. 311.

³ V. pp. 316-8.

Völklein), dar simpatic în această *Lebenslust* a lui. A spune această aplecare nu e o „muștrare pentru acest neam vioiu și vrednic de respect” (*ein Tad el des wackern und ehr̄nwerthen Volkes*). Și el adaugă: „Caracterul romanic are un bun fond și, dacă lipsurile pe care i le-a inoculat puterea străină, se desrădăcinează pe încetul, de sigur îl așteaptă un frumos viitor ¹”.

În *Lebens- und Reisebilder aus Ost und West* (Breslau 1852, Theodor König, un băietan de douăzeci și șapte de ani ², prezintă la 1849 Muntenia ca „patria strugurilor, a porumbului și a prostiei”, iar Bucureștii ca un loc de „pustiu și sărăcie”, de pretenții goale răsărind la orice pas. Nu e aici viață de familie, — copiii la guvernante, la preceptori, sau afară, — apoi la școală pentru a învăța pe de rost pe Cornille și Racine, la zece-zeisprezece ani, și a merge la cinsprezece-șaisprezece la Paris. Nu ar fi omenie, și Doamna lui Vodă-Bibescu ar fi pus să bată pe o bonă care la observația că tremură ar fi răspuns: „Princesă, nu tremur decât înaintea lui Dumnezeu”. Țeranul s’ar hrăni din mămăligă și bătaie. Până și femeile celor de sus, inculte, ar plictisi (anecdote obraznice, și de la balul mascat).

Trecând la situația revoluției în Ungaria, König constată ca Românii doresc bine, de și în ascuns, revoluționarilor, pentru că astfel scade prestigiul Rusiei. Soldați austrieci în zdrențe și flămânzi se văd pe străzile Capitalei muntene în 1849, și consulul rus, în înțelegere cu boierii, îi ajută din produsul unui vodevil frances. Orașul petrece.

¹ Pp. 323-4. Pretinde a fi învățat și românește. Unul îi spune anume stricat — ca să înțeleagă: „a Bukuresti medem ieste frumos”; p. 335.

² P. 165.

Un capitol întreg cuprinde ironii asupra revoluției „iuncărilor” munteni, cari nu știau ce înseamnă o revoluție, aceasta fiind — și e adevărat — „un puternic, general strigăt al istoriei universale” (*ein lauter, allgemeiner Ausruf der Weltgeschichte*). La noi a fost doar o „copilărie”, un *Knabenstreich*¹. Lipsia burghesia, care nu poate fi „o colecție de cizmari, croitori și vânzători de stăfide”, iar țeranul e „stupid, greoiu și leneș”; nu era nici lipsă de pânc, nici lipsă de lucru, unde se lucrează doar trei zile pe săptămână. Călătorul pretinde — și este *c'va* — că supt ocupație boierii se pleacă înaintea Rușilor, își mărită fetele cu ofițerii lor și-și trimesc copiii la școlile militare ale Țarului. Un bun portret al Turcului occidental Fuad²; la Omer-Pașa se vorbește și de soția lui săsoaică, o copila de unsprezece ani³. Dintre Ruși e descris sumbrul Duhamel, crescut nemțește, care zâmbește numai odată pe an, de ziua Țarului⁴. O stapânire rusească de câțiva ani îi pare o necesitate⁵.

Se trece la oraș, cu puține clădiri, caci capitalul e mai remunerat prin dobânzi. Lumea bună merge la „grădină” (Șoseaua), deschisă vara de la 8 la 10 seara, iar în restul timpului de la 1 la 3 după amiazi. Călătorul cunoaște teatrul, — unde n'ar voi doar „fadul” vodevil frances —, foarte buna opera italiană, cercetată însă mai mult pentru „a trece seara”, dar preferă balul mascat. Pe larg se descrie balul dat generalului rus Lüders într'o sală formată din două altele și din casa unui boier la mijloc; două

¹ P. 52.

² P. 528.

³ P. 60.

⁴ P. 105.

⁵ P. 107.

musici cântă, luminația e strălucită; pretutindeni armele Rusiei. Dar ură între națiile adunate acolo de nevoie ori de conveniență. Germanul vorbește despre sclăvie cu un Frances și e încunjurat de ofițeri ruși care-l provoacă.

Aspru e tratată „aristocrația” de parveniți, ale cărui titluri sânt contestate. I s'a spus că la origine poate fi câte un vânzător de portocale, sau un Țigan. In general spiritul forțat al omului care crede că poate imita gluma rece parisiană e plin de o înfumurare prostească.

In timpul războiului Crimeii — ceia ce se vede prin pomenirea armatei de ocupație în București, a Căimăcămiei lui Alexandru Ghica, a prezenței la Constantinopol a emigraților italieni, unguri și poloni,— un strain, de o speță puțin obișnuită în ce privește cultura și caracterul, puțința de a înțelege și prețui o alta viață națională, foarte deosebită, a străbătut, în calea de la Viena la Constantinopol, teritoriul muntean.

Nu cunosc alte scrieri ale lui Richard Kunisch, care-și publica abia în 1861 *Bukarest und Stambul, Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Türkei*, retipărită în 1869, tot la Berlin, supt titlul „Eine Fahrt nach dem Orient: Reisebilder aus Ungarn, Rumänien und der Türkei”¹. Era însă un cunoscător perfect al limbii franceze, un folklorist amator, un meșter în a face, nu numai versuri de societate, ci și bucăți de poezie în genul lui Victor Hugo, și chiar autorul unui volum frumos de povestiri, pe care-l citează.

Spirit critic, dar fără generalisări pripite, acest German de cultură în mare parte și francesă face

¹ V. pp. 315-6. V. și p. 225.

câtva din drum pe Dunăre. Astfel ajunge, și el, în preajma Porților-de-Fier, pe care le descrie cu mult simț de pitoresc, să cunoască rasa românească și pământul solidă înfățișare a Bănățenilor.

Mai departe, nu face cunoștință și cu elementul din principatul muntean, căci urmează calea de apă, fără a încerca să descrie malurile, până la Giurgiu, orașel amical, cu pavagiu prost și casă țărănești. Aici e întâmpinat de vameșul care-i cere o „revisiune” —zice el— pentru toate bagajele. Dus, în orașul încă neisprăvit, la „Hôtel Italiano”, unde-l servește un Giuseppe, el se crede întâiu într’un „han de tâlhari”, *Räuberwirthshaus*, fără ușă care să se închidă, fără ferești cum se cade, dar care, a doua zi, i se pare „relativ suportabil”. Și explică starea proastă a otelelor prin aceea că boierii trag la ispravnic, la mănăstire, iar călătorul de rând se oprește la simple hanuri de la drumul mare.

Călătoria se face cu trăsură proprie sau cu diligența. „Căruța de poștă” îl sperie la prima vedere pe drumeț și deci preferă să ia cu chirie o adevărată și mai scumpă trăsură, cu șaisprezece cai și patru surugii, cari tot timpul poartă conversație cu animalele lor, suduindu-i întâmplător, ne asigură Kunisch, care a învățat binișor românește, și de cafeaua ce o va bea Dumnezeu mâine dimineață”.

Drumul, după o ploaie, e grozav. Șase alți cai trebuie să se adauge și se ajunge la București abia în șaisprezece ceasuri. Casele de poștă, biete cocioabe, nu oferă nimic decât mămăligă cu ceapă și apă proastă. Linia de telegraf, o inovație, îndreaptă singură, prin ținutul în care satul nu e o realitate pare vizibilă.

Bucureștii, văzuți de departe, samănă cu un Alger. Amestecul celor 15.000 de case pentru 120.000 de lo-

cuitori, străbătut de turnurile a o sută patruzeci de biserici, impresionează. Înăuntru însă „o grămadă de saie unul peste altul” (*ein Haufen zusammengeschober Dörfer*), cu dărâmături în toate părțile, și în Lipscani, ziduri fără acoperiș, pivniți fără ziduri, cu străzi în care se bălăcesc porci și latră câni, cu preoți murdari și Țigani leneși, cu pepeni verzi deschiși în piețe, cu femei cinchite turcește la porți. Alături însă, o „Capitală foarte rafinată” (*überfeinerte Hauptstadt*) în care Arnăuții scânteie din aurării în coada caleștelor, palutele-și întind fațadele, magazinele expun cele mai scumpe produse ale modei celei mai noi, grădinile de vară aduna în fiecare seară un public doritor de petrecere. „Bucureștii n’au o stradă pe care să poți trece pe ploaie fără pericol, în trăsură ori pe jos, dar orașul are operă italiană, spectacol frances și românesc.” Pentru lumea care știe că „e necuviincios a face și cea mai scurtă cale pe jos”, este Șoseaua, cu trotuarele și boschetele ei, cu cele două muzici, cu paza ulanilor călări fiind lanțe cu steguleț.

Dar autorul știe că această „Valahie” e o *Rumunien*, că locuitorii, de o veselie nebiruită, iubeși și zimbitori, pașnici, nu bețivi, fac parte dintr’un neam de origine latină, cu un glorios trecut eroic și așteaptă „vremea izbăvirii lor”. Puterea Turcilor nu împiedică pe curierul din Sambul de a fi cercetat la Giurgiu și la Galați. Iata Divanul. El impune. „În Germania avem nespuse de multe din acele frumoșele figuri de jurnal de modă, care desperează pe pictor prin lipsa lor de ideie interioară: aici se vad pretutindeni capetele individual formate, cu contururi precise, cu expresie personală. Țeranii ca și boierii. Liniștită și solemnă este ținuta tuturora, cumpanită vorba lor, ceva din spiritul bătrânilor Romani plu-

tește asupra adunării¹.” Ne-a cunoscut bine în sa-loanele de pe la 1854-1859. pe care le descrie ană-nunțit. Iată visita la un boier dintre aceia cari peste Orient dau un glanț frances. „Oaspetele” e întâm-pinaț cu „bine ai venit”. I se dau dulceți. Odată era un singur taler pentru supă și se mânca și cu mâna (unde o fi fost?)². Dar servitori galanți paziau pe scări, ușile duble erau ca la Paris, tablouri bune stă-teau adesea după ușă, lăsând loc celorlalte.

O petrecere la Pașcanii din Ilfov, unde se păstra înainte de războiu casa domnească a lui Alexandru-Vodă Ghica, scaunele salonului, darurile suveranilor, caleașca de paradă fiind la locul lor. Domnul, fru-mosul și nobilul Domn, acum numai Caimacam, primește după datina Apusului. E un „Sans-Souci” care adună boieri, Ghiculești, Cantacuzini, pe „tâ-nărul Miloș” al Serbiei, Ruși, Germani, Francesi, ba și un Engles. Douăsprezece trăsuri, cai de călarie așteaptă. Musica militară cântă toată ziua. Pe mese sânt ziarele, revistele, cărțile, albumurile Apusului. Se joacă afară mingea ca într’un parc engles. Se convor-bește și se face musică. A auzit aiurea cântându-se de o doamnă *Idol del mio cuor* și *Roberto. o tu che adoro*, musica germană fiind păstrată de cutare, care o știe, pentru intimitate și Dumnezeu.

O excursie la cea mai apropiată mănăstire (Căl-dărușanii) presintă spectacolul starețului și sobo-

¹ In Deutschland haben wir unsagbar viel jener hübschen Modejournalgesichter welche den Maler durch ihren Mangel an innewohnender Idee zur Verzweiflung bringen; hier s’ieht man überall individuell durchgebildete Köpfe, mit bestimmte. Umrissen, persönl’chem Ausdruck... Ruhig und feierlich ist die Haltung aller, besonnen ihre Rede, gemässigt ihr Vortrag. Es schwebt etwas vom Geiste der alten Römer über diese Ve:sammlung (pp. 119-20 .

² P. 100.

rului, demni în înfățișare și veseli, al celor două sute de călugări mirosind a usturoiu, chemând la masă, care trebuie refuzată, de murdară ce pare. Dar alături „bătrânul prinț în uniformă de general și lângă dânsul câțiva adiutanți și ei în mondir elegani”. O doamnă cetește ușor manuscriptele grecești ce i se aduc. Călătorul, uimit de farmecul femeilor noastre, înșiră pe „moștenitoarea cu ochi negri a Cesarilor” (de sigur o Cantacuzină), pe „regina acelor *bureaux d'esprit* muntenc”, pe care, cu arătarea precisă a jocurilor de societate ale epocii, le descrie în alt capitol, pe „blonda nepoată a lui Vodă”, singura care pricepe muzica germană și nu vorbește rău de nimeni¹ Tânărul care se plânge că e închis supt bănuiala de nebunie îi vorbește Domnului franțuzește.

În oraș se petrece lângă Cișmegiu, unde s'a instalat trimisul turcesc, în casele lui Costachi Ghica². În Cișmegiu chiar e, seara, defilarea eleganțelor³.

Pe străzi se desfășoară bogate alaiuri de înmormântare, ca a ofițerului superior pe urma căruia merge Alexandru Ghica însuși, cu corpul diplomatic, Mitropolitul Neofit, boierii și toată oastea de 5.000 de oameni (trei regimente de infanterie, două de cavalerie, artilerie fără tunuri), soldați solizi și disciplinați ca Prusienii, fiind îmbrăcați după albumul trimis de prințul Albert de Hohenzollern, care străbătuse țara, dar veseli ca niște Români și sprinteni ca niște Francesi⁴. Lumânările luate din Lip-

¹ Fp. 134-7.

² P. 156.

³ P. 162.

⁴ Dagegen erinnern sie in Betreff ihrer Haltung an das französische Militär; p. 176.

scani și din Ulița Franțuzească sânt în mânilor tuturora.

Kunisch a asistat și la o nuntă în familia domnească. A privit la balul din ajun, a admirat bogata *corbeille* adusă punct la miezul nopții, a pastrat amintirea nodurilor de găteală legate cu pangici albastre și roșii, a fost pofțit și la adunarea de la Curte a doua zi, după ceasurile opt de seară, și în biserică i-au luat ochii găteala de aur a miresei, odăjdile bătrânului Mitropolit. A băut șampania finală, și poate a jucat și el „polonesa”.

Atâta știe din țară. Căci, pe urmă, întors la Giurgiu, — pe cale dorobanții din alaiu refuză mâncările de frupt și hangiul le scade din socoteală, — el vede pe vas numai „Kammerfrauen” care sporovaiesc, boieri cari-și trec vremea cu jocul de cărți ori „politisează”, oameni din popor îndemnați la cântecul musicanților evrei sa joace horă pentru curiositatea străinilor, cel mult și culare fiică, născuta în Paris, a unui Spaniol cu o Francesă, care, căsătorita cu un frumos, dar ordinar tânăr român, după ce el servise în armata francesă, merge să-și îngroape visurile în Galați. Acest oraș însuși îi apare în plină transformare, cu „miserabilele barăci” din Ulița Domnească, pline de „murdari Greci și Armeni, murdari Evrei și Moldoveni, palavragind, neguțând, larmuind înaintea tuturor porților, în toate limbile, ori de cară, de vie slobode, de câni rătăcitori.

Dar, dacă la plecare, Kunisch citează și el „Dâmbovița apă dulce”, e și din cauza altor amintiri, mai puțin aristocratice.

Nu i-a plăcut de satele sărace și murdare, de bordeiele subpământene; n'a cunoscut și părțile de sus, „podgoria”. Dar, ca toți străinii, s'a îndrăgit de

naivitatea, de copilărească spontaneitate a Țiganului care „nu plânge”.

Din ce a văzut și auzit despre neamul tuturor rălăcirilor el a creat tipul frumoasei Anița, care se lasă iubită de un tânăr boier mare, dar părăsește casa bogată de lângă Cișmegiu, leapădă hainele de modă și, numai în cămășuța-i scumpă și în pantofii cusuți în aur, aleargă să găsească în gropi viața liberă și „mămăliga crudă” a obișnuințelor seculare

Prin Țigani și pe alături de ei, află el de zburătorul care caută pe fetele visătoare, de inecele de păr de cal cu care se leaga iubirile populare, de vrăjile cu care se câștigă inimile.

Știe și de vechile obiceiuri la nunți, cu seimenii în roșu cari fac pe petitorii, cu „piramida înfașurată în pânză albă ce se duce la biserică înaintea miresei”, cu ușa deschisă numai la cerere, în schimb pentru darea numelor și un prezent, cu pânea, brânza, băutura ce se pune, la întors, pe capul mirilor, o babă vărsând în calea lor apa bielșugului. A descris obiceiurile moldovenești în nuvela-i franceză *La belle Florica*¹, — de căutat.

Știe de Miazănoapte și de frumoasele legende populare, despre care scrie: „Ce povestește mama copilului, ce-și spun fetele la tors, ce-și spun țeranii la sărbători, ce trece din generație în generație și e îndătinat în orice bordeiu, aceia ni dă mai sigur cheia la ființa interioară a unui neam decât meșteșugitele versuri ale celor cari-și scot hrana din o sută de izvoare²”.

¹ Wie ich sie bereits in einer in französischer Sprache veröffentlichten Novele (*la belle Florica*) geschildert habe; p. 207, nota.

² P. 180.

De-a dreptul din popor a prins el și cele două poezii pe care cu un deosebit talent literar le-a știut reda, în pagini de toată frumuseța, și dintre care una e „Frumoasa fără trup” a lui Eminescu¹.

O carte germană din 1863 asupra României lui Cuza-Vodă (*Land und Leute der Moldau und Walachei*, Praga 1863) a lui V. Derblich a rămas aproape necunoscută cercetătorilor, cu atât mai mult publicului.

Autorul crede că e necesar să se fixeze vechea „Valahie” și Moldova înainte de dispariția caracterelor lor deosebitoare supt influența civilizației materiale a Occidentului, transformatoare și unificatoare. Și lui îi place de vechea haină orientală, de dulceța de odinioară și chiar de ciubucul de mult în dispariție. Marile alaiuri de îngropaciune le judecă pitorești. Și cu mult mai mult îi pare rău după omenia și evlavia de odinioară.

Deci crede că e bine să arăte ce a văzut coborându-se pe la Sibiu în țară.

La Argeș vede „străvechea biserică latină” pe lângă mănăstirea lui Neagoe, încă nereparată. Biserica domnească o știe, și discută asupra inscripției de dincolo. Povestește și legenda Sfintei Filoftei.

Și regiunea vecină, unde a stat opt zile, l-a cucerit. E un adevărat raiu de bogăție și de frumuseța. Pământul ascunde ape minerale. La Calimănești Vodă-Știrbei ar fi voit să facă „o a doua Mehadie”². Cu privire la mănăstirea argeșeană el dă știrea, nouă, că ea a interesat așa de mult pe Coronini, șeful armatei

¹ V. analiza lor în *An. Ac. Rom.* seria III, V, mem. 3, la unde am scos și paginile despre Kunisch.

² P. 9.

de ocupație austriece, încât a pus să se fotografieze de amatorul fotograf Anger, spișer al armatei, cu demărunțul armoniosul edificiu, „împărțind copii ale albumului la notabilitățile țerii”¹. Și „Comisiunea centrală a monumentelor istorice” din Viena a primit un exemplar, care i-a trezit admirația². Derblich vede însă împrejur neglijența și uriciunea, până la depozitele de material rămase de la un seminarium în construcție încă din zilele lui Alexandru Ghica.

Vorbind de meșterul Manole, călătorul raportează, „după o cronică grecească în biblioteca mănăstirii”, o legendă despre misiunea de a clădi o moschee dată lui Neagoe de Sultanul Selim și executată de acel colaborator tehnic al lui. Nu lipsește nici cunoscuta baladă, pe care o adaugă atâta, încât e de nerecunoscut.

În mănăstirea episcopală, unde a fost gazduit, Derblich a văzut pe episcopul Climent, un sexagenar pios, tolerant, priceput și foarte prietenos”, neștiind decât românește³, trăind fără carne și vin; e miostiv și pentru acest oaspete german mai are o calitate: decorația pe care i-a dat-o Francisc-Iosif⁴. „Primește ca episcop o leafă de 100.000 de piaștri, și ca egumen la Găiseni 30.000 pe an.”

Chestia mănăstirilor închinată se presintă apoi autorului, care o cunoaște bine, cu statistice serioase. Școlile bisericesti sânt analizate la urmă (cu un inspector „ungur”, Argeșul are 40 de seminariști, apoi, după 1851, 60, pe lângă 20 de externi, „șircovnici”, de șase luni; întâiu provisor numai, ei au fost păs-

¹ P. 10.

² P. 10.

³ P. 29.

⁴ *Ibid.*

trați și mai departe; numărul preoților i se pare enorm, în sate),

Çăruța, de atâtea ori descrisă, duce pe Derblich la București. Ca totdeauna bine informat, scriitorul da știri asupra organizării poștii, 37.700 piaștri în budget, dar 12.000 pentru director (3.388 de cai : în București numai un factor poștal, iar Agenția, ce-și are poșta ei, ține patru, dintre cari cel cu zierele e calare. Telegraful l-au introdus Austriei în 1856 se expediază 27.000 de depeși numai la București . Francesii au alt telegraf, atârând de Turci ¹,

La Argeși 200 de case. 3.500 de locuitori, fără medic și farmacist; la Pilești, 6.000 de locuitori, monument austriac de ocupație.

Combătând exagerările altor călători, i se pare că țeranul văzut în cale e „toldeauna vesel, de și nu excesiv, moderat, evlavios, cu cuget curat, respectuos față de lege și de cei ce o aduc la îndeplinire”. Ii place și hora, jucată la ocazii solemne supt conducerea unui vătaf. Portul popular, lăudat, e răpede descris. Creșterea dură a puiului de țeran e realist prezentată ². Capitoul V tratează valoarea economică a țerii. Sânt 3.000.000 de oi (se dau și prețurile lânii ³.

Și atunci Șoseaua Bucureștilor făcea impresia cea mai bună⁴. Mai ales Dumineca și Joia primblarea lumii e strălucitoare. „Atâtea trăsuri câte la Paris”, facând una lângă alta până la 65 de mile franceze. 18.000 de trăsuri, 400 de birji (clasa I-a, cu numere roșii, clasa II-a, cu numere albe). 20.000 de case. Se notează Filantropia, cu un monument al războiului, și

¹ P. 38.

² Pp. 48-9.

³ P. 56.

⁴ P. 69.

vila Cantacuzino. De-a lungul Căii Victoriei, cu case boierești, prăvălii cu firme nemțești: Schmidt „doctor de cai”, Lehmann, Trautmann, Wittmann, Olb, Ulrich, Buchholz, Grünholz, Schwarzkopf, Ramkupppler, Heirlein, Enderle, Kennel, Singer, Binder, Wellner, Appel, Eitel, Muller, Hötsch, Putscher. Se citează și alte nume străine: și „Sotek și Waclawek”. Se descriu casele boierești. Mai frumoase sânt ale familiilor Manu, Otelelișanu, Bossel, Török, Trubețcoi, Scarlat Ghica. Știrbei a încercat să înlătore toate maghernițele. In casa Slătineanu se află un casino. Se semnalează teatrul, clădit de Vienesul Hefft, având în față de Hôtel de Paris.

Intrarea pe bariera Giurginului înfățișează un spectacol foarte urât. „Câmpul libertații de la 1848 hrănește bivoli și alte animale.” O ruină poartă numele Mitropolitului Filaret¹. Mitropolia pare ruinată și murdara. In Str. Șelari e „Casinul cetățenesc” și „Otelul orașul Viena”. De aici se merge la Curtea Veche și în „labirintul micului comerț, Fierasca”². Malul drept al Dâmboviței zace în părăsire și sarăcie. Apa nu e mai spurcată azi decât odinioară, când care cu bivoli aruncau murdariile în gărlă³. Se critică lipsa de elan pentru aranjarea orașului ; boierii cari merg în trăsură nu văd starea străzilor. Cișmeghiul l-a făcut Germanul Wilhelm Mayer, mort în 1853 de pe urma pregătirii transparentelor de la Turnul Roșu, pentru primirea Impăratului austriac. Lângă grădină e casa lui Constantin Ghica. Otelul Bellevue cu cofetăria, castelul Florescu.

¹ Pp 78-9.

² P. 81.

³ P. 83.

⁴ P. 89.

Un capitol de istorie începe. El merge p'una la Căimăcămia, criticată, a lui Alexandru Ghica Vodă și la forfoteala politică în vederea constituirii țerii celei nouă. Imprejurimile Bucureștiului sânt apoi descrise, între altele: Dudeștii, pe atunci moșia baronului Sina, cu „o gospodărie model”, Magurelele Otetelișanului, Cernica și „călugării bine nutriți”, Țiganeștii cu mănăstirea de maici.

Se dă și o descriere a principatului muntean. La Târgul-Jiiului o fabrică de porțelană (autorul zice vase de noapte). La Hurezi uită mănăstirea brâncovenească, dar nu și vinul cel bun. Câmpina cu un institut de hidroterapie al unui medic austriac în serviciul militar al țerii. Focșanii cu urmele unui incendiu 5.000 de locuitori; mulți Evrei). Craiova are „chiar felinare”; Evrei din Ardeal și Ungaria. Giurgiul, cu mulți străini, dar fără strade, fără case mari, fără administrație buna și fără confort. Oltenița, unde se face un orașel după planurile lui Știrbei Vodă. Brăila, cu 20.000 de locuitori în port: față de 449 de vase în 1837, sânt la 1857 mai mult ca 1.000¹; sânt și mulți Austrieci.

Otelurile și alte asemenea stabilimente au capitolul lor Hôtel de Paris, de France, des Princes, de Londres, de Vienne, National, de l'Europe sau casa Brenner, unde stă autorul; otelierul e Italian. Conducerea e fără experiența și onestitate; se joacă, în toate, cărțile (joacă și ofițerii la seratele Caimacamului „bancherul” fiind un director de școală). Se dau anecdote, unele de necrezut, în privința jocurilor de hazard. Se discută apoi prețul restaurantelor. Din vechile hanuri au rămas: hanul Golescu, hanul Manuc, hanul Gabroveni, hanul Șerban-Vodă și há-

¹ Pp. 12(-1).

nul Zlatari, hanul „Zamfir”¹. În hanul Golescu stau alături: halvagii, argintari, croitori, jucători de cărți, o modistă, un măcelar. Sânt și ospătării germane, cu vin și cu ceaiu. Grădina Warenberg e foarte cercetata intrarea trei sfați. La Grădina cu cai este „un fel de teatru de vara”, s’au jucat: „Mireasa de la Mesina” alături de „Ursul și Pașa”, și e găzduită acum o trupă de chantani, cu piese imorale. Femeile ușoare sânt la grădina Mimi, foarte cercetata. Mahalaua Izvorului e deosebi de amoroasa.

Capitolul XII privește religia. Se arata obiceiurile la Înviere și Crăciun, la Anul Nou, acelea de la nunți și îngropari.

Situația clerului român e presintata mai mult după amintirile cele mai rele ale trecutului.

Biserica armeneasca aduce în discuție pe locuitorii armeni ai Principatelor. Pe larg se vorbește de Lipoveni, confundați cu secta scapeților. Și încă mai pe larg, firește, de catolici. Școala catolică, a călugărițelor „englese”, cu învățatoare germane, din București e foarte mult lăudata. Asupra protestanților se dă o întregă pagină de istorie bine informată. Biserica din București e clădită în 1851-3, Prusia dând 5.000 de florini, Societatea „Gustav-Adolf” 3.000, Împăratul Austriei 1.500, pe lângă mulți „locuitori munteni cu vaza”. Școala are 100 de elevi.

Prințul Carol de Prusia patronează „Fundatia Iohannită”, a ordinului Ospitalierilor, dispunând de „o stație de diaconese pentru îngrijirea bolnavilor și educația fetelor”. Și aici Românii au ajutat, adunându-se un capital de 100.000 de lei (un concert adause 8.300: între dăruitori prinții Știrbei și Alexandru Ghi-

¹ P. 129.

ca, proprietarul Ciocan, Evreii Hillel Manoach, Hal-
fon, Hornstein, Nathanson, Löbel și Fildermann).

La școală pensiunea e de 50 galbeni (30 pentru Germani). Spitalul are zece paturi. Parohul Neumeister (de la 1846) e un poet, care a dat piesele „Irod și Mariana”, „Hanibal și Livia”, publicate la Lipsca și e colaborator asiduu al foii germane din București. Casa de înmormântări pomenește pe binefăcătorul ei, dr. Zucker autorul unei lucrări asupra Basarabiei¹). Lumea românească vine la balurile date de societatea „Liedertafel”.

Se trece repede asupra micii biserici și școli, asupra societății de meșteri a Calvinilor unguri.

Cu privire la Evrei, numărul Spaniolilor e dat ca fiind vre-o 3.000, Moldova are 100.000 Evrei poloni (3.000 în Iași). Bucureștii cuprind un pecetar evreu; Evrei sânt mulți „croitori de dame”. Ca bancheri de căpetenie se înșiră: Daniel și Neuschotz (din Iași), Hillel, Löbel, Mayers, Rothenberg, Finkelstein. Se citează pentru habotnici (Chassidim) o lucrare a d rului Klauter, „Über die zweckwidrige Erziehung und Pflege der Kinder in Jassy”².

Superstițiile românești vin la rând. Lista, foarte amanunțită, e interesanta pentru folklorist. Anume „boieroalice batrane” i-au vorbit ațorului de dânsese. Descânțece, farmece, Miază-Noapte, Joimarițe toate sânt trecute în revistă.

Comitetul școlii e deosebit de folositor. Critica e aspră și nedreaptă pentru școlile de sat. Pretindē că umblând țara în lung și lat n’a văzut clădire de școală³. Niçi străinii din învățământul secundar nu-i

¹ P. 156

² P. 162.

³ P. 172.

zic prea mult. Profesorul de retorică și literatură germană din cutare școală ar fi un „Coulissenreisser” invalid¹. Dar nu se evită școala „patriotului doctor Lazăr cu ajutorul lui Constantin Bălăceanu”. I se obiectează însă că a părăsit limbile clasice. Reforma lui Bibescu, cu Colegiul frances, e aspru criticată. Se observă însă că, îndată după decretarea ei, școlarii s’au îmbulzit la Sf. Sava, unde a trebuit să se facă noi clădiri de un milion². Dar acum în localul școlii se află și biblioteca (20.000 volume), și Museul, și o casarmă. Directorul Bibliotecii e Aristia, traducătorul lui Plutarh, iar cărțile se împrăștie: la Secretariatul de Stat, la Cancelaria lui Vodă, la boierii mari³. Pentru noua clădire s’au dat 6.000 de galbeni, dar volumele stau tot în pachete pe jos.

La Academia Mihăileană sânt 100 de bursieri ai Statului. Școala din Craiova se ține din fondul dat de boierul Gheorghe „Abcedan”⁴. Se laudă școala militară din București, de pe Podul Mogoșoaii, cu cinzeci de elevi (budget de 4.000 de galbeni pe an).

Știrbei nu voia ofițeri fără școală, dar Alexandru Ghica a stricat această regulă. La școala de agricultură (director german), la cea de meserii (director „Român francisat”) sânt 60 de interni. Școlile sânt mai bune decât în Moldova, unde autorul a văzut în infirmerie copii infam îngrijiți (maestrul de căretășie era un Țigan). Școala de medicină a lui N. Crețulescu (din 1824) e lăudată: până mai ieri în oaste erau numai doi medici militari, cari stăteau în București⁵. Davila e călduros lăudat Școala acestuia e la spitalul militar din Mănăstirea Mihai-Vodă.

¹ P. 173.

² P. 175.

³ Pp. 176-7.

⁴ P. 177.

⁵ P. 184.

Capitolul XIV se ocupa de starea sănătății. Poliția sanitară nu există și orice șarlatan își poate vinde fabricatele. Partea privitoare la medicina populară, cu furnici, raci, etc., e în deosebi prețioasă.

Se descriu spitalele Colțea, dr. Grūnau; Pantelimon: Filantropia, bine îngrijit; Brāncovenesc, luxos, dar puțin curat. Spitalul pentru nașteri, director dr Capșa, format la Viena; Spitalul Temniței, Spitalul Israelit, de trei ori inaugurat; Spitalul de nebuni, rămas cu totul în urmă .

Temnițele sânt prezentate în capitolul XV. Sânt 589 închiși la Pușcăria din București, dintre cari numai 56 condamnați. Numărul delincvenților e în creștere, autorul o atribuie prea marii blāndețe a noului cod. Grija „Vornicului Temnițelor”, Florescu, e lăudată. Intemnițatii curățā străzile și lucreaza pe la boieri¹. La Snagov sânt 84 de condamnați; femeile se închid la Rătești ? și Ostrov sic .

Armata are capitolul XVI. Ii lipsește elementul moral care s'o însuflețească. Pompierii sânt organizați de un Austriac, după sistemul lombard. Ofițerii celor trei vase muntene se formează la Pesta². Se dau bune statistice. Autorul crede că Principatele ar trebui să aibă o armata de 80.000 de oameni supt arme și 70.000 rezervă³. O decorație e necesară pentru incurajare⁴.

În capitolul XVI Derblich vrea să presinte viața socială a țerilor noastre. Și Germanii, puțin solizi, îndușmăniți, cheltuitori, cu mulți aventurieri, sânt aspru judecați⁵. Descrierea cu o nuanță de batjocură

¹ P. 218.

² P. 225.

³ P. 227.

⁴ P. 230.

⁵ Pp. 233-4.

nu cuprinde multe lucruri noi. Femeile cetesc pe Paul de Kock și Dumas¹. Ele fac de o vreme, multă politică. Creșterea, la Paris, e firește criticată cu dușmănie: se citează și o descriere din „Times”². Din boieria veche, cu o rentă de 20-30.000 de galbeni pe an puțini au rămas³. Cei din clasa mijlocie n’au simț pentru natură, ci numai pentru bani. În genere boierii nu sânt mândri, nici bețivi și dau dovezi de prietenie străinului⁴; un cavalerism ascuns poate fi trezit în fiecare din ei⁵. Critica funcționarilor e luată și din broșura lui D. Ghica, *Préfecture de police, projet et réforme*⁶. Intre advocați se citează: Pherekyde, Bozianu, Brailoiu, D. G. Florescu, S. Ghica, Fălcoianu și Costaforu⁷. Intre medici, la Iași: Russ, Glück, Bendella, Cihac, Treutel și Fränkel; la București: Guși, V. Mayer, Sakellario, Davila, Grünau, Atanasovici, Cariad, Heinemann și dentistul Lempart. Millo și Nini Valéry sânt menționați la artiștii teatrului, Whist la muzicanți. Celelalte clase se descriu pe scurt, până la Țigani. Intre ele cuprind toți parveniții. Astfel se vorbește aici de doamna care cetește pe George Sand și merge în fiecare an la balul Molière⁸.

Cavalerii de industrie străini sânt și ei legați de această categorie. Se înșiră și vânzătorii ambulanți, de bragă, bragă dulce, bragă gălbuie, de apă, cari strigă „oai ouo”, de pepeni, cu „pe, pe, pe, pepene”, plus Ovreiașii cu chibrituri⁹, femeile cu flo-

¹ P. 202.

² P. 250.

³ P. 252.

⁴ P. 225.

⁵ *Ibid.*

⁶ P. 257.

⁷ P. 258.

⁸ P. 272.

⁹ P. 277.

ricele”, băieții cu halva și halviță, cu salep, șerbet și alune prăjite, plus Sasul, care vinde postav, strigând: „marfă, marfă” și „băiatul de Bulgar” care anunță la miezul nopții, „arme Fürst” (adecă Warme Würste). Adevărații Țigani, zidari, cârpaci, covaci, spoiatori, ursari și lăutari, mântuie expoziția.

Politica e judecată în ultimul capitol. Se dau noile acte constitutive pentru a-și bate joc de ele. I se pare criticului că Moldovenii și Muntenii nu se vor putea înțelege niciodată¹. Importația franceză a ideilor supără, firește, mai mult decât orice, pe călătorul german.

Odată era să vorbească de literatură, dar o crede numai la începuturile ei și pe mâna diletanților, așa încât refuză s'o trateze.

Evident însă că așa nu se cunoaște o nație, de un om serios și cuminte.

Oraș de „un caracter ciudat, straniu, surprinzător”, așa i se pare Capitala principatului muntean mare-lui agitator socialist Ferdinand Lassale, care a fost adus de împrejurări să-l vadă la 1857. „Contrast” și „confusie”, „amestec drăcesc de case”: „palate de toate stilurile, adesea pretențioase, vaste curți, de poate evolua un regiment în curtea d-nei Slălineanu, grădini, splendide magazine din Lipscani, bogat luminate, defilare de carăte luxoase —un Bagdad!—, lângă garduri murdare și proaste”, „grămezi pe pietriș și gropi de moloz”, „cele mai miserabile colibe”, în ruină, „căruțe răsturnate” în mijlocul împrăstierii paielor. Nicio stradă „adevărată”, nicio aliniere: „un ghem de piețe mici împleticite”; o colecție de cartiere, fiecare cu alt rost, în fața consulatului austriac, închiriat cu 483 de galbeni pe an,

¹ P. 3.3.

de și catul de sus e din scânduri tencuite: se răsfață bălțile și vara, stropind pe trecători la fiecare trăsură care le străbate, la fiecare din frumoasele birji, care costă doar 40 de crăițari pe ceas. Pentru pitoresc, în „sălbatecul vălmășag”, în „haosul turbat și pitoresc”, pe lângă doamnele elegante în sens occidental și domni îmblăniți, țerani cu cămașa pălată, Arnăuții cusuți cu aur și cu un arsenal la cingătoare, Țigani, Evrei. Străinii cari se coboară la „Hôtel de Londres” sau la „Hôtel de France” află lux și bucătărie apuseană, ei pot cerceta grădinile „admirabilul”, „imensul” Cișmegiu, cu „neasămănatc sălcii plângătoare, trei cafenele și un restaurant”, „întrecând cu mult tot ce ar putea oferi Germania”: cântă muzici militare, aparținând la trei armate, austriacă, românească, turcească, apoi grădina Warenberg, cu „iluminația splendidă” și numai fără muzică românească, e „mult mai frumoasă decât oricare de la noi”; grădina Tivoli, cu café chantant, — ca în Champs Élysées —, garantat „foarte bun”, în care se poate reprezenta și o parodie după *Robert le Diable*. La Șosea, „splendidă, curat ținută, curățită de orice praf”, muzica militară alintă alaiul boierimii la primblare. „Mi se povestise mult despre Șosea și cu toate acestea m’am dus cu foarte puțină speranță de a vedea cine știe ce; foarte firesc, după ce am văzut lucruri de acestea la Paris. Inșă am rămas uimit: defilau cel puțin patru sute de trăsuri. Și între ele ce strălucitoare echipagii! Și Arnăuți în aur! Și costumele Grecilor! Și lacheii în roșu cu bărbi albe până la brâu! Și cocoanele, cocoanele, cocoanele! La Teatru am văzut o piesă românească și, cu toate că n’am înțeles limba, totuși nu mi-a scăpat din vedere excelența, fineța și rotunjimea jocului. Splendoarea salei inșă și splendoarea costumelor întrec tot ce poți vedea la teatrele germane, afară de Opera din Berlin, Dresda și alte

multe nu se pot asemăna. Foyerul însă întrece chiar cu mult pe al Operei din Berlin.”

Imprejurul Bucureștilor, cari vor avea gaz aerian de pe urma Institutului din Praga, represintat prin Friedland, tovarășul de drum al lui Lassale și cât de mult se interesează de aceasta un beizadea Costachi Suțu și Caimacamul Alexandru Ghica! , „inculțura cea mai pustie și mai sălbatecă”, drumuri nepavate, câmpiei părăsite! E drept că s’au împlântat stâlpii noului telegraf legând cu Viena și Constantinopolul, totuși, nimeni nu se gândește la calea ferată între Giurgiu și București. Dar „astfel s’ar face țara accesibilă comerțului mondial”, „capitalul s’ar întrei, pământul ar fi încă odată așa de scump”. Și ar folosi o rasă bună, care „până la poporul cel mai de rând se distinge prin trăsăturile feței, nobile, fine, care dovedesc descendența din Romani¹”.

Rare ori s’a vorbit de noi în cuvinte așa de frumoase.

Călătoria lui Wilhelm Hamm (cu un Sommer) în Orient, de două ori. la 1858-9, represintă și ea o îmbogățire însemnată a cunoștinților noastre despre epoca Unirii.

Sosește pe Dunăre. La Orșova vede primele sațe românești, care, cu casele șindilite, „nu pot avea o deosebită pretenție la frumuseța arhitectonică, dar stau nesfârșit mai sus decât casele sârbești de dincolo care șamănă ca niște căpițe de fân cu o gaură”²

¹ Textul german, după un ziar, în *Revue historique du Sud-Est européen*, II, pp. 363-9; traducere de d-na Lucia Bogdan-Seichter, în *Calendarul Ligei Culturale pe anul 1926*, pp. 37-43.

² Die ersten rumänischen Dörfer, die uns auflossen, ganz von Holz zusammen geschindelt, machen gerade keinen

La Porțile-de-fier sentinela presintă arma și ofițerul spune ca e „un semn de respect față de o naționalitate care e nesfârșit de superioară naționalității lor”¹. La Giurgiu, plin de căruțe, și cu câte opt cai, noroiu, „murdărie valahă” (*walachischer Schmutz*); prin ploaie se încarcă porumb, în fața orașului de nimica, bogat în gunoaie. O stație convenabilă la Oltenița. Trecând peste Brăila în creștere, vasul se oprește la Galați: „Dumnezeu e mare și iată și Galații sânt un oraș”², spune inexorabilul critic. Hamali în zdrențe, glod până la genunchi, acoperind sărăcia hainelor, stropite, căruțe ca incrustate în pământul hleios. „Hôtel de Paris”, cu bucătar frances, e ceva mai curat, dar scump. La Otel Europa, în parlea de pe deal, caravanseraiu, cu odăi goale, cerdac în jurul curții pline de gunoiu, ploșnițe și muște, serviciu detestabil. La locandele grecești poate mânca doar cine e Grec sau Moldovean. I se pare că toate națiile se frământă în acest loc, care poate plăcea doar cui câștigă în el: Albanesi, Bulgari, Dalmatini, Corfioți, Egipteni, Armeni, Persaui, Ruși. Și mai ales Evrei din toată lumea; „al treilea om întâlnit în cale e Evreu ori îi samănă. Mai toate prăvaliile sânt în mâinile acestui popor neastâmpărat al lui Dumnezeu”³. De aici mirosul particular, pe care

besonderen Anspruch auf architektonische Schönheit, aber unend ich hoch stehen gegenüber den serbischen Häusern jenseits, die da aussehen wie grosse Heuhaufen mit einem Loch; *Südöstliche Steppen und Städte, nach eigener Anschauung geschildert* von dr. Wilhelm Hamm, Frankfurt-z.-M., 1862.

¹ Wie mich der Offizier bedeutete, aus Hochachtung vor einer Nationalität, die so unendlich erhaben über der Ihrigen ist; p. 11.

² Gott ist gross und Galatz eine Stadt; p. 13.

³ Der dritte Mann der Einem begegnet ist ein Jude oder sieht diesem wenigstens ähnlich. Fast alle Verkaufsmagazine sind in den Händen dieses betriebsamen Volkes Gottes; p. 15.

călătorul zice că nu l-a uitat cu anii. În zadar predică. Între ei un misionar engles, venit din Siria prin Polonia. Prăvăliile sânt în desordine: jumătate din marfă pe stradă; în oraşul de sus numai, cu totul de alt caracter, spre care duce o stradă rea, sânt şi unele elegante. Multe roşcove, în saci întregi, mirosind aşa de nici guzganii nu-l mănâncă, şi multe scrumbii ieftene şi proaste. Funii în apă sărată, depozite de grâu, porumb, grăsime, piei, lemn şi rachiu, pentru export, în schimbul căruia vin manufacturi, mobile de lux, coloniale, fierărie. Mobile se aduc din Viena şi Pesta, unde sânt case care lucrează numai pentru Galaţi; tot de la Viena trăsurile scumpe, celelalte făcându-se şi la Iaşi, la Bucureşti; este şi în localitate un strungar neamţ, care pretinde că aici nu e sigură nici averea, nici viaţa¹. Meşterii însă au ateliere de batjocură. Cei străini se întâlnesc prin berăriile acestui oraş provizoriu, din care li e de-a a scăparea îndată ce fac ceva bani; berăria e cu gard şi câni la poartă, cu câţiva salcâmi ca decor.

Hamm cunoaşte pe agentul prusian Blücher, om de experienţă. Cu Greci, între cari şi elemente bune, se face o oarecare societate. Cutare Italian de la cafenea, cu turban, spune că a văzut lupta de la Piramide. Nici la locanda nemţească a lui Körner nu se capătă ceva ca în ultimul restaurant de oraş mare acasă; femei dubioase beau cu bărbaţii un vin ca apa, care pişcă la limbă; la cafenea jocul de cărţi, care e singura distracţie în Galaţii fără primăblări şi grădini. La Pomul Verde, afară din oraş, cu popici, hangiul e un cizmar neamţ; dacă nu pleci de vreme, dai de scandal, căci oaspeţii nemţi îşi arată toată energia. Dacă vrei să celeşti *Wiener Zeitung*, trebuie să mergi

¹ *Ibid.*

la Bursă, clădire frumoasă, cea mai frumoasă pe lângă a pompierilor, necesari într'un loc unde arde în fiecare zi câte o casă. În față, așteaptă vasele de războiu engleze *Weser* și *Baker*, și marele vapor *Hansa*, odată al flotei germane, acum grecesc, încărcă porumb, Mormane de grâu se trec primitiv prin stive de piele, între trei pari; o moară lucrează aproape. E locul cel mai plin de viață și de zgomot; birje, căruțe se întrec în răpeziciune. Pe mal se poate face baie în barace de lemn¹. Spitalul rusesc din 1828, de piatră, se vede încă: buruieni au năpădit curtea. Tot pe marginea râului, depozitele de lemne aduse pe Prut de sălbatecii devastatori ai pădurilor. Lumea bună petrece Dumineca la grădina cu musică militară, într'un fel de vie fără brazde, flori și umbră. Ofițeri turci, de rasă îndoielnică, se învârt cuceritori. Un teatru de scânduri, alături, adăpostește une ori operă și teatru italian, care pierd.

Țeranii se bat pe stradă cu soldații zdrențoși, poliștii neghiobi, cari isprăvesc prin a fi ei bătuți de lumea venită: mănâncă mai puțin decât orice oameni de pe lume. În margine, unde sânt căsuțele cu stuf, Bulgarii își au grădinile spre care boii aduc apă. Spectacole populare: toboșarul sună un mezat ori anunță o ordonanță; în cutare luntre un condamnat primește douăzeci și cinci pe spinare; într'un colț cârciumarul grec, încurajat de public, trage de barbă un Evreu. Temuții greci, Maltesii au făcut un pogrom la 1859 supt pretextul sângelui ritual; călătorul vede încă sinagoga prădată și profanată²; hamalii e-vrei n'au resistat; „domnii” au fugit la consulate. Ar fi fost morți. Dumineca, poporul se dă în scrânciob pe piața iarmaroacelor.

¹ f p. 22-3.

² Pp. 27-8.

În împrejurimi colibe cu stuf, cârciume evreiești, infame, caravane cu grâu, cară cu cărbuni, puțuri aproape uscate, cadavre de animale. La Tulucești, Bulgari umplu cârciuma. La Frumușița, bună casă boierească, în grădină îngrijită. La Foltești căsuțe văruiate harnic de femei, care ung jos cu lutișor; fumul iese prin coperișul de stuf: îi place Germanului iconița din colț între flori uscate, scoarțele întinse pe laițe, lada înflorită, în care se țin hainele, zestrea fetei expusă cu mândrie, ba încă și femeiușca oacheșă, ale cărui însușiri le descrie el amănunțit, trecând și la cămașa cu gust cusută, la catrință,—*eine mit goldenen Litzen besetzte Tuchjacke*—, care se mai purta pe atunci, la mărgeanul de la gât, la cingătoarea de argint; atâta mândreță-l împacă și cu bărbatul voinic, cu trăsăturile tari, cu căciula, cojocul pantalonii de piele și cizmele mari. Călătorul se ocupă de hrană: mămăliga de toate zilele, supa de verdețuri, curechiul murat, brânză, ceapa, pepenii, pânea de săcară, unt și ouă; din nenorocire abus de rachiu și vin. „Și totuși este un sâmbure bun și sănătos în acest popor. E ospitalier și cu brațele deschise, de caracter bun și iertător, totdeauna supus și ascultător, de și numai cu gura, foarte evlavios (și încă mai superstițios), dar toate însușirile bune sânt cu totul îngropate de încetineală și indolență. Păcat de puterea fizică naturală a acestui neam: mult va mai trece până ce odată va fi pus pe cale bună².”

¹ P. 30.

² Und doch ist ein guter und gesunder Kern in diesem Volke. Es ist gastfrei und zuvorkommend, gutmüthig und nachsichtig, immer unterwürfig und gehorsam, wenn auch nur mit dem Munde, von grosser Frömmigkeit (und noch grösserem Aberglauben!). Aber alle guten Eigenschaften werden vollständig begraben von Trägheit und Indolenz. Es ist Schade um die naturwüchsige

Revenind asupra ospitalității, de care și el s'a învrednicit, asprul critic al Galaților, nesuferit pentru orice Neamț¹, presintă ca o încântătoare amintire „mlăștinoasa gură a Prutului, unde nenumărate pămări de apă dădeau un vânat foarte îmbielșugat”, „liniștitele veghi de seară, în cerdacul casei boierești, când ajungea până la mine cântecul melancolic al fetelor moldovence”²,

La 21 Iunie 1858, Hamm pleacă pe vasul *Zrinyi* spre Tulcea. Persani, Tartari, Etiopieni pe bord, pe lângă Omer-Pașa, președintele, de creștere vieneză, al Comisiei dunărene, colonelul Malinowski, din Magdeburg, comisar turc la regularea Dunării, și Hartley, comandantul Sulinei. Ofițeri moldoveni nu salută pe Pașă. Se trece în fața fostului spital rusec și a mahalalei acoperite cu stuf a hamalilor. Oprise la Reni, cu întărituri căzute și mori de vânt rășchirate. Ridiculi ofițeri turci, pe larg înfățișați în comicăria lor, la Isaccea. „Tot ce e osmanic e decăzut.” Un Scoțian așezat în Ismail răsare pe mal. Străzile Isaccei, golite de Ruși, sânt largi, casele, în grădini, curate, biete corăbii turcești la ancoră. Multe vase — o sută pentru grâu la Galați, Brăila— la Tulcea, cu 20.000 de locuitori, Greci, Bulgari, Italieni, Nemți (Turcii, vre-o 60 de familii, se duc), cu aspect pitoresc, a-

physische Kraft dieses Stammes: lange wird es noch dauern bis dieselbe einmal in die richtige Bahn gelenkt werden wird.

¹ Es giebt keine unangenehmere Stadt wie Galatz.

² Gerne gedenk ich der vielen Ritte durch die verbrannten Felder hinab in die morastige Niederung des Pruth, wo zahlloses Wasser geflügel eine höchst dankbare Jagd gewährte, hei der man freilich, wie Freund Gerstäcker sagt, Wasserstiefel bis an den Hals hätte tragen müssen. Gern erinnere ich mich auch der stillen Abendsitze unter der Verandah des Herrenhauses, wenn der melanchollsche Gesang der moldovaner Mädchen aus dem Dorf herüber drang; p. 33.

proape de oraş mare. Moschee plăcută, bizar minaret, căsuţe sure, localul Comisiei dunărene, al cării vas, *Avenue*, cu vioi matroşi provenţali, e în port, otelul german Ringler, al unui Tiroles, venit cu Țitera și însurat cu o Săsoaică: se încălzește inima drumețului. Cu câțiva piaștri la cadriu se pot lua casele de lemn, cu gratii, acoperite cu țigle, ale Musulmanilor fugiți de războiu în Rumelia. Vre-o treizeci-patruzeci la moschee, cu turbane albe în jurul unuia verde, cu ciubuce, neprivind la lumea care intră; trec Turcoaice cu văluri albe. Bulgării, hamali, lucrători cu ziua, grădinari, plugari, au o mahala de case cu stuf; copii, femei frumoase cu ochii mari. Pe o insulă, casă de pescari, cu copii pe jumătate goi. Lume europeană: consulul austriac, însurat cu o boieroică din Muntenia, mulți Italiani : pentru Apuseni câte un medic rămas de la războiu, cu tablă la poartă. Comerțul e grecesc, Evreii având doar cărăușia, croitoria și ceva afaceri cu vitele. Meșterji sânt Sârbi ori Unguri, cari zic „Ich auch deutsches Bruder”. Tatarii sânt cinstiți ciobani, dar fac și negoț. Iarași, batjocuri pentru bieții Moldoveni, leneși, murdari, mulțămii cu ce i-ar ajunge unui porc¹. In mahalaua germană, săracă, și ea murdară, Hamm merge îndelung, trecând pe lângă casele Corfioților, cu frumoase femei în costume pitorești, ca să caute pe Hans Jörg Fischer: în mijlocul ușilor trântite și vorbelor rele, i se cere plată de 6 piaștri pentru a da adresa. Află Șvabi și Bavaresi, catolici, cu biserica lor.

¹ Die Moldavaner sind verrufen als träge und sc leben von was sie können, glücklicherweise überstegen ihre Bedürfnisse selten diejenigen des Haushiers das von den T verabscheut wird, nichtsdestoweniger aber in den Strassen dieser guten Stadt zwanglos promenirt, so lange es seine Rivalen in Amte der Strassenpolizei, die Hunde, gestatten; pp. 46-7.

Spre Cataloiu, într'o birjă evreiască, primitivă, pe fân și cojoc. Drum desfundat, unde rare ori apar cară ori ciobani. Câțiva Nemți au case mai bune, văruite. Intr'una un om în blusă cefêște romane franceze, pe când o femeie brună, în costum semi-oriental, fumează pe divan cu picioarele supt dânsa: el e Parisian, Monsieur Puissant, din Dijon, venit pentru nu știu ce industrie; ea Provençală; păstrează în sărăcia lor un *ciel de lit* cu dantele, un *plumeau* de aclaz albastru, o măsuță de *bois de rose*, micile bibelouri, oglindă aurită. Plictisiți de Turci, cari-i vor raiete, în ceartă cu vecinul german, crescător de vite, pe când Francesii cresc cai, cei doi bieți Francesi vegetează. Lisbeth, Eva, Christian sânt numele de la Nemți, vre-o patruzeci de familii, veniți din Württemberg, din Baden, de pe la Graudenz, cu portul și moravurile vechi; alături Unguri, Poloni, trecuți în vremea războiului din Basarabia. Fac culturi; comerțul cu lemne li se oprește. Trăiesc greu, în aier rău, fără apă; li lipsesc mobile, cearșafuri; își țin porcii și găinile în casă. Rasa a degenerat: nicio fată frumoasă. Li-i dor de Rusia; vechea patrie au uitat-o, nu vreau să știe de dânsa: n'au nici cea mai slabă curiozitate, „Dumpf, stumpf, vollkommen”: când călătorul dă parale la copii, și femeile par a voi să ceară. La Atmagea, coloniști din Posen, câțiva din Württemberg, veniți tot prin Rusia; sânt luterani și așteaptă un paroh prusian, Kühn; o duc bine.

În sfârșit, cu vasul *Fürst Metternich*, Hamm merge la Sulina. Pe bord, un *merchants clerk* din Manchester, un negustor de vinuri din Marsilia, un comis din Hamburg, un dandy constantinopolitan, grec, un speculant din Basel, un inginer din Vestfalia, un bancher din Viena, un negustor din Odesa, întors din Apus, câteva Englese cu o guvernantă din Neufchâtel,

care trec spre Feodosia, niște fete din Praga, cu destinația spre Rusia. Vase de grâne plutesc spre Apus, turcești, grecești, ionice, chiar franceze. Sulina e o improvisație ca în America: la 1850 era numai farul și ceva colibe, acum populația flotantă se ridică la 25.000, în case de lemn supt stuf, rar de cărămidă, în jurul moscheii de scânduri văruițe. Corăbii înecate servesc ca material de construcție. Dar pe strada mare, unde nu e casă fără cârciumă, prăvălie și joc de cărți, în bărăci, strigăte, cântece, cu orga, cu guzla. „Aici a curs lepădătura întregii Europe: matrosi fugari, pirați urmăriți, galerieni scăpați, ucigași, cari se ascund de lege ori de răsbunare, jucători, prea bine cunoscuți oriunde aiurea, și desertori, șarlatani de tot felul și de toată categoria¹.” Sânt Turci, mulți Bulgari și Albanesi, Ionieni, Maltesi, Egipteni, Armeni, Negri, Sârbi, Români, Ruși, matrosi englesi, italieni, francesi privind la papagali, la maimuțe care joacă, cu Tunisianul lor; apoi negustori de lucruri orientale, Basarabeni semi-goi, Țigani, popi, derviși. Nici douăzeci de femei. Dar enorme câștiguri de la miile de vase, cu plăți și de șase galbeni pe zi. La oarele zece începe jocul de cărți în odăi cu miros de ulei, de pește, de tutun, între înjurături și descărcări de pistoale, cu Turci cari oferă rahat și-și trec ciubucul din gură în gură. Ca distracție pentru călători vânatul, în mlăștini cu ciobani bulgari ducându-și ctreada, visita cimitirului cu inscripții franceze: un căpitan de vas, trei frați din Brest, un marinar de pe *Averne*.

¹ Hier ist der Auswurf von ganz Europa zusammengeflossen: entflozene Matrosen, gejagte Seeräuber, entsprungene Galeenssträflinge, Mörder, die sich vor dem Gesetz oder der Blutrache verbergen, Spieler welche allüberall anderswo zu sehr gekannt sind, Deserteure, Gauner jeder Art und Kathegorie; p. 66.

Dar descriitorii germani ai țărilor noastre n'au dat pe departe nimic care să se apropie de lucrarea mai în'insă a consulului prusian Neigebauer, formată, în momentul când chestia românească ajunsese în discuția presei, a cercurilor liberale, a cabinetelor; din trei lucrări răzlețe (în *Maltens Erdkunde*, IV, anul 1848, și în *Jahrbücher der Geschichte und Politik*. de Bülow, 1848; cuprinse acum sub titlul de *Die Donau-Fürstenthümer, gesammelte Skizzen geschichtlich-statistisch-politischen Inhalts*, Berlin 1859). Pe lângă experiența-i personală, Neigebauer întrebuițează și pe A. G. Goleșcu, într'o broșură recentă ¹.

Atenția autorului se poartă, firește, într'un asemenea moment istoric, asupra poporului însuși, în afară de hotarele provinciilor între care e împărțit și mai presus de dânsule. Sânt, după socoteala lui, 1.500.000 în Moldova, cu un milion mai mult în principatul muntean, un milion în Basarabia, peste două în Ungaria, plus 200.000 în Bucovina, și fără a socoti elementul românesc din Balcani. Sânt „o rasă foarte frumoasă, deosebită prin moravurile-i simple, curățenie și cinste ²”, cu excepția clasei de sus, asupra căreia s'a întins influența corupătoare a Fanaruului.

O altă excepție se face însă pentru tineret, care cetește literatura francesă, pregătește reviste în sens progresist, ca *Propășirea ieșeană*.

Se citează ca șefi ai mișcării acestei nouă generații mai mult Moldoveni, cunoscuți consulului nostru prin

¹ *Die politische Stellung der Rumänen gegenüber der Türkei* și *Bemerkungen über die russische Note vom 31 Juli von einem Moldauer, 1848.*

² Ein sehr schöner Menschenschlag..., ausgezeichnet durch seine einfachen Sitten, Reinlichkeit und Ehrlichkeit.

relații personale: un Pavel Balș, un Rolla, cunna-tul lui Alecsandri, un Vasile Ghica, educat în Germania, care începe în Iași mișcarea din 1848, cu manifestul din 29 Mart, purtând o mie de iscălituri, pentru ca, după arestările de la 2-3 April următor, să-și ia lumea în cap¹. În Țara-Românească simpatiile sânt pentru Ioan Maiorescu, care a prezentat Adunării de la Frankfurt dorințele poporului românesc, și despre ele se destăinuiesc cele ce urmează: „In Muntenia, Maiorescu, directorul gimnasiului din Craiova, înfățișează prințului Bibescu un memoriu după care, în situația de acum a Europei. este posibilitatea de a stabili un regat daco-roman, pentru care ar fi în Germania mari simpatii²”, ceea ce aduce răspunsul Rusiei că „Muntenii au căutat să aștepte pe Moldoveni pentru a se sustrage stăpânirii turcești și a-și întinde suveranitatea poporului până peste Basarabia și Ardeal”, că „un Regat daco-roman, fără putere fiind, ar cădea în mâinile altor Puteri și ar deranja echilibrul european”. De fapt, cu toate că „Românii s’au lăsat pe sama altora, iar Sârbii așteaptă totul de la ei înșii”³, Germania ar fi doritoare să ajute asemenea aspirații.

În ce privește restul populației, Neigebaur, care reproduce și citare scrisoare a unui agricultor german, dură pentru noi⁴, cunoaște condițiile de viață

¹ Pp. 6, 8 și urm.

² In der Walachei, hat Mayoresko, Director des Gymnasiums zu Krayova, dem Fürsten Bibesko eine Denkschrift übergeben nach welcher bei der jetzigen Lage Europas die Möglichkeit vorhanden, ein dako-romanisches Reich herzustellen, wofür in Deutschland Sympathie sein würde (p. 8).

³ Die Walachen hatten sich sonst mehr auf die Andere verlassen, die Serben mehr auf sich selbst p. 13).

⁴ P. 57 și urm.

ale răzeșilor, cărora Statul li cere prea mult fără a se îngriji întru nimic de dânșii¹. Țeraniî sânt mânați la muncă, pe care ar face-o cu neplăcere, ca Negrii pe plantații, cu un „haide mă”, redat în românește; o sută treizeci de serbători pe an îi împiedecă de la muncă; socoteli false îi zdrobesc².

Străinii îl interesează pe scriitor mai mult decât îndigenii. El vorbește de Armeni și de decretul lor, de școlile cu 294 de copii (în Iași 72), de Lipoveni, birjari și țerani, de cei 50.000 de Unguri din Moldova, trăind în douăzeci și șase de sate (și la Sas-cut): 2.000 se află numai la Huși. La București sânt 2.400 sau 3.500; în tot principatul muntean 1.200. Mulți au venit la noi pe vremea secetei din 1816-7³. Se face socoteala exactă a străinilor din această țară, așa: 3.172 de evanghelici și 1.507 catolici între Unguri; la București, comunitatea evanghelică 2.516, cea catolică 920; la Câmpina 125 și 69, la Ploiești 63 și 51, la Târgoviște 65 și 78⁴.

Se vorbește mai pe larg de Țigani, vătrași, lingurari, aurari (puțini), ursari, lăieși: 300.000 de foți; ai Statului în Muntenia dau pe an 36 de lei; prețul obișnuit al unui Țigan e de zece galbeni. Ei se întâlnesc și în Bucovina și în Ardeal, dând și soldați armatei chesaro-crăiești. La noi sânt încă robi, dar Teodor Balș i-a liberat pe ai lui, dându-li și pământ pe douăzeci de ani, cu scutire de bir⁵.

Cel mai mare loc îl ocupă Evreii, pe cari Germanul îi descrie ca fiind veniți din nou mai ales din Rusia,

¹ P. 41.

² Pp. 60-72.

³ Pp. 86 și urm. Se dă și o interesantă bibliografie cu privire la dânșii.

⁴ P. 89 și urm.

⁵ P. 102 și urm.

dar și din Posnania, Silesia, alte provincii germane, ca și din Cracovia, oameni egoiști, fără simț de comunitate cu ceilalți locuitori, fără așezăminte adevărate și școli vrednice de acest nume: la Iași doi rabini sânt în veșnică ceartă. Moldova are 60.000 (Muntenia cel mult 6.000), dintre cari 3.000 în Capitala ei — cam jumătate din populație; mulți și în Botoșani; 3.000 dintre dâșii sânt sudiiți. Prigoni- rile lor de către populație sânt extrem de rare; la București în ziua de 8 April 1814, la Iași, în 1847. Dar Guvernul lui Mihai Sturza a luat măsuri contra lor: un ordin domnesc din 7 Mart 1844 li oprește așeza- rea pe ulițele mai mari¹, li iea slugile creștine, izgo- nește ca vagabonzi pe cei ce n'au un meșteșug sau capital de 5.000 de piaștri, fixează chiriile potrivite pentru prăvăliile ce ocupă; alt ordin îl oprește de a lua cârciume la țară. În schimb, misionarii scoțieni caută să-i cultive fără folos, căci recad în mâ- nile belferilor fanatici și ignoranți.

În ce privește țara însăși, i se laudă bogăția. Dar lucrul prost al pământului o stingherește. Totuși se ieau la grâu cinsprezece boabe la unul, la porumb cinzeci sau optzeci. Se face mult orz. Grădinăria dă varză, pepeni, dovleci. Arenda e o nenorocire. Pă- durile sânt în mare parte distruse pentru a da pă- șuni. În Muntenia Știrbei le păstrează mai multe ca oricare altul, și într'o singură dată el poate să vândă stejari pentru prețul de 40.000 de galbeni, socotiți ca unul la galben, de și se iea de patru ori mai mult; patruzeci de familii sânt neconținut întrebuințate la tăiere².

¹ Str. Mare, a Academiei, a consulatului rusesc, a Curții, a Teatrului, a Goliei, a Răzoaii, a Sf. Ioan în față cu Pa- ladi, a lui Alecu Razu, a Sf. Spiridon până la Museu (p. 93 și urm.). Dar boierii închirietori îi scapă.

² P. 54 și urm.

Cultura vitelor se face în condiții unice. Pe malul Prutului în sus, și încă mai mult în Basarabia, unde au trecut de la 1812 cei mai buni crescători, „se văd mărețe cirezi, adesea păscând în iarbă până la burtă, care, la vederea unui om străin, ridică în sus capetele lor împodobite cu cele mai frumoase coarne, ca ale unui nobil cerb, și o ieau la fugă, adesea însă dau năvală la străini și-l atacă”. Apa bună, hrana proaspătă fac să se crească pe iarnă splendide exemplare pe întregi moșii luate anume pentru aceasta în arendă, și cirezile trec apoi prin Galiția în Germania. Se exportă osânza prin Galați și până la Londra. Prețul unei vaci e de șase galbeni, uneori însă și de zece până la cinsprezece. Al cailor pentru remontă, cerută odată și de Austria și de Prusia, de treisprezece până la cinsprezece: la Dumbrăveni, C. Balș crește cai arabi, persani și dă țeranilor buhai. Pieile de vită se exportă până la 20.000 pe an. În ce privește oile, la Moruzi și la Știrbei s'a făcut încercare cu merinoși. Cultura albinelor a decăzut; miere se aduce acum din Galiția¹.

Partea din urmă e o traducere sau, mai curând o adaptare din *Album moldo-valaque*, fără ilustrații.

Astfel ajungem firește la alți doi călători germani, trei chiar, dacă s'ar crede că autorul descrierii Bucureștilor și Iașului nu este același ca și autorul unei priviri asupra Domniei lui Vodă-Cuza, de care mă voi ocupa întâiu.

În *Unsere Welt* (1866), importantă publicație germană din acel timp, cineva care a fost de sigur la fața locului prezintă împrejurările, accidentele și rezultatele stăpânirii, înțeleasă însă greșit, a Domnului Unirii.

¹ P. 50.

Bogată în statistici prețioase și în observații adesea pătrunzătoare, această duzină de pagini cu tipar mic se mântuie cu următoarele concluzii privitoare la persoana însăși a cârmuitorului. Se recunoaște lui Alexandru Ioan I-ii „câteva trăsături de energie și îndrăzneală”¹ (*einige Züge von Energie und Kühnheit*), de și guvernarea neuitatului Domn s’a isprăvit prin „o gospodărie de metrese” (*Eine Maitressenwirtschaft*) și un „cynism revoltător” (*empörender Cynismus*). În linii largi, caracterisarea are acest cuprins: „De alminterea el putea, dacă voia, să facă o impresie impunătoare, și anume se pricepea să isprăvească răpede cu reprezentanții Puterilor străine, cari-și arogaseră mai înainte un amestec periculos în împrejurările interne, și a-i retrimete în marginile cuvenite. Cu un cuvânt Domnitorul Cuza era un *roué* spiritual, arrogant, posibil într’un Stat orânduit, imposibil însă într’o țară unde prințul, în ciuda oricărui Constituții, trebuie să fie un stăpânitor prin sine însuși”².

Autorul, care semnează M. A. Ritter von Zerbioni dē Spasetti, pare a fi cunoscut Bucureștii și pe vremea războiului Crimeii. Atunci însă, ca și în noua vizită, pe care ę vădit că a făcut-o, ęl nu vede direct im-

¹ *Die Vereinigten Fürstenthümer Moldau und Walachei.*

² Im übrigen konnte er, wenn er wollte, einen imponierenden Eindruck machen, und namentlich verstand er mit den Vertretern der fremden Mächte, die sich früher ein gefährliches Einmischen in die inneren Angelegenheiten angemasst hatten, leicht fertig zu werden und sie in ihre Schranken zu verweisen. Mit einem Wort: Fürst Cusa war ein geistreicher, arroganter *Roué*, möglich in einem geregelten Staat, unmöglich aber in einem Lande wo der Fürst trotz aller Constitution wesentlich Selbstherrscher sein muss.

prejurările, ci prin ce-i spun membrii coloniei sau coloniilor germane, așa încât avem în aceste pagini un document util al sentimentelor pe care le aveau aceștia între 1853 și 1866 față de țara care-i găzduia.

Întăiu, ce erau aceste colonii?

Dacă episcopul catolic și „Iesuiții” lui nu sânt Germani, dacă pentru convertirea Evreilor lucrează o școală biblică englesă, colonia germană e în legătură cu acel episcop, printr'un *Gesellenverein*, care-și face și un teatru la reședința lui, și protestantismul, supt protecția prusiană, are diaconese, cu școala lor, din Prusia, de și mici eleve germane se duc și la cutare pension frances unde a doua oară se descopere un scandal, care duce părechea de directori la ocnă. Două cluburi se ceartă între ele: cel catolic-austriac cu cel prusian-protestant. Sașii ardeleni, cari au un cor deosebit, încearcă o împăcare, Există și o societate de tir, la care sânt înscriși și ofițeri români. Domnul însuși patronând-o, ceia ce-i aduce critici.

Acești Germani se simt ca acasă la ei, în țara unde nicio piedecă nu li se pune în exercițiul drepturilor civile, unde e o libertate cum nu se află în Elveția și America, unde dările sânt mici și boierii ajută pe străinii fără căpătâiu. Ei dau bani călugărițelor catolice, diaconeselor, teatrului și gazetei germane. „Germanii s'au organizat aici tocmai ca în țara lor.” Doamna Elena pune piatra fundamentală la biserica calvină. Au otele germane, grădini germane, cu musica lui Wiest, sau capelă cehă, căreia comisarul turcesc din 1856 îi preferă pe a Țiganilor, *Ringenspiel* și popici ca acasă, societăți de harpiști, care străbat țara, teatru german (până la ocupație arsesse localul și erau certe), trupe germane la sala de bal, societate și baluri germane, trei librării germane

cu reviste și gazete germane, un ziar redactat de fostul cancelariu al consulatului Prusiei, în locul celui subvenționat de Statul român cu 300 de galbeni, până la Cuza, plus o foaie rivală, pictori germani (și fotografii, medici și spițeri germani: „toate acelea se găsesc deplin aici”. Când merg la Cișmegeiu, lăudat foarte mult, ei găsesc opera unui German. Prin case germane se face teatru de societate. În porturi Englesii, înșelați de Greci, sânt înlocuiți de Germani. Winterhalter înlătură pe baronul frances „Du...”, venit pentru lucrări de edilitate. Un German, Steege, ajunge ministru.

Zidarii câștigă de la 6 la 12 sfanți pe zi, și agricultura nu e practică numai pentru că țeranul nu ascultă, n'are ordine, e gata să dea foc și sa ucida.

Astfel Germanii se consideră ca o avangardă de cucerire, și autorul se gândește la viitoare colonisări. „Nu se simt ca oaspeți, ci ca o necesitate, ca acei ce fac jertfe.” Astfel nu se sfiesc să judece cu cea mai mare asprime pe primitorii băștinași, cărora li aruncă fățiș — autorul însuși o observă — toate învinuirile și toate ofensele. „Nu e unul din străini care să nu ridice piatra pentru a o zvârli indigenilor.”

Societatea românească, a boierilor cari nu plătesc, recurgând la toate mijloacele pentru amânări, e „caricatura unei societăți”. „Moarte, putreziciune, umbre fără ființă” (*Tod, Fäulniss, Verwesung, wesensloser Schatten*). „Vechiul oraș boieresc a devenit în exterior scena parisianismului modern, pe când interiorul e răscolit pustiitor de aspră barbarie, nespūsă imoralitate, de mania jocului luată de la Ruși, și alte monstruosități. „Niciun cuprins (*Gehalt*), nicio serioșitate a vieții.” Și străinii se strică. Astfel „cine a trăit aici câțiva ani nu mai e ce a fost”.

Aici e „eldorado femeilor”. Ale boierilor conduc

totul: hiene față de slugile lor. Femeia poate ajunge oriunde. Țigancă din serviciul lui a avut echipagiu, Omer-Pașa a luat ca soție o slujnică, Bulgară romanisată, pe care a răsturnat-o apoi altă slujnică, ispitind-o la o legătură secretă. „Cea mai de jos muncitoare vrea în toaleta ei să fie ca soția boierului, cea mai săracă își împodobeste fata cu cele mai scumpe stoffe și merge cu ea în fiecare seară la expoziția tuturora în grădina publică. Orice flecușteț de muiere visează de echipagii, palate, catifea și mătasă, chiar dacă n'are ce mânca acasă.” Un prinț iea pe fata unui cizmar. Bietele femei apar ca masculine și fără haz supt fardul lor, ca inculte. La ferești, la porți, tot femei care se expun.

Casele sânt mărunte: vechi înjghebări de lemn, noi clădiri joase. Se dărâmă mult pentru a se găsi comori și adesea se dă de oasele vădind o crimă uitată. „Palatele în miniatură” au un caracter provisoriu, dacă nu și zidirile făcute de Francesi și Germani, cu două caturi. Afară de Podul Mogoșoaii totul e „un adevărat haos rural” (*ein wahres ländliches Durcheinander*). Hanuri ca al lui Manuc, care produce un galben, pe ceas, se ridică între aceste construcții șubrede. In case, biblioteci, dar rău alcătuite; tablouri în care valorează doar rama. Slugile străine se caută, dar guvernantele trebuie să-și aibă la îndemână refugiu. Prefectul de poliție Marghiloman a smintit în bătăi un vizitiu.

Biserica nu e ținută în samă, cu preoții porniți la „zi 'ntăiu”, pe cari-i gonesc din saloane (la sate sânt și câte douăzeci), cu cântăreți în papuci, cu lumea care stă cu pălăria pe cap (?) și vorbește fără nicio jenă. Fanatismul se manifestă numai contra Evreilor, ca la Ismail, Galați și Focșani.

Dintre străini se prețuiesc Francesii, cari au un

consul general bun, societăți solidare, o lojă masonică. Se publică o bună foaie săptămânală, *La voix de la Roumanie*. Dar trupa francesă — este, iarna, și operă italiană — a scăpat de ruină prin subscripții.

Cultura românească e abia atinsă. E vorba de limba „cam barbară”, de unele școli, de cele câteva, vreo douăzeci de pensioane, de teatru. Mai ales de ziare: *Nichipercea* are doi giranți, unul tot la temniță, și redactorul a fost bătut de oișeri. Se menționează o singură foaie literară, hebdomadară. Se relevează ca figuri distinse dr. Davila, de care România se poate felicita (anecdota cu ofițerul căruia la spital îi răpède țigara din gură și provocarea lui Davila de corpul ofițeresc, cu care Doinnul nu-l lasă să se bată); a oprit pe un magnetisator german. Apoi generalul Florescu, în breasla lui un al doilea Davila”, Papazoglu, în pavilioanele lui de muzeu, în care se cuprinde și „sabia lui David” (?), adusă din Constantinopol într’o mănăstire.

I s’a spus ceva bine de liberali. Ei sparg zidul celățuii boierești, fac școli, trezesc pe țerani, lucrează la crearea burghesiei, încep reforma vieții naționale. „După părerea generală a străinilor, societatea românească neapărat va fi izgonită de pe scenă și va dispărea cu totul, fie și prin aceia că elemente reformatoare încă viabile s’ar desvolta în ea, și-ar face calea și i-ar da alt aspect.” Studenții cari se întorc din străinătate ar putea să ajute. Căci, într’o țară bună, rasa e tare, capabilă și inteligentă.

De sigur același scriitor, care însă nu iscălește data aceasta, se ocupă de Iași, în partea întâiu pe anul 1870 a revistei. Lauda ce se acordă încercărilor liberale, propunerile de colonizare, osândirea fără rezervă a unei lumi care, așa de aproape de

Apus, nu poate înainta — ca, în Orient, Constantinopolul însuși și orașele levantine—, fac, mi se pare, o dovadă îndestulătoare.

Aici însă, de oare ce nu mai e, ca informatoare, o burghezie germană — sânt doar 4.000 de „Poloni”, Germani, Francesi, Armeni, față de peste 30.000 de Evrei, „o treime” din populația orașului—, se acordă, în lipsa materialului pentru critică, un mai larg loc descripției.

Astfel ni se presintă într'o atmosferă de „tristeță” —*Die Trauernde*—, Mitropolia cu bolta căzută și rămasă neisprăvită, Palatul Domnesc, unde avea o aripă Grigore Ghica, supt care a stat aici străinul, restul fiind întrebuințat la oficii, curtea lui plină de buruieni, căsărmile vecine, Strada Mare, cu bunul pavagiu pe care-l apreciașe în 1856 comisarul engles Bulwer, urmând ca și așezămintele ce-și va da Moldova să fie tot atât de solide, Trei Ierarhii (secolul al „XIV-lea” f), cu moaștele Sf. Paraschiya — și se descrie ceremonia—, casa Roznovanu, care a fost până la ardere reședința domnească, palatul lui Mihai Sturdza, Academia Mihăileană, Museul de istorie naturală și orfanțofia, librăriile, Spitalul Sf. Spiridon, Teatrul și clădirea de Pesta (*Pesther Garten*) a unui German, platoul fără copaci, dar cu vedere frumoasă. Acolo trecea Grigore Ghica-Vodă, în caleașcă, înconjurat de lănceri și ofițeri din suită, el; Domnul care a dat o'ultimă și mare strălucire fostei capitale. Laolaltă se văd însă bordeie, Țigani pe piețe, hoituri pe maidane, și se aud strigăte de apari și precupeți, scârțâit de care; bivoli și alte animale se zbat în praf și noroiu. La o răspântie calăul cu căciula înaltă bate la tălpi pe un vinovat. In case se joacă averi, ori femeile cetesc franțuzește. Noaptea, câinii latră și urlă, dorobanții fluieră pe străzi. Dar

ce frumos se văd coperişurile la soare ori la lună, ce plăcută e patriarhala smerenie a mahalelor!

Pe lângă această istorie — se afirmă că la Suceava este mormântul lui Bogdan Dragoş—, partea de critică e foarte restrânsă. Boierii aceştia sânt mai buni gospodari, mai serioşi: unii, de şi moşia li se caută de arendaşi, au un venit de 40-60.000 de galbeni pe an. Dar se vorbeşte foarte pe larg de medicina, vraja şi mijlocirea babelor.

Publicaţia germană citată dă în anul 1876 însă una din cele mai importante descrieri ale Basarabiei supt stăpânirea rusească.

Autorul e un naturalist şi etnograf, Rudolf Kulemann, care a scris în aceeaşi revistă şi un studiu, foarte bine informat, despre Țigani, şi în ȣerile noastre ¹.

Notele basarabene ² sânt rezultatul unei îndelungate şi atente observări din partea unui om cu o solidă pregătire ştiinţifică şi un remarcabil talent literar, din partea unui cercetător care în zugrăvirea naturii se inspiră de la concepţiile unui Humboldt şi râvneşte străluciri de formă literară ca ale celei mai bune literaturi romantice.

Pare să fi stat mai mult timp în Iaşi. Cifrele statistice asupra valorii produselor agricole în Moldova încep cu anul 1838 ³.

De acolo, sau poate şi din Bucovina, şi-a luat el

¹ VI¹, p. 843 şi urm.

² III¹, p. 669 şi urm.

³ Acolo în 1838 chila de grâu e 45 de lei, în 1847, 144; un dulgher, plătit 2 lei, 8 parale pe zi în 1838, primeşte la 1847 230. Se fac socoteii şi pentru Covurluiu în 1849. Kulemann ajunge la încheierea că preţul se în-
doieşte din zece în zece ani.

calea, într'o zi de 23 Novembre (el scrie la 8 Februar următor) către Moldova răsăriteană, în care intră pe la Noua Suliță, într'o zi de toamnă groaznic de noroioasă. Va sta acolo mult timp, pentru scopuri de negoț, fără îndoială, cercetând curțile proprietarilor cu cari voia să încheie afaceri.

Ceia ce-l interesează e producția, condițiile și valoarea ei. Nicio însemnare despre trecutul țerii, despre cultura ei mai înaltă, despre regimul administrativ, despre contingențele politice. Numai frumuseța peisagiilor îi smulge o caldă recunoaștere, cu dumbrăvile pline de privighetori¹, pe care le judecă însă inferioare celor din țara sa. De și totul e alb și negru, ori „grau în grau”, până și cerul prin reflex, de și monotonia stepei predomină orizonturile, el rămâne uimit în fața zilelor calde ale toamnei, cu nourașii ușori pe cerul clar și aurul din zările prăfuite.

Constată însă că minunatul pământ negru în straturi groase nu e întrebuițat cum se cuvine. Gunoii se aruncă în râpi, se îngroapă. Cultura se reduce mai mult la porumb, la harbuji. Pădurile se taie sălbatec: nu mai e aproape nimic din cele douăsprezece verste împădurite, acum șaiszeci de ani, până la Hotin. Vara și iarna săcurea lucrează. Se pierde material și timp pentru garduri, care ar putea fi înlocuite cu mărăcini. Pe malul gol de vegetație al puținelor ape mâlite doar câte o moară primitivă. Vitele sânt închircite. Nicio măsură contra cumplitelor atacuri ale secetei, care mână imenși nouri de colb. Bielșugul de fructe nu constituie o bogăție a provinciei. De vii nu vorbește, ca unul care nu pare a fi străbătut în Sudul basarabean.

Vina e și a țeranilor. Ei îi apar „înceți, greoi,

¹ Fast alle zwölf Schritt kluft solch ein Wipfel.

ignoranți”¹. Trăiesc în condiții primitive: dorm pe pământ și transmit acest obicei și coloniștilor germani, cari se întind *lângă* pat, unul cu capul pe genunchii celuilalt. Casa neaerisită, cu geamurile lipite, are un miros greu. Mobila lipsește aproape cu totul. Imbrăcămintea e rudimentară; copiii se învârt cu picioarele goale. Pânea nu e cunoscută decât la pătura de sus, din care se alege vâtaful. Se recunoaște însă că blana, sau cojocul, cureaua, cizmele pentru frământat glodul pe drumurile nepietruite, de și prund se găsește pe alocurea aproape, sânt o potrivită adaptare la mediu. Se dau și știri precise asupra gospodăriilor — până la zece fălci, falcea în valoare de cinzeți de ruble — ale acestor mici agricultori, al căror caracter, a căror viață morală, așa de bine prinse la Zucker, nu-l interesează de loc pe drumeț². El descrie însă cu de-amănuntul vechea căsuță de vergi și lut supt stuh sau șindilă și-i admiră albeața de var sau colorile: „das kleine, weisse, unschuldige, in die Steppe verlorene Häuslein”. Un adevărat cort: „so klein, so luftig, so lose sind sie gebaut”.

Dar, dacă astfel e muncitorul, boierul moldovean de odinioară își are răspunderea, și încă mai mult parvenitul care supt noul regim i-a luat locul. Cei mai mulți din noii proprietari, străini, nu cunosc țară de loc; au arendași cari se schimbă des: și șapte în nouă ani. Pe o moșie de 19.000 de desetine sânt doar douăzeci și unul de pluguri, plus o mașină cu aburi mai mult neîntrebuințată; în lipsă de bani, administratorul trebuie să meargă 600 de verste ca

¹ „Die Bevölkerung langsam, schwerfällig, unwissend”. Și, aiurea: „Leider sind dem Bauer Trägheit, Sich gehen lassen, Hoffnungslosigkeit zur Tradition geworden”.

² Din limbă prinde câteva cuvinte rusite: *abor* (o-bor), *burian* (buruiană).

să ia împrumut de la Evrei o sumă de 300 de ruble. Pe 2.000 de *morgen* prusiene nicio casă ca acelea din Germania. În astfel de condiții ce folosesc cele douăsprezece zile de lucru pe an ale țeranului, pe care adesea l-ar scoate de pe proprietate ca să se aducă Germani, a căror muncă e mult mai spornică. Casa cutărui arendaș, un colonel, care califică pe Germani ca „fantastici” în agricultură, n’are nici ziare măcar; el ține numai la trăsura lui cu patru cai, de care se uimește lumea. Isolat pe moșie se apără noaptea de hoți, cercetând împrejurimile și trăgând focuri în pădure. Nici medici, nici spițeri, nici spitale. Administrație nu se vede.

Târgul, orașul nu apare. De Evrei se vorbește numai când se înfățișează țeranul care vine la piață cu o adevărată salbă de căței de usturoiu. La sate, cârciumarul e Evreu.

Din cârciuma lui, foarte cercetată, preotul își scoate une ori cu sila în zilele de hram credincioșii. Biserița lui e foarte smerită; din cimitir în lipsa de lemne se fură brațele crucilor. E însuși un țeran, în casa căruia, cu de-amănuntul presintată, sânt doar câteva icoane românești lângă catehismul în rusește.

La școală, unde el, popa, e învățătorul — și dascălul îl ajută—, puțină frecvență: în cutare sat șaisprezece băieți și șase fete. Se predă în rusește, „de și populația Basarabiei vorbește românește și numai în Nord către Pódolia se amestecă elemente rusești și rutene”. După șase luni însă, un copil de treisprezece ani înțelege limba stăpânilor.

Și problema națională a Basarabiei se pune înaintea acestui străin cu totul neinfluențat. Anexarea a adus plecarea unora dintre Români și năpădirea unor elemente inutile sau dăunătoare: „Mulți s’au dus în Moldova, căreia-i aparținuseră mai nainte

și căreia-i aparțineau supt raportul limbii, datinelor, alcătuirii pământului. Ca să umple țara, în ea însăși slab locuită, Rusia a deschis acolo un fel de slobozie ca odată Romul la Roma. Nu s'a prea uitat la pașapoarte și la alte documentări. Precupeți evrei, căpitani în retragere, coloneli, funcționari de la poștă și Dumnezeu știe ce alta au alergat acolo pentru a deveni moșieri fără a ști ceva sau a voi să știe despre agricultură¹.

„E de regretat—, se spune aiurea, „că Basarabia a fost smulsă din corpul Statului român căruia prin identitatea de limbă ca și de caracter geografic îi aparține cu desăvârșire²”. Cu toate că poporul nu se ocupă deocamdată decât de rachiu, cucuruz și boi, „ar putea Statul integral român, de și numai încetul cu încetul, să lucreze cu o putere atrăgătoare asupra unei părți integrante luate în stăpânire de Rusia. Se caută a se evita o asemenea primejdie, de și încă îndepărtată, prin mijloacele educației, dar a celei rusești... Era vorba deci de a se ridica în Basarabia școli pentru limba românească, pe lângă care în a doua linie ar putea servi cele rusești ca școli complimentare. Necuprinzând limba românească în

¹ Viele wanderten nun in die Moldau aus, in der es früher gehört hatte und auch, in Ansehung seiner Sprache, Sitte, Bodenbeschaffenheit gehört. Das an und für sich schwach bevölkerte Land zu füllen, eröffnete Russland in ihm eine Art Freistätte wie einst Romulus zu Rom. Man nahm es mit Pässen und sonstigen Nachweisen nicht genau. Jüdische Händler, verabschiedete Kapitäne, Oberste, Poſtbeamte und Gott weiss was sonst noch eilte herbei um Gutsbesitzer zu werden, ohne etwas von Landwirtschaft zu verstehen oder verstehen zu wollen.

² So bleibt zu bedauern dass Bessarabien vom rumänischen Staatskörper, zu dem es infolge seiner sprachlicher und landschaftlicher Uebereinstimmung ganz genau gehört, abgerissen ward.

planul școlar, s'a rostit prin aceasta rusificarea, sistematica prefacere a naționalității românești în rusească¹". Dar cu aceasta tot nu se înlătură pericolul. Căci „și această limbă rusească va îndemna poate pe țerani să cultive și pe cea românească, dacă nu cumva guvernul ar declara un asemenea zel din proprie inițiativă ca o rebeliune²".

Și scriitorul german termină făcând socoteala populației pe care ar avea-o acea Românie integrală: 54.000 în Ungaria, 14.000 în Bucovina, 120.000 în Ardeal, 119.000 în Confiniile Militare, 1.500 în Italia, pe lângă 1.500.000 în Moldova, 2.500.000 în Muntenia, Basarabia adăugînd 383.885 de bărbați și 331.387 de femei la suma totală de 6.089.770 de Români.

Vedeți bine în viitor Germanul de la 1876!

Deosebi de călătorii francezi am crezut că trebuie prezentați acei călători elvețieni cari aduc altă mentalitate, manifestă alte gusturi și a căror atenție se

¹ Dennoch aber könnte dieser Gesamtstaat Rumänien, wenn auch nach und nach, mit anziehender Kraft auf eine von Russland in Besitz genommenen Bestandteile einwirken. Einer solchen, obwohl fernliegenden Gefahr, sucht man mit grosser Vorsicht durch die Mittel der Bildung, aber der russischen, vorzubeugen...: Es handelte sich also dann in Bessarabien Schulen für die rumänische Sprache zu errichten, neben denen in zweiter Linie die russischen als Ergänzungsschulen dienen konnten. Indem man das rumänische nicht mit in den Schulen aufnahm, ist damit die Russifizierung, die systematische Umwandlung der rumänischen Nationalität in die russische angesprochen.

² Diese russische Sprache wird vielleicht die Bauern anspornen auch die rumänische zu pflegen, wenn man nicht etwa höhern Orts einen solchen aus freier Selbstbestimmung entsprungen Wetteifer für Auflehnung erklären möchte.

oprește, adese ori cu o critică dreaptă, asupra altor trăsături ale societății românești în această epocă de prefacere.

E printre ei și câte un artist.

Asffel un călător elvețian, un pictor, Jules Jacot-Guillarmod, a străbătut Ardealul și Țara-Românească în 1859¹, pentru a culege impresiile redade apoi în „Cărăușia valahă în pustă” și în „Nunta valahă” ca și în schițele, care vor trebui fotografiate, din Museul de la Neufchâtel, Pe Români ardeleni îi descrie înapoi-iați, desprețuiți, plini de resentimente, dar li proorocește viitorul de libertate pe care l-au meritat atâtea suferinți. Ii plac femeile din Sud și Sud-Est și mai ales portul lor „de un stil mare la lumina soarelui”: țerancele voinice stăpânesc minunat cai aproape sălbateci; al bărbaților li dă înfățișarea unor săteni din Bretania. Cei pe cari-i zugrăvește se miră că se poate opri la niște bieți ca dânșii: îl bănuiesc că face conscripție pentru ceva biruri nouă. Bălciurile, ca acel din Brașov, îl interesează, pentru pitorescul lor învâlmăit. Cât privește pe ceilalți, și guvernul, se miră de șoselele puține, de poșta rudimentară. O nuntă țerăncască-l încântă pe pictor, cu vârtejul de colori al danțului supt ochii bătrânilor sprijiniți în toiege. Căruța de călătorie e tot așa de proastă ca dincolo de Carpați, unde e descrisă cu mult brio, până la cerțele și bătăile din lăuntru, dar aceasta e neasămănat mai iute. Și drumurile sânt foarte bune, pe parcursul de la Predeal la București. Dar soldații desculți de la graniță, în zdrențe, biruie toți „bravii, lansqueneti

¹ După *Feuille d'avis* din Neufchâtel, Februar 1891 (și tiraj aparte), Nestor Urechia. în *Prop l' e literare*, an. 1927, nl. din 15 Septembrie.

și condottierii". Călătorul va trece la Giurgiu, iar de aici prin Cernavoda va atinge Chiustenge.

Lucrarea Elvețianului Kohly de Guggsberg, preceptor în vre-o familie din Iași, este atât de importantă prin concluziile ei, încât e de nevoie întreaga reproducere a unei mai vechi analize pe care o dădeam astfel în „Analele Academiei Române” XXXIX.

Svițerianul Emil Kohly de Guggsberg, întrebuințat ca preceptor la boierul botoșănean Comisul Gherghel, „le Comis de Guerguel”, pentru nepoții lui, își luă sarcina de a expune „principiile sale pedagogice” și a arăta chiar „reformele pe care starea civilizației le cere”, într’un memoriu, terminat la Botoșani, în ziua de 1-iu August st. v. 1841, și tipărit în același an la „biroul foii comunale” din Iași, („bureau de la feuille communale”), sub titlul: „le Philodace, apperçu sur l’éducation chez les Roumains, suivi de quelques remarques relatives à la prospérité des Principautés”¹.

„Filodacul” nostru nu vrea să vorbească numai de Moldova. „Dacă am vorbit”, spune el, „de România (Roumanie) în general, adică de Țara-Românească și de Moldova, cauza este că m’am încredințat, atât prin producțiile literare, cât și prin apropierile ce le-am făcut ale istoriei acestor două nații, că ele nu posedă decât aceleași noțiuni de civilizație. Aceste două Principate, ieșite dintr’o mamă comună, supuse acelorași influențe politice, au trebuit neapărat să primească și să conceapă aceleași idei și sa

¹ Exemplarul bibliotecii de la Huși are această însemnare în două limbi a autorului: „Laissez ici le 5 17 septembre 1841: l’auteur. Amu lăsatu aici, la 5 17 Septemvire 1841; Autorul”.

urmeze aceiași cale; deci ce este adevărat pentru una din aceste țeri, e, neapărat, și pentru cealaltă”.

Va începe cu creșterea copiilor, în cari vede, fi-rește, viitorul țerilor noastre, pentru a trece apoi la reformele—cum vom vedea, foarte sănătoase—pe care le are în vedere.

E contra doicii, „vile créature, mère par suite du libertinage, grosse paysanne”, așezată, cu celelalte slugi, „într'un colț umed și retras al casei”, schimbată de două, trei ori pe lună, bătută cu dânsele împreună. Roabele, slugile încep, după mărturisirea făcută de mulți autorului, la zece-doisprezece ani, conrupția copilului încredințat lor. Toate acestea-i fac să-și piardă veselia și bunătatea: „De aceia pot spune că n'am întâlnit niciodată între copiii Românilor aceea blândă amenitate, acea adevărată bunătate de inimă care se găsește la copiii altor nații, și aceasta numai din cauza relei creșteri ce primesc”¹.

Dascălul, altă slugă, rău ținut, la un loc cu ceilalți oameni de serviciu, des schimbat și el, nu ajută, prin puțină-i știință, la o îmbunătățire.

Se caută atunci mântuirea în preceptorul străin. Ei bine, Kohly se ridică împotriva lui: el nu e legat de țară; alte nevoi și alte simțiri îl chiamă acasă; nu poate transmite o stare sufletească pe care însuși n'o are. „Acest om nu trebuie să fie străin; el trebuie să fie compatriot; dacă ar fi străin, o mie de împrejurări pot să-l recheme în patria sa, în mijlocul lucrărilor sale. În orice educație se formează omul pentru a fi cetățean; dar cum oare un străin pe care niciun interes nu poate și nu trebuie să-l captiveze ar putea să inspire ucenicilor săi sentimente așa de vii ca un compatriot? De alminterea, această

¹ P, 7.

vocație fiind un act de abnegație față de orice, față de o situație, față de plăceri, sânt puțini străini cari să consimtă a trăi cel puțin douăzeci de ani departe de familiile lor și de țara lor. Nu vorbesc aici de cosmopoliți; astfel de oameni nu sânt vrednici să între în lista preceptorilor: cel mult pot fi priviți ca profesori de limbă¹.”

Acest om real îndrăznește să se ridice împotriva sistemului de a resuma învățătura în studiul formal al limbii franceze, ea fiind „l'agrément et la mode”; el observă că germana, polona, rusa, turceasca și greceasca sânt „limbi de întâia necesitate din cauza apropierii (*proximité*) acestor deosebite popoare”.

În al treilea rând, călcând prejudecățile timpului, el combate ideia trimeriei în străinătate, prin care tinerii ajung a nu se mai putea deprinde cu însăși țara lor, — „furați”: „Nu, îmi răspund unii, vom trimete pe copiii noștri în Franța, Germania sau în Svițera ca să se instruiască. Ascultați-mă: *dacă vă creșteți copiii pentru altă țară decât a voastră, trimeteți-i; dacă voiți să-i creșteți pentru patria voastră, de ce să-i trimeteți încă din tinereța lor în țeri unde vor deprinde alte moravuri, alte datini? Intorcându-se, ei sânt străini; ei nu vor vedea decât Franța, Svițera, Germania. În loc să li fi făcut bucuria, nu veți fi făcut decât nenorocirea lor și, mai mult decât atâta, veți fi făcut un furt Statului, care, el, are nevoie de oameni în adevăr patrioți.*” Fetele singure pot fi trimese și anume în Svițera, „ca să învețe a nu mai fi cheltuitoare (*dissipées*), date luxului, plăcerilor ruinătoare.”

Cum recomandăm și noi astăzi, acest pedagog svițerian de acuma aproape o sută de ani cu ochii așa

¹ Pp. 13-4.

de inteligent deschiși asupra păcatelor noastre crede că și călătoriile în străinătate nu trebuie să atingă o singură țară, ci pe toate, și numai pentru a culege de la fiecare însușirile ce o deosebesc. „Tinerii trebuie oare să călătorească? Da, mai ales tinerii Români. Dar să se iea precauțiuni. Să nu stea în țările pe care le cercetează. Să viziteze pe savanții Germaniei pentru filosofia lor, să vadă societatea (*la mode*) în Franța pentru a învăța virtuțile sociale, să vadă Anglia pentru mașinile ei, Svițera pentru fericirea ei națională, Italia pentru artele ei și Grecia pentru antichitățile ce cuprinde. Intorși în țara lor, ei vor veni să-i aducă fructul călătoriilor lor și să-l ofere ca un prinos (*un tribut*) Patriei ¹.”

Civilizația nouă a Românilor a fost grăbită și e încă neadaptată, „neștiind că, pentru a merge spre civilizație, trebuie mai puțin să imiți decât să perfecționezi și să îndrepti”.

Un șir de reforme se impun. Vom începe cu cele materiale. Robia trebuie desființată; e un anacronism și o rușine. „Veți îndrăzni vre-odată să vă numărați printre neamurile civilisate, atâta timp cât se va putea, ceti într'unul din jurnalele noastre: de vândut o Țigancă tânără?”. Liberați, Țiganii vor putea trăi din îndemănările lor 'de lemnari și fierari, și cu timpul s'ar putea confunda cu ceilalți locuitori.

La țară sânt lucrători destui. E o greșală a se gândi cineva la colonii străine, „*străini fiind de ajuns și fără aceasta*”: „on a souvent proposé de faire venir des colonies suisses ou bavaraises; grande erreur, plan nuisible à l'État, qui n'a déjà que rop u 'tranger ².”

¹ Pp. 29-30.

² P. 37.

Cultura însă ar trebui variată, încercându-se și introducerea bumbacului. Minele așteaptă cercetători. „Providența”, spune el într’o prea frumoasă propoziție, „a pregătit totul; se cere numai muncă” (*il ne s’agit que de travailler*).

Neexistența chiar a industriei celei mai elementare, desfacerea în străinătate a materiei prime, importul tuturor fabricatelor întâlnesc o aspră critică. Mobilele se aduc din Viena și Paris, albiturile din Olanda, ghetetele din Viena. „Niciun șerveț, nicio perie, niciun scaun n’au fost fabricate în România; hârtia lor, cerneala lor, condeiele lor, briceagul lor, au trebuit să plătească vama de 30%¹.” Și se pot lucra multe de toate: „pânza, postavul, piclăriile, hârtia, lucrările de fontă, de sticlă, de tâmplărie, de lăcătușerie, de armurărie, de cuțitărie”.

Scriitorul ar fi de părere să se mai lase plugăria, care află aiurea concurenți, cu căi de transport și de bușeuri superioare, și să se lucreze de sârg la o bună creștere a vitelor. În agricultură, problema este, *să se reducă produsele la cel mai mic volum, pentru a scuti cheltuielile de transport*². Dar nu pe calea velnițelor: *rachiul îmbogățește pe proprietar și otrăvește poporul*.

S’au făcut pentru aceasta un mare număr de velnițe (*brantvineries*); fiecare li-a cunoscut folosul bănesc, dar fără a se gândi că *prin această industrie s’a corupt poporul, ușurându-i cu preț mic căpătarea acestei periculoase băuturi*². Sfecla ar raporta bine; costând $\frac{2}{7}$ din ce costă în Franța, s’ar putea vinde cu $\frac{2}{3}$ din prețul de acolo. Și viile ar putea rivalisa cu cele de acolo și de la Rin. Oricum, *nimic*

¹ P. 33.

² P. 11.

nu poate prospera fără o dibacé legătură între produsele solului și industriile mari, sprijinite pe cele mici și hrănindu-le, la rândul lor. Comparația lui Kohly e de toată frumuseța: micile ramuri de industrie sânt „ca vinele imperceptibile care merg de la vasele mari pentru a hrăni extremitățile cele mai depărtate ale membrilor noastre”.

Dar nu i-au scăpat din vedere acestui om de o pătrundere profetică și nevoile culturale pe care le simția „România” lui de la 1840. Limba traducerilor pripite i se pare greșită prin *năvala neologismelor*. Trebuie fixată. Pentru aceasta — cine ar crede? — el propune o „Academie compusă din Munteni și Moldoveni”, lucrând fiecare în țara lor și „adunându-se la epoce hotărâte” — sesiunea generală! — la Focșani, pentru a stabili gramatica și a face dicționarul, „putând propune și premii cu subiecte date, mijlocul cel mai potrivit pentru a stimula pe scriitorii naționali”. Și nici secția istorică nu e uitată: ea ar forma una din ramurile unui Institut, ocupându-se „de istoria României, cuprinzând tot ce poate să se raporteze la istorie, medalii, stampe, tablouri, manuscrise, etc.”, a doua ramură fiind „un departament al inscripțiilor, în care toate descoperirile ar fi înregistrate, precum și faptele moderne, repertoriu al nației”, iar a treia, secția științifică, așa cum o are Academia Română astăzi.

Cu totul necunoscută a rămas în istoriografia noastră o interesantă carte franceză, a lui William Rey, *Autriche, Hongrie et Turquie*, apărută la 1849 în Paris. Și aceasta de și o parte din materialul ce cuprinde a mai fost publicat în „Bibliothèque Universelle” de la Geneva, în anul 1848, Maiu, sau în același an al apariției volumului.

Autorul e și el Elvețian, „deprins cu instituțiile liberale, dar foarte felurite, din cauza multiplicității guvernelor, din țara sa”. A călătorit, spune el, fără prejudecăți politice sau morale, a luat note și acum publică pe acelea care-i par mai puțin „veștejite”.

Incepe din țara sa chiar, pe drumul către Bavaria, „țară de bigoterie”, chinuită de patima unei arheologii copiate pe fereastră, „școlărește”. Viena-i pare îngrămadită de reaua administrație, care dorește un „oraș mic cu înțeleaptă cugetare, ușor de supravegheat și izolat de plebe printr'un zid gros”, de unde ura între cei din cetate și cei din suburbii. În palat, „un rege al Bavariei nu și-ar pune nici lacheii”. „Edificiile publice sânt meschine ori de rău gust, afară de catedrala Sfântului Ștefan”. Locuințele aristocrației apar „înăbușite din lipsa de spațiu” și pline de lucruri disproporționate și urâte. Comerțul se așează în case „cu aparența întunecată și de nimic”. Nu-i plac călătorului nici cluburile, nici teatrele. Otelele nu mai pot cuprinde clientela. Regulamente nătânge împiedecă vădirea maselor. Lumea de toate clasele e aspru tratată de acest ucenic al lui Töpffer. O înalță în ochii lui numai religia muzicii. Revoluția vieneză se explică prin elementele care o dau: studentul cu „pălăria calabresă”, muncitorul plătit un florin pe zi în ateliere naționale ca acelea de la Paris.

Drumul până la Pesta e descris cu simț pentru pitoresc și pentru amintirile istorice. În capitala Ungariei Rey întâlnește o imensă încredere în sine, o furie de a întrece Viena, o pasiune pentru luxul fără socoteală, o aristocrație „spirituală și vie ca Francesii lui Bayard”, „austeră la față ca Spaniolii lui Filip al II-lea”, un public gata să se bată sălbatec pentru orice motiv, fie și o reprezentație de teatru.

Caracterul național mixt și inconciliabil al deosebite-
lor elemente ce compun populația Ungariei e bine-
prins și tare subliniat. Se citează izvoare și se dau
statistici.

Despre Români, „nație căzută foarte jos”, dar și
mai jos în țara liberă, unde țeranul stă în bordeie și
se hrănește din mămăligă, arzând iarna trunchiuri
întregi din care o parte rămâne afară, se spune că
au încă semnele descendenței lor. Carul cu boi, în
care roata fără fiare, acoperită înca de scoarță, sur-
prinde, îi pare călătorului „ca o ironie sângeroasă a-
runcată vremilor noastre civilisate”. La Cluj află
însă un țeran, tăietor de lemne, care, prizonier, pe
 vremea lui Napoleon, șase luni în Franța, vorbea
așa: „Francesii îmi dădeau vin bun și-mi ziceau ca-
marade și une ori și domnule; e poporul cel mai ve-
sel și cu care e mai bine să trăiești” (*le meilleur à
vivre*). De altfel și „Românul din Valahia nu afla pe
nimeni în adevăr simpatie decât pe Frances.”

Dar limba are „abia un cuvânt slav la sulă”, și în
sufletele care se resimt de cele cinsprezece veacuri ale
robiei „se află unele rămășițe ale unei vechi civili-
zații sau corupții, în care s’ar bănuie originea ro-
mană” (se menționează... fardul, pe care-l critică a-
cel căpitan german deprins a face lecție sătenilor
la ușa bisericii).

Fără legături cu acești Români din Ungaria, Rey
condamnă pe acea boierime bucureșteană care „a
speriat ad litteram pe toți străinii ce au privit supt
glanțul de sociabilitate de de-asupra, imitație france-
să”. Căsătoriile cu divorț îi par inferioare ca mo-
rală poligamiei musulmane. „Ceva mai jos ar fi
suprimarea oricărei societăți omenești, cel puțin așa
cum au cunoscut-o anticii și modernii¹.”

¹ P. 156.

Pagini de istoric, pline de impresii personale, duc până la o nouă călătorie pe Dunăre, redată în note zilnice. La Essek află un Frances care face comerț de doage, trimise până la Galați și Brăila pentru a lua drumul spre Marsilia și Bordeaux¹. La Belgrad prințul e păzit de Turci, Vuccici stă „într'o casă puțin sănătoasă” și locuință bună n'are decât un lăcătuș neamț. La Panciova, Grecii se suie pe vas să-și facă socotelile. I se pare lui Rey că vede insurgenți sârbi puși în țeapă de Vuccici. O atenție deosebită e acordată producției de grâne a Banatului.

La Timișoara, centrul acestui comerț, călătorul sosește „pe un maldăr de fân cu umbrela în mână și totuși muiat până la piele”. E o Alexandria a regiunii. Clima, în toate casurile, e nesănătoasă: o fabrică de friguri. Și prin sate populația ar fi murind răpede. La Arad, cu aparența de sat, Rey află un cofetar din Grisonii Elveției sale, stabilit de două decenii și cercetat de nobili. Și în alte „villasses” se află, cu aceiași profesie, oameni din Engadină și Val Bregaglia².

Navigația pe Tisa, lucrările și planurile lui Beszedes de a aduce în ea prisosul Dunării de supt Pesta interesează enorm pe acest om practic. Trecând pe la Baziaș, el vede Români lucrând la încărcarea cărbunilor din Oravița, superiori celor englesi: slabi, storși, abia ajuns în duzini, și cu chiote, să faca lucrul ce l-ar face doi marinari italieni³.

Porțile-de-Fier sânt larg descrise și nu se uită nici muștile columbace. La Orșova nimeni nu poate întreprinde ceva fără voia administrației austriece. Carantina e un adevărat chin. Rușii țin acolo, la

¹ Pp. 157-10.

² Pp. 176-7.

³ P. 186.

Orșova, un consul, pentru legătura cu Serbia; el apare ca stăpân. La Mehadia se observă urmele romane; lui Széchenyi administrația militară nu-i îngăduie a clădi un otel modern. In Ada-Calè, Pașa stă „într’o baracă de lemn”, între adormiții lui, cari fumează.

La Schela Cladovei călătorul debarcă pentru a se sui în vaporul aceleiași Companii. Intră la noi, „în domeniul sclăviei și miseriei, în noapte”. Pilotul strigă *alla turca* pentru dreapta, *alla romaica* pentru malul românesc. La Vidin, căsuțe de lemn, străzi-cloace, lume în zdrențe, prostită, „cadavrul unui mare oraș”; Husein-Pașa, distrugătorul Ienicerilor, a acaparat tot comerțul. La Giurgiu, case proaste, praf ori noroiu. Se discută posibilitatea canalului Cernavoda-Chiustenge.

Pe țărmul nostru arde papura în primăvară. La lumina flăcărilor se ajunge la Brăila, strâns unită cu Galații până la a se confunda. Cu tot marele comerț, nu-s case importante, din cauza relelor moravuri, dar mai ales a nesiguranței. Se relevă partea boierului Slătineanu la prosperitatea născândă a Brăilei: la început primia pe călători cu musica, îi ducea cu alaiu acasă la el, li da șampanie și, dacă timpul permitea, și un bal. Galații îi apar lui Rey ca „orașul cel mai hidos ce a văzut în Turcia, și aceasta înseamnă ceva; e compus în total dintr’o adunătură de cocioabe de lemn, a căror miserie și necurățenie nu îngăduie comparație cu nimic alta”; străzile sânt acoperite cu loadbe de lemn supt care se ascunde o apă ce țâșnește la fiecare apă sare,— ca și, până în ultimii ani, la București chiar. Numai pe platou sus, casele consulilor și unor boieri. Pe mal case-magazii de lemn. Lumea suferă de friguri.

Țara, în general, „Valahia”, nu merită o expe-

riență: spun și „alții cari au văzut-o”¹. E „câmpia plină de oasele uscate ale lui Israel” din Biblie. Ce pot puținii „boieri călduroși patrioți”?

Boierul ar avea aplecări spre cultură, dar „n’are caracter” și e „un sentimental apatic”. „E prea târziu să se emancipeze țeranul și să se facă din el om”, și vecinii sânt prea răi și prea grăbiți; religia e preotul țeran, bețiv. Se descriu intrigile străine: anexarea la Rusia pare iminentă. Nici ideia de a scăpa de dânsa nu s’ar putea forma.

Revenind la boieri, autorul îi descrie „idolatri pentru modele, obiceiurile și chiar limba Parisului”; în societate e bună primire, sinceră și acele „charmes excessifs”, care înșeală asupra fondului; moravuri ca „în timpurile rele ale Imperiului roman”, sângele însuși fiind viciat; desfrânarea e „naivă”. Fără a fi văzut pe podgoreni, califică pe țerani de frumoși și foarte rezistenți.

În loc să caute și alte aspecte ale unei vieți naționale în plin progres, Elvețianul se ocupă de rolul cetăților dunărene în luptele dintre Ruși și Turci, de șansele celor d’întăiu de a lua și păstra Constantinopolul, de aspectul gurilor Dunării și de mijlocul de a îmbunătăți navigația pe brațul Sulinei.

La Constantinopol se vorbește de mosaicele Sfintei Sofii, descoperite un moment, la reparație, de arhitectul elvețian Fossati, cunoscut personal autorului: „Evangheliștii și Apostolii, Fecioara de-asupra altarului principal, Mântuitorul având înaintea-i pe împărații Constantin și Iustinian”². Fossati ar fi luat copii, pe care avea de gând să le publice.

Descrierea societății ambasadorilor e precisă și spi-

¹ P. 204.

² P. 205.

rituală¹. Se vorbește și de „o musică pe jumătate barbară, pe jumătate furată, în opere sau în arii de danț, musică bine cunoscută în Levant supt numele de *valahă*”². Rey a văzut și pe hogaș, preceptorul Sultanului Abdul-Megid³. La Brusa află un negustor de vinuri din Basel. La Smirna, unde Englesul Borrel studiază muntele și Englesul Edwards scoate ziarul francez „*l'Impartial*”, un Elvețian, Raffinesque, exercită medicina. Romanele lui Eugène Suë se retipăresc în foi volante de redactorul foi „*Journal de Smyrne*”⁴. Autorul a mai fost odată acolo în 1843, apoi în 1845⁵.

Englesul William Hunter face în 1792 drumul prin Dobrogea, străbătută cu carul, prin pustiul de atunci, și prin Galați, ca să ajungă la Focșani, plin de Evrei și prădat de Ruși ispravnicul îl cinstește cu o masă împodobită cu lăutari, dar fără furculițe, unde vinul e două parale oca; un Pașă turc trece, cu alaiu de șase sute de călăreți, în sunetul muzicii, supt steaguri. De acolo pleacă spre București (aproape e hanul de la Afumați): aici Domnul, fricos de știri, oprind scrisorile, dar cu gânduri bune, Mihai Suțu, al cărui secretar e Carra, pe care nu l-am așteptat aici, îl primește într’o mănăstire, căci Curtea arsese, cu un enorm ciubuc între dinți. Prin Pitești Hunter se îndreaptă spre Râmnic. De aici carantina de la Turnul-Roșu, cu un ofițer francez. Se înseamnă în treacăt mănăstirile Cozia, Turnu, fără valoare, și interesantul Cornet, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea,

¹ P. 233.

² Pp. 247-8.

³ P. 249.

⁴ Pp. 254-5.

⁵ Pp. 265-6.

fundajaie a lui Mareş Băjescu¹. Englesul înseamnă popasurile şi evaluează la 5.000.000 de piaştri, din cari Turcii ieau jumătate, veniturile Țerii.

Un alt Engles, căpitanul Charles Colville Frankland, trece spre noi în 1828, îndreptându-se spre Turnul-Roşu².

În Banat descrie Timișoara și „întinsul Lugoj” cu biserica noastră, împodobită cu o frescă a Adormirii³. În Ardeal pe la Deva recunoaște la Țeranii noștri costumul Dacilor. *Sânt multe râpi, domnule* („sun multi rupi, domine”), îi spune cărăușul. Pe la Jibot se coboară spre Sibiu. Căpitanul de poștă de la Turnul-Roşu, Grec calare, știe nemțește bine. La Căineni, popas într’o casă de lut; căpitanul cel nou al poștei, Gheorghe Steriopol, îl primește bine, cu povești despre Turcii ultimei ocupații, de cari scapă prin alți Turci. Dar, noaptea, ploșniți.

Spre București pe drum greu, pe ploaic. Iar la casa de poștă, în Argeș. Vorbește cu oamenii o lătinolalo-spaniolă, pe care o înțeleg. Lume de treabă, dar săracă (descrierea costumului, al căpitanului, vechiu ostaș, fiind ca al unui „dandy în felul său”. Abia se trece în țipet de femei râul umflat, în care Țigani spală aur. Bisericile-i plac Englesului și el zugrăvește o cruce de drumul mare. Piteștii cu poduri, „simptome de comerț”, bune case boierești; lângă oraș „castelul” unei rude a lui Steriopol, cu fașani în curte. Bucureștii, „cu lux european și

¹ *Travels in the year 1792 through France, Turkey and Hungary*, Londra 1796. V. O. Lugoșianu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, V (1922); *Viața Românească*, XV (1923); Kar. dja, în *Arhivele Olteniei*, II, p. 104 și urm.

² *Travels to and from Constantinople*, Londra 1829, 2 vol. V. Karadja în *Arhivele Olteniei*, III, p. 109.

³ P. 10.

murdărie orientală”, îl găzduiesc la „Hôtel de l'Europe”, convenabil: prin străzi cu boieri purtând işlice în caleşti aurite la consulul engles Blutte (ei găseşte că numai guvernul e rău), pentru care călătorul aduce scrisori oficiale; lângă consul e d-rul Griffiths, aşezat aici. La Curte, simplă ca un castel german, Frankland vorbeşte italianeşte şi franţuzeşte—dar prin dragoman italian—, cu Vodă-Ghica, om de oarecare vrâstă, plăcut: i se spune că are un venit de 300.000 de funţi şi strânge comori la Viena. Sora, Pulcheria, nu poate primi. La Griffiths vede pe Maria Bălăceanu, care-i aminteşte gazela pustiului şi statuile Eladei; vorbeşte şi foarte frumos. E pericol aici, strigă călătorul. Deci înseamnă iute că la Bucureşti sânt 70-80.000 de locuitori, 60 de biserici, 20-30 de mănăstiri şi pleacă spre Giurgiu cu Tatarul dat de Blutte, fără masalalele de noapte ale Bucureştilor. Scuturătura de rigoare a căruţii. Prin sate cu bordeie şi oameni „abrutisaţi”, la Giurgiu cu fortăreaţă (se presintă trecerea Dunării). Case de lemn, miserie, Turci, în cetate, cumpărând cai din ţară (un Albanes din garnisonă e presintat).

Dintre Englesi, în epoca aceasta mai nouă şi după observaţiile superficiale ale lui Walsh¹, s'a ocupat de ţara unde trăia şi de neamul care locuia într'însa însuşi consulul din 1833 al Marii Britanii. E. M. Blutte e urmaşul în această sarcină al lui Cook. În acel an se afla la Vălenii-de-Munte cu un „fiu adoptiv” al său şi cu secretarul său particular, Stamati Zamora, „tânăr plin de sentimente liberale”. Şi, astfel, convorbind zilnic aproape cu maiorul Filipescu,

¹ Trad. francesă (*Voyage en Turquie*), 1828. Dicţionarul din Buda, p. 233. Cetiri din Walter Scott, p. 243.

de la Drajna vecină, și cu profesorul școlii locale, căruia-i încredinșase copilul, și care profesor nu era altul decât Gherasie sau Gherasim Gorjan, traducătorul, plin de răbdare și înzestrat cu un frumos grațu popular, al „Halimalei”, el încredință acestuia un manuscris frances cuprinzând o voluminoasă descriere a țerii și o expunere istorică a începuturilor poporului românesc.

„Pământul Principatelor române”, așa începe partea care ni s'a păstrat”, „e clasic ca o Italie”. Adâncul lui, mai ales în Oltenia, cuprinde urmele romane care amintesc pe unii din strămoșii locuitorilor actuali; ceilalți sânt Dacii, Din contopirea acestor două neamuri alese s'a alcătuit „nația dăco-romană, în număr de peste zece milioane de suflete, cu două drepturi mari și sfinte ca și Dumnezeu în aceste pământuri: unul, al vechii moșteniri de peste patruzeci de veacuri și altul, al colonisării și păstrării drepturilor naționale dace și romane de șaptesprezece veacuri până astăzi, cu armele și cu spiritul politic”.

Astfel Români au ajuns a fi „o concentrare de cea mai mare vitejie, de cel mai înalt geniu, cu cea mai rară omenie și cu cea mai evanghelică ospitalitate și afabilitate”. De spre partea Dacilor, sânt îndrăzneți, cum se vede la călărie fără șea, sânt dibaci în a clădi și fabrica orice, învățând orice artă nouă „numai dintr'o singură vedere la altul”, în iuțea cu cari-și gătesc singuri hrana la drum, în puterea de a dumesnici animalele sălbatece, în hotărârea „de a umbla fără cea mai mică spaimă în întunerecul cel mai gros prin pădurile cele mai nestrăbătute și pustii, prin munții cei mai periculoși, prin pustietățile cele mai adânci și întunecoase”. De spre partea Romanilor, au pricepera la cânt și danț,

la frumoasa cetire și la poezië, la tot felul de arte, la mânuirea iute a armelor, la înțelegerea fără preget și la spontana imitație, fără a mai adăoga numele și graiul.

După ce a stat în fața barbarilor întru apărarea culturii apusene, Românul a făcut din țara lui cu alâta trudă și jertfă apărată numai de dânsul „adăpostul nenorociților și al apăsătorilor de greutatea și cruzimea jugului barbar și fanatic”. Acești adăpostiți au ajuns în dregătorii și au făcut averi, cu deplina voie de a-și păstra și desvolta ființa etnică deosebită. Dar, ca răsplată, „cei scăpați aici de foc, de sabie și de sclăvie ajunseră și tot ajung fără cea mai mică muștrare de cuget dușmanii și vânzătorii cei mai neimpăcați ai făcătorilor lor de bine”.

Dar Blutte e sigur — și se arată gata a-și da și cuvântul de onoare — că „Puterile apusene o să înalțe aceste Principate într'un rang cu mult mai puternic, cu mult mai durabil decât îl vedeți astăzi”. Aceasta și pentru „că pacea și liniștea Europei întregi sânt înțărirea Principatelor pe privilegiile lor naționale”. La aceasta, știm dintr'o scrisoare a lui, nu conta pe tinerii cultivați în Apus, cari mai mult se strică.

Nu se pot cuvinte de o mai măgulitoare dreptate, iar pierderea caietului lui Blutte trebuie socotită ca una din marile lipse de noroc pe care nu odată le-a întâmpinat poporul nostru în vicisitudinile lui¹.

Un alt Engles a trecut numai *pe lângă* noi. Michael G. Quin a călătorit, în 1834, pe Dunăre

¹ Calendarul *Cazania* al lui Gorjan pe 1856; *Revista istorică*, I, p. 135 și urm.; *Studii și doc.*, VIII, pp. 100-1, no. 174; p. 164, no. 198.

până la Rusciuc, de unde a luat drumul spre Constantinopol, având ca scop să cerceteze deosebite regiuni ale Orientului.

A văzut Bănăţeni trăgând la edec luntri pe apă, femei frumoase ca statuile antice şezând pe ţerm cu vâlul alb ca zăpada coborât pe umeri, preoţi incinşi cu albastru ţinând în mână toiagul cu vârf de argint, ciobani rătăcind cu turmele, pe când femeile ce-i întovărăşesc poartă în traista prinsă de gâtul lor pruncul, copii întâmpinând cu „sărut-mâna”.

Dintre Românii din Principate i-au ieşit înainte numai câţiva ofiţeri, plus un ciudat personagiu în frac albastru grăsimos, cu pantalonii peteciţi şi o bonetă militara pe cap, care vorbea nemţeşte, italie-neşte, cânta ca un virtuoaz, discuta asupra tuturor chestiunilor posibile şi avea totuşi aierul unui vagabond. La Nicopole Quin a mai aflat pe un Moldovean care mergea pentru afaceri de la Galaţi la Giurgiu ¹.

Nu se pot preţui în destul paginile de călătorie ale Englesului J. H. Skeene, care publică anonim *Frontierlands of the christian and the Turk, comprising Travels in the regions of the lower Danube in 1850 and 1851* (Londra, 1853).

Venind din Geneva, el are de lucru cu şicanele administraţiei austriece, fricoasa de liberalii Apusului revoluţionar şi în schimb e considerat ca un prieten de toţi supuşii nemulţămii ai Impăratului din Viena. Pe Dunăre, culegând pe drum tot felul de infor-

¹ *Voyage sur le Danube de Pest à Routschouk*. I. Paris 1831, pp. 21-3, 38-9, 83-4, 86, 89, 91, 95-7, 107, 109, 114-6, 145, 186 şi urm., 205-6, 211, 270-1.

mașii mărunte și curioase știe asifel că în Ungaria sânt 3.000.000 de Români¹—, el înaintează spre țerile locuite de Români. La Orșova are din nou năcazuri cu pașaportul din partea Austriecilor. Cercetează orașul, unde e poflit și în societate: vede flori în fereastă și păsări în cușcă. Mehadia-i apare, cu biserica ortodoxă, în care se cântă grecește, slavonește, dar mai ales românește². Vede și pe fostul Domn Mihai Sturza, care se duce la băi în Germania. Trecând cu frică prin Porțile-de-Fier, unde păzesc țerani înarmați, călătorul se strămută pe alt vas.

Dar drumul pe apă nu-l împiedecă de a descrie Cerneții³. De la o persoană care se suie la Calafat, află noi știri despre revolta bulgărească, scopul călătoriei fiind să se convingă de umanitatea Turcilor față de rebeli. Turnul-Măgurele-i pare o miserie⁴. La Giurgiu îl mulțămesc ușoarele formalități de vamă, cum nu era în Austria. În căruța cu patru cai, va merge peste poduri proaste, prin șesul plin de păsari, de bivoli, de vaci, de cai speriați, ațingând sate al căror nume-i sună *Bungarsko* și *Roman*, amestec de bordeie, cu o lume săracă, dar fericită. La București otelul îl va costa cât Hôtel Maurice de la Paris; străzi **grozave** (*atrociously ill-paved*), peste care trece birja, birjarul fiind mânat cu bățul. Niciun om care se respectă nu merge pe jos: „picioarele sânt superflue aici”, gunoaiele sânt de neînchipuit⁵. În orașul de 100.000 de oameni, sărăcie și neglijență, cu semnele focului de acun trei ani, cu cară oprite în loc, în față

¹ P. 127.

² P. 183.

³ Pp. 197-8.

⁴ Low and miserable-looking; p. 204.

⁵ Feet are here superfluity; p. 212.

⁶ Unimaginable filth; p. 213. „Huge of rubbish“.

cu bogăție nemeritată. Biserici cu fresce ciudate , Cei de sus au grădini, circuri, musică militară, Șoseaua, cu veselele trăsurii.

Consulul engles, Effingham Grant, îl duce la Donn, Barbu Știrbei. Un om de vârstă mijlocie și de distincție aparentă", „foarte afabil" (*affable in the extreme*), elocvent în franțuzește, vorbind despre țară, dar, în genere, „înte în maniere și foarte înzestrat cu talentul de a vorbi despre orice subiect": se arată bucuros că vede un Englez². Are o armată de trei regimente de infanterie și unul de lăncieri³.

Urmărindu-și ținta în Balcani, Skeene pleacă. Trece Argeșul, pe la Piersiceni, pomenește în cale sale de bordeie, cară cu lemne. Nu uită a însemna popasurile căruței de poștă păzită de patru dorobanți: Pe la Clejani, *Arambatz, Lada, Tekuth*, unde e și prăvălie și o frumoasă casă a proprietarului, dar rău așezată, fără livadă și grădină, fără un copac „ca să mergi acolo cu o carte în mână"; Stoborești, *Mirtesh*, unde vede cum se treieră cu boii. A ajuns astfel la Slatina, cu case bune și un pod frumos peste Olt

În județele de dincolo, crede că apropierea de Austria i se datoresc mai bunele drumuri, casele mai cuviincioase. Dar la Craiova, luminată cu lumânări de său (*tallow-candels*), îl așteaptă iar pavagiul prost; nu se uită însă bunul otel. Un brudar trece căruța peste Jiu. Skeene se miră văzând cum prin aceste locuri se pârlește porcul în câmp; periseră 300 pe drum. Pe la Cioroiul și *Scripteteli* se ajunge la Calafat⁴, și îndată se deschide puțina anchetelor la Vidin: acolo, de la început, casele sânt mult mai bune⁵.

¹ Quaint figures of saints; p. 214.

² Pp. 214-5.

³ P. 215.

⁴ P. 225.

⁵ Infinitely better than those of Wallachia; p. 253.

Intors din acest colț al revoltei, Skeene se află iarăși la Calafat, unde directorul lazaretului îi cercetează scrisorile¹. La București, are răgaz să vorbească din nou Domnului, care-l chiamă la țară la dânsul. Masă bogată, cu trufe, stridii, fasani, aduși de curieri speciali, vinuri rare. Se vorbește despre Anglia, liber schimbism, Evrei, Franța, „filosofie germană și naționalism”. Știrbei se plânge de Ruși și călătorul îi arată cum tratează Anglia pe Ionieni. Interesându-se dacă Skeene vrea să scrie o carte despre țară, Vodă-i spune: „studiază înainte de a scrie, și, când vei scrie-o, cred că-mi vei da dreptate”².

I se pare oaspetelui domnesc că singuri Domnul și cu boierii țin cu Rușii, cari se poartă prost, cer taxe, rechiziționează furaje, pé când Turcii, mai cruțători, sânt ceruți de locuitori. O generație nouă se ridică, și ea are visuri mari: Bibescu, care ar înțelege-o prin instinctul ambiției sale, *ar vrea să fie regele unei țeri independente*³. Aici e multă istorie, luată și după Eliad, și nu din cea mai rea.

Dintre elementele populației, îl interesează Țigăanii, presințați după Borrow's⁴, Evreii, descriși cu antipatie (cutare mare bancher bucureștean a încercut ca vânzător de haine vechi; un misionar, Mayers, lucrează în zădar printre ei)⁵.

În Capitala principatului muntean, Skeene notează bisericile: Mitropolia, Radu-Vodă, Sărindarul, Cotrocenii, Văcăreștii, Mărcuța, Pantelimonul⁶. Unele-i plac, dar îl miră că rușe se întind în fața unei te-

¹ Pp. 271-2.

² Pp. 277-8.

³ P. 280 și urm., 308 și urm., 314 și urm.

⁴ P. 318 și urm.

⁵ P. 326 și urm.

⁶ Pp. 335-6.

rase de marmură¹. Note asupra clerului și datinelor ortodoxe. Se laudă spitalul turcesc, ca și oastea Sultanului, și se înșiră comandanții, Ahmed-Vefic, Halim, Mahmud, Ismail-beiu, Emin beiu, Muhiodin-beiu, Achif-beiu, Iusuf-beiu, fiecare cu caracterizarea lui². În față, prezentați cu aceeași grijă, Rușii de la Colintina, foarte criticați pentru lipsa de știință militară; ce n'ar face o brigadă de pușcași englesi contra lor³! Au ocupat Colegiul Sf. Sava, plin de paie și miro-sind a său⁴. Oastea munteană cuprinde 4.719 oameni (1.173 infanterie). Bună presintare (*fine-looking men on parade*), dar fără spirit militar; de și se amintește eroica luptă a pompierilor. A văzut, supt ochii indignați ai Turcilor, doi grenadiri ruși bălând cu vergile pe un recrut român cu mâinile legate⁵. Se adaugă la armată cele 217+123 stații de grăniceri, de cari sânt legate prin scutiri 39.859 de familii⁶.

Cu o droșcă Skeene merge la Brăila, condus de un Evreu mărunțel. La Moara Domnească o curte de boier, care tăia pădurea (i se oferise 3.000 de galbeni, ceruse șase și profitase o mie). La *Chindirliest* se arată mecanismul poștei. Apoi la Țiganca (*sic*), unde se trece Ialomița cu greu. Peste Urziceni la „Metelilio” și la Țuguialu, la Făurei, cu gorgane aproape. Brăila are 16.000 de locuitori: fortificațiile fuseseră distruse, dar străzile nu erau încă pavate. „Localitatea apare fără confort și pustie⁷.” La Galați, cu 27.000 de locuitori, port prosper, se fac studii des-

¹ P. 336.

² Pp. 341-2.

³ Pp. 342-3, 344 și urm.

⁴ Pp. 343-4.

⁵ Pp. 349-50.

⁶ P. 350. Urmăză lista dregătoilor și o însemnare a ct:rodoșilor: 6.000 de catolici, 1.000 de luterani; p. 352.

⁷ The place look comfortless and desolate; p. 353.

pre comerțul dunărean, în care se critică vama Principatelor față de Turcia, vamă al cărei rost politic călătorul nu vrea să-l înțeleagă. Dar ținta de căpătânie e să se mai adauge ceva în sarcina Rusiei, care vrea să isoleze, și prin carantine, Principatele pentru a le anexa. Partea aceasta, ca și cea despre Deltă, e foarte dezvoltată și interesează de sigur istoria comerțului¹. Se atinge și situația de la Sulina, care n'a fost vizitată.

Sistemul vamal din Principate e apoi presintat cu de-amănuntul'. Se dau și considerații asupra construirii de vase și asupra valorii lemnului românesc pentru aceasta³.

La Galați Skeene a văzut pe consulul engles Charles Cunningham, pe ispravnic, alți consuli și un „om stupid” cu femeie deșteaptă. E dus la mormântul lui Mazepa, cu amintiri byroniene, în biserica S. Gheorghe⁴; piatra e în colecția lui Mihai Ghica, la București.

De la Galați se trece pe lângă vechea carantină unde un Evreu din Ungaria face carne conservată după un procedeu particular, pe lângă Ghertina, cu amănunte arheologice, peste Siretiu, cu sate bune, unde slau proprietarii, cum nu fac Muntenii. Cară cu boi duc vin, sare, Evreii în arce ca a lui Noe; mâncând mămăliga lor, Românii au aierul vechilor Romani cinchiți pentru prânz⁵.

Drum pe la Serdaru, la „Tsurbar”, unde se treieră

¹ Se menționează firmanul favorabil Englesilor dat de Poartă la 2 August 1848; p. 375.

² P. 392 și urm.

³ Pp. 394-6. — Vase sosite în anul trecut: 96 rusești, 133 aștriace, 1 prusian, 44 sarde, 160 englese (p. 400).

⁴ Pp. 400-2.

⁵ P. 406.

grăul cu caii, pe lângă turme mari și coșeră cu poșoiu, pe lângă cară ce duc recolta. „Lafunté”: fermă ca în Germania. Apoi marea șosea a lui Mihai Sturza, pe care însă surugii o evită. Tecuciul arată străzi largi, case bune, ceva biserici: de-asupra cocostârcii zboară spre ceruri calde.

Din nou pe câmp, pe la Țigănești, unde Skeene descopere scrânciobul. Aici îl apucă viforul. Țigani răsar prin ceață. La Bârlad, târg de grâne. Casă boierească mare a lui Callimachi, care e și descris), la Slobozia, regulat clădită (Zorleni)¹.

Docolina e ceva mai departe, în calea spre Vaslui, cu sūurbii de colibe. La Milești se dă povestea lui Nicolae Spătarul². Note despre sistemul de agricultură, de curând îmbunătățit cu cel engles, în această Moldovă, mult mai înaintata decât principalul vecin³. În cântecul unui grup de Cazaci, se ajunge la otelul ieșean, „infiniit mai bun decât cel de la București”.

La Iași consulul Gardner recomandă pe conașionatul său lui Grigorie-Vodă Ghica, judecat ca mai puțin „rus” decât Știrbei. E mai tânăr, „bătător la ochi de frumos și cu maniere liniștite, pline de demnitate”⁴; este și un om foarte onest. Seara, recepție, la care participă fetele Domnului, generalul rus Engelhardt, cu soția lui, foarte simplă; un colonel moldovean poflește la jocul de cărți. Apoi dineu la un boier, care ocupă o situație ministerială împodobită de frumoasa lui soție; primește în buduar, cu țigara în gură. Mobila, veche, e lângă cea nouă, de Viena; romane franceze, caricaturi. Se face și o ex-

¹ P. 415.

² P. 415 și urm.

³ Pp. 419-20.

⁴ II, p. 50.

cursie pe zăpadă cu sania. Și aici e vorba de compunerea populației: 12.000 de Țigani, 11.000 de Evrei (la un total de 1.300.000 de locuitori); se descriu obiceiuri (o îngropare).

Călătorul, umblând prin Moldova, cunoaște Târgul-Frumos (cu 4-5.000 de locuitori), Strunga, unde nu mai sânt hoții, Romanul (8.000 de locuitori), podit cu lemn, cu un han bunșor și cu o remarcabilă biserică a episcopiei, Cetatea Neamțului, încă în picioare, Bacăul (12.000 de locuitori, cu un Casino Noble și un bal mascat, Răcăciunii, Agiudul, Focșanii (25.000 de locuitori, cu agentul consular Calcagno, cu un ofițer frances, care a fost în Spania, Rusia, la Waterloo, la Genova în 1821, la rebelul Mina și la Fabvier, apoi contra Rușilor în 1828.

Se trece în Muntenia la Bucov, la Buzău, la Urziceni. La București Skeene vede Palatul, Curtea Arsa. Trece la Popești, la Găiești, unde află Țigani în lanțuri. La Golești întâlnește pe mama revoluționarilor exilați; la Mislea nu vede mănăstirea, ci numai dulapul. Cu consulul prusian se duce la Târgoviște (2.000 de locuitori), cu bun pavaj și biserici, între care cea domnească, unde mormântul lui Matei, fiul lui Matei Basarab, la Dealu, pe șoseaua frumoasă, croită de Vodă-Bibescu; și casa lui Nifon. Aici e vorba și de consulul Franciei. Se presintă o recrutare, o recepție, un prinț tătăresc vorbind limbile germană și englesă, o împărțire de ghetete soldaților lui Puchner. Copii ca în tablourile lui Murillo răsar în împrejurimi. La Câmpulung interesul Englesului se îndreaptă către mănăstire, către biserica catolică pentru soția lui „Radu Negru”; dar se înfățișează și un dineu cu lăutari în casa ispravnicului de modă veche; apare și un profesor frances pentru fete. Nămăieștii, Albeștii, Domneștii, Argeșul, cu mănăstirea, Râmni-

cul cu biserica episcopului Climent, Ocna, Mănăstirea dintr'un lemn sânt apoi atinse; frescele de la Hurezi nu-l interesează pe excursionist (se pomenește ruina Sf. Margareta — *sic!* — dată de Ecaterina a II-a); la Bistrița, fratele nebun al lui Vodă-Bibescu. Curiositatea lui Skeene îl duce la Arnota, Păpușa, Polovraci, la Târgul-Jiiului, la Bengești, la Tismana, cu florile de crin pe un mormânt, dar numai cu opt călugări. Unul din consuli spune: *Allons donc! assez de monastères comme ça! Voilà trois jours que nous ne voyons pas autre chose.* Peste o îngropare de sat, la Cerneți, se ajunge la Severin, unde dăinuiește salutarea *Vivat Barbo Stirbey*. La plecare, când Englesul vede pe dorobanțul care i se pleacă și care bate, el râde de lipsa de respect de sine a Românilor de atunci¹.

¹ P 116.

III.

Călători în epoca de critică.

După realizarea Unirii, Principatele încetează de a fi obiectul atenției generale. Le străbat de acum înainte numai de acei călători occidentali cari față de noile stări de lucruri au o atitudine critică. Asupra lor, fiindcă e vorba de condiții care ni sânt cunoscute mai direct, voiu trece mai ușor, relevând mai ales ceia ce poate fi mai interesant în aprecieri și concludii.

Opera lui Doze se chiamă *Un mois en Moldavie* și s'a publicat în Bruxelles în 1857.

Cartea n'a fost întrebuințată de acei cari au cercetat epoca Unirii. Și, totuși, de și cuprinde abia 80 de pagine de format mic, ea are însemnătatea ei, pe care o vom fixa în aceste câteva pagine.

Întăiu o însemnătate de informație. Autorul a venit pentru a vedea, la Galați și la Iași¹, noua stare de lucruri creată în Principate prin tratatul din Paris, în care vede primirea definitivă a Turciei între Statele Europei mederne și restabilirea prestigiului Franței, distrus prin tratatele din Viena. El găsi aici „o limbă în care două treimi din cuvinte sânt latine”,

¹ P. 5.

numele de „Români” și „Țara-Românească”¹, cunoștința istoriei noastre așa cum se putea căpăta la fața locului în acel timp, — Radu Negru, descălecător al Țerii-Românești, capitulațiile încheiate cu Poarta, etc. El văzu pe Dunăre vasele de transport care purtau pe Austriecii în retragere după doi ani de ocupație a Principatelor² și fu martor la acea „adevărată reluare în posesiune a naționalității” noastre care fu rezultatul evacuării prevăzute în tratatul din 1856 încă.

În Galați, constată o populație de 75.000 de locuitori, de două ori mai mare decât cu câțiva ani abia în urmă (Doze îi prezice în curând 200.000), „care dovedește”, spune el, „câtă vitalitate și putere este în admirabila situație a acestui oraș, a cărui răpede dezvoltare e ca în povești” (*tient du prodige*); orașul e pe cale de a deveni „o cetate comercială de întâiul ordin, unul din cele mai bogate întreprinderi ale Europei”. „Gusturile sunt esențial franceze, ca și la Iași, și București”, dar Austria lucrează prin încetineala transporturilor și prin felurite șicane ale vămilor pentru a rupe legăturile cu Parisul, în materie de modă și de lux, în folosul Vienei³. În schimb, „Marsilia cumpără și încarcă la Galați cerealele Moldovei și ale Țerii-Românești”. Francesii, familia Simond, țin *Hôtel de Paris*, mai bun probabil decât stabilimentele murdare care l-au înlocuit. Doze se gândește că s’ar putea ca și fabricile de la Lyon, Rouen, Saint-Quentin, Sedan, Amiens și Mulhouse să-și aibă câștigul din acest negoț al Dunării-de-jos, în care intervenția activă a Franciei e așa de mult dorită⁴.

¹ *Ibid.*, p. 10.

² *Ibid.*, p. 37.

³ *Ibid.*, pp. 38-9.

⁴ *Ibid.*, p. 40.

Galații interesează în deosebi pe călător. Pentru a se informa cu privire la cauzele prosperității portului moldovean și la acelea care tindeau să-i împiedice dezvoltarea el recurge la o broșură a cunoscutului general austriac și publicist politic, contele de Ficquelmont — și aceia neîntrebuințată încă pentru istoria noastră—, „Examen de conscience à l'occasion de la guerre d'Orient” (Bruxelles 1856), spre a culege de acolo că Rusia n'a făcut, cum se îndatorase la 1840, lucrări la gurile Dunării, pentru că astfel Galații ar fi profitat în dauna Odesei.

Scriitorul austriac adaugă că se formase o companie de marinari greci la Constantinopol pentru a trece corăbiile peste acea bară de la Sulina, care înlăturându-se, ar fi dispărut și câștigul lor tot mai mare. Deci funcționarii împărătești fură mituiți pentru a încetini lucrările de curățire, inițiate la Odesa. Și Ficquelmont, după ce leagă și această mărturie de războiul din urmă contra Rusiei, isprăvește cu formula: „Portul Galațiilor va deveni rivalul liber al portului Odesa”¹.

Atras de „mișcarea, de animația acestui oraș, bogat în viitor”, Irlandezul Henry O'Brien se așezase la Galați, și Doze cere acestui cunoscător lămuriri suplimentare. De la dânsul autorul declară că le-a și primit, dar nu le prea vedem în scurtimea paginilor din broșură.

Plângându-se de lipsa șoselelor, ca „în starea primitivă a unei societăți pe jumătate civilisate” — doar lângă Iași se află „câteva bucăți”—, scriitorul ajunge,

¹ Reproducere pe pp. 42-6. Se reproduc și cuvintele, din 1836, ale lui St. Marc Girardin, care văzuse cele d'întai. momente ale orașului. *Galații și Brăila i se par că trebuie să fie, după deschiderea cataractelor, „cele două porți ale Germaniei asupra Mării-Negre”* (p. 50).

în căruța trasă de șase până la opt cai de poștă, cu aiuțimea „din baladele germane”, la Iași în douăzeci de ceasuri¹.

Ce a văzut în cale, îi dă impresia că această țară, în care visează „exploatații, construcții”, „un vast târg deschis pentru scurgerea tuturor produselor noastre”, până la suma de douăzeci de milioane, un viitor loc de adăpostire pentru emigrația europeană², ar putea să aibă în același timp și fertilitatea „grădinilor Europei, Flandra belgiană ori francesă”, dacă s’ar adăugi la binefacerile naturii câteva căi de comunicație. „Amestec de construcții disparate, în care palatele ating miserabile barăci de scânduri cu un singur rând, Iașul n’are nimic din regularitatea marilor noastre orașe europene... Un bun sistem de pavaj începe să înlocuiască loadbele care acoperiau străzile și supt care curgeau apele glodoase ale Bahluiului”. Altfel, cum e și firesc în orașul de reședință al unei țeri care e „pe jumătate francesă prin gusturi, simpatii, adoptarea limbii franceze, aprecierea scriitorilor Franciei”³, conversația se face ca în țara lui Doze: „femeile urmează riguros modelele Parisului; este chiar un teatru frances”⁴. Și scriitorul

¹ Descrierea căruței de poștă e cea obișnuită (pp. 53-4 : casele de popos sânt colibe ori grajduri acoperite cu „crengi”).

² *Ibid.*, pp. 50-2.

³ *Ibid.*, pp. 57-8.

⁴ *Ibid.*, pp. 54-55. Bune observații asupra zilelor de lucru la șosea: ale celor 300.000 de țerani: ele nu se fac *la un loc*, aducându-se mari pierderi de timp cu drumul (p. 55).

⁵ *Ibid.*, 50-1.

⁶ *Ibid.*, pp. 58-9. Cf., această apreciere a vicontelui Alexis de Valon, *Une année dans le Levant*, ed. a 2-a, Paris 1850, p. 236: „Du reste la haute société de Bucarest, au-

știe să explice această influență, generala și exclusivă în clasa de sus, prin cetirea literaturii secolului al XVIII-lea, prin străbaterea ideilor Revoluției, prin recunoștința pentru țara „a cării politică și ale cării arme n’au stricat niciodată Principatelor”, prin calitățile consulilor—, ca, în acel moment, Victor Place, „caracter loial, om cu multe și sigure legături” — cari s’au trimes la Iași și București, gata să interviev totdeauna în ajutorul unei mici națiuni amenințate, nu numai de Turcia suzerană), dar și de „precauțiunile bănuielnice” (*ombrageux*) ale Austriei. În această din urmă privință, se găsește o formulă potrivită în propoziția : „Neavând să se teamă de puterea noastră militară, nici să se pazească de absorbirea noastră politică, Principatele s’au razimat pe bunavoința Franciei, pe concursul general al Guvernului său, pe publicațiile prietenești ale presei periodice din Paris¹”.

Pe acești coborâtori ai colonilor lui Traian, pe acești Români, frații noștri, i-am uitat prea mult, la distanța la care se află de Franța, cu deosebirea de cult și de limbă; nu ne-am ocupat destul de ei²”.

tant que j’en ai pu juger à Mehadia, vit tout à fait à la française, parle français et suit nos modes comme nos usages. Elle n’a guère d’autre littérature que nos feuilletons.”

¹ N’ayant point à redouter notre puissance militaire, ni à se garantir de notre absorption politique, les Principautés ont compté sur la bienveillance de la France, sur le concours généreux de son gouvernement, sur les publications amicales de la presse périodique de Paris; p. 60.

² Ces descendants des colons de Trajan, ces Roumains, nos frères, nous les avons trop longtemps oubliés, à la distance où ils se trouvent de la France; avec la diversité de culte et de langue, nous ne nous sommes point assez occupés d’eux; p. 76.

Doze nu e deci numai un om preocupat de viitorul economic ce-l pot avea Principatele, când, — cu pământul lor binecuvântat, care li dă în grâu 25 de boabe la unul, în săcară 31, în meiu 300 și care-i face să poată vinde cu 8-20 bani litrul vinuri admirabile, — bălțile vor fi canalisate, șosele trase, învătători străini aduși din Franța (vieri de la Montpellier), când se vor putea hrăni pe aceste plaiuri optsprezece milioane de oameni bogați și mulțamiți¹. Latura politică îl preocupă cel puțin tot așa de mult.

Și astfel reproduce articolul, favorabil Unirii, din *Moniteur Universel*, foaia oficioasă a Imperiului, cu data de 5 Februar 1857, articol în care însă greutatea politică de căpetenie cade asupra pasagiului ce arată Principatele ca fiind menite a formă doar „o barieră utilă independenței teritoriului otoman”, ceea ce ar trebui, de altfel, să facă pe Turci, „cei mai direct interesați în chestiune”, a înțelege că „Unirea Principatelor, care ar fi pentru Turcia o garanție nouă de siguranță și de independență exterioară și pentru populații un element de prosperitate, n'are în ea nimic care să nu fie cu totul de acord cu drepturile de suzeranitate exercitate în acest moment de Sublima Poartă față de provinciile dunărene”².

Efectul produs asupra acestor oameni inteligenți,

¹ *Ibid.*, pp. 55-6.

² Que l'union des Principautés, qui serait pour elle un gage nouveau de sécurité et d'indépendance extérieure, et pour les populations un élément fécond de prospérité, n'a rien qui ne soit complètement d'accord avec les droits de suzeraineté actuellement exercés par la Sublime Porte à l'égard des Provinces Danubiennes” (p. 71). Se citează și acele studii din *Constitutionnel* ale lui Amédée de Céséna care ar merită sa fie desgropate din vechea colecție a ziarului.

de o „educație politică foarte înaintată”, el îl notează pe urină. Și ca informatori de căpetenie el are două persoane, care pentru moment aveau, măcar în viața exterioară, multe puncte de atingere, care erau legale prin simpatia sinceră, de o parte, pentru un spirit vioiu și original, iar, de alta, prin datoria de recunoștință, dar care, în curând, prin puterea împrejurărilor, își vor sta față în față cu tot nebiruitul antagonism al unor idei politice inconciliabile: Caimacamul Nicolae Vogoridi și „prefectul de Galați, *d. Covsa*”.

Pe cel d'întăiu încă de la început s'a deprins a-l cunoaște prin laturea cea bună după spusele lui Cuza însuși și după ale șefului de cabinet ce-și adusese Vogoridi din Franța, Pierre Baragnon, fiu de consilier de Curte la Nîmes, nepot al prefectului de Aveyron și pe care Cuza-l primise la Galați cu un mare dîneu și musica militară cîntînd „arii naționale moldovenești, a caror melodie ar face plăcere celor mai celebri compozitori ai noștri”¹.

Il vede la Iași pe acest fiu al lui Ștefanachi-beiu, poreclit — Doze ni-o spune după izvoarele sale moldovenești — „Talleyrand al Turciei”, beizadea deci, fost secretar de ambasadă la Londra (pe lângă cumnatul sau Musurus) și la Viena, fost ministru de Finanțe al lui Toderița Balș, care stăpînește ca proprietar o așa de largă parte din pămîntul Moldovei, făcînd ca țeranii săi — a vorbit în comisia proprietății pentru Casa rurală — să poată avea și pînă la 2.000 de galbeni strânși². Nascut în Iași, pe vremea cînd tatăl său, și el apoi Caimacam, era în serviciul lui Scarlat-Vodă Callimachi, el are patruzeci

¹ P. 51.

² P. 64.

³ P. 55.

de ani. Că era frumos, cu plete lungi negre, și foarte solemn, o știm de aiurea. A luat pe fiica lui Conachi, poetul începuturilor liricei noastre, și prin act din 1849, cu voia Adunării Obștești, poarta și numele acestuia, ba acuma, când are în vedere scopurile sale, îi place a și zice — și Doze zice tot așa — „*Conachi-Vogoridi*”. De și „Grec prin familia sa” — de fapt, de origine bulgărească —: e „Moldovean prin leagănul sau, prin casatoria sa, prin întinsele moșii, Frances prin studiile sale, European prin călătorii și relații”, *om reprezentativ* al „unei epoce de tranziție, cum e Caimăcămia”¹ Soția lui, de alminterea, inspectoare, „patroană” a școlilor de fete din Moldova, prietenă a Franciei, pe care o vizitează des, pe care o laudă neconținut, în limba careia scrie epistole de „un farmec nespus” și care-și crește fiul la liceul Bonaparte, dându-i ca guvernor pe „învățatul” Caussin, e de sigur o legătură între el și țară.

„Conachi Vogoridi” are deci toate calitățile cerute pentru a domni conform cu intențiile acelor care, iscăbind tratatul din Paris, voiau, înainte de toate, pentru liniștea Europei, o Turcie tare, și aceste calități le are *numai el*. Invinuirile ce i se aduc vin dintr-o confuzie între greșitățile lui de naștere, îndreptată exclusiv pe liniile politice turcești noua a lui Reșid, pe care-l admiră, și între amintirile odioase ale fanariotismului. Presa apuseană a încetat de mult să-l mai atace, și ce s’a făcut până atunci nu e „decât o agitație stearpă fără ecou în Moldova”, o intrigă „revoluționară și demagogică”, fără influență

¹ Pp. 63-7.

² Citația din gazeta lui Asachi pentru o vizită a ei la pensionul ieșean al Elisei Enders; p. 65, nota 1.

³ Pp. 65-6, 76.

asupra Guvernului imperial, care e informal conform adevărului de agenții săi diplomatici, un Thouvenel, un Bourqueney.

Să fie deci Domnul cel nou al Moldovei! „Nu el va înșela așteptarea unui popor generos, la viitorul căruia ar *asocia perpetuitatea un i dinastii în care numele esențial indigen de Conachi ar trece înaintea celui de Vogoridi*. În această dinastie, îndrăznesc să afirm, suzeranitatea părintească a Turciei și patronajul desinteresat al Franciei ar găsi totdeauna suverani recunoscători și devotați, al căror coif românesc ar străluci în cas de războiu alături de vulturii lui Napoleon și de Semiluna Osmanlailor ¹.”

Dar iată că este și altă părere.

„Oaspetele și prietenul” din Galați, căruia i se trimete un exemplar din carte, e „un tânăr Moldovean de mare merit, care și-a făcut educația la Paris, în Colegiul Stanislas, și care a profitat perfect de lecțiile învățătorilor săi, precum și din mișcarea intelectuală a Franciei”. La Galați, numit de curând prefect, el se arată „administrator inteligent și devotat, om de inițiativă, plin de patriotism. D. Cuza s'a identificat cu dezvoltarea Galașului și cu prosperitatea Moldovei”, și, astfel, „răspunde cu vrednicie încrederii prințului Conachi-Vogoridi ².”

¹ P. 77. Ce n'est pas lui qui trompera l'attente du peuple généraux à l'avenir duquel il associerait la perpétuité d'une dynastie où le nom essentiellement indigène de Conachi primerait celui de Vogoridès. Dans cette dynastie, j'ose l'affirmer, la suzeraineté paternelle de la Turquie et le patronnage désintéressé de la France trouveront toujours des souverains reconnaissants et dévoués, dont le casque roumain brillerait en cas de guerre à côté des aigles de Napoléon et du croissant des Osmanlis p. 80.

² M. Cousa, jeune Moldave, d'un grand mérite, qui a fait son éducation à Paris au Collège Stanislas, et qui a

Ni pare bine că găsim aceste rânduri. Ele înlătură portretul de răsbunare al unui revoluționar italian de trei ori expulsat de Cuza ca Domn — cum însuși acel Marc' Antonio (Canini), în această privință defăimător, o spune , care, în cartea sa *Vingt, ans d'exil*, descrie astfel trecutul de funcționar la Galați al marelui Domn: „Înainte de alegerea sa, Cuza era un mic boier ruinat de jocul de cărți., Se arată cu degetul la Galați un Italian, Delvecchio, care câștigase 200.000 de franci, pierduți de Cuza într'oc singură noapte. Acesta fusese câțva timp prefect de Galați. Ca sa-și îndatorească prietenii de cârciumă, el introduse o măsură pentru spirtoase, care întrecea cu mult măsura legală (1). Aceasta e faimoasa „ocă a lui Cuza”, care i-a meritat atâtea străngeri de mână și toasturi în cârciumele Galațului. Iată ce făcuse memorabil în cursul administrației sale. Era așa de desprețuit, încât negustorii greci îl opriseră de a intra în *lesche* (*sic*) sau clubul lor (!. Era cunoscut ca un prieten devotat al Rusiei. Dar, fiind lipsit de instrucție (!) și cu totul compromis (*décrié*) prin purtarea sa privată, nu se bucura de nicio influență¹.”

Intorcându-ne însă la ideile partidului național,

parfaitement profité des leçons de ses maîtres, ainsi que du mouvement intellectuel de la France, venait d'être nommé depuis peu. par le prince Conaki-Vogoridès, Caïmacam de la Moldavie, aux fonctions de préfet de Galacz. Administrateur intelligent et dévoué, homme d'initiative, plein de patriotisme, M. Cousa s'est identifié au développement de Galacz et à la prospérité de la Moldavie. C'est dignement répondre à la confiance du prince Conaki-Vogoridès; pp. 46-7.

¹ P. 213. Un alt „filoromân”, Vaillant, ar fi spus, după alegerea lui Cuza, că „lumea era atât de încurcată, încât ar fi luat și pe un Țigan ca Domn: și poate că mai bine ar fi fost să iea un Țigan”; *ibid.*, p. 215.

față de Cuza care se ținea încă în rezervă, de și n'am putea spune, cum pare a reieși din această broșură, că era și el partisanul candidaturii lui „Conachi-Vogoridi”, pe care ar fi recomandat-o chiar lui Doze,— iată cum le înfățișează acesta:

„Partisanii Unirii (și ei sânt numeroși, ba am găsit și printre adiutanții” — *Cuza el însuși!*— „pe cari și i-a ales prințul Conachi-Vogoridi, partisanii Unirii scoteau înainte avantajile a ceea ce numesc ei o căsătorie de rațiune și de inclinațiune, în care inima se găsește de acord cu interesele. Anticipând asupra evenimentelor, ei vedeau acum Moldo-Valahia cu o Capitală nouă, așezată la hotarele celor două Principate; fără să li pese de drepturile seculare ale Iașului și Bucureștiului, se desemna un punct central. În epoca noastră de înviere a naționalităților. în care *teutonismul, panslavismul, scandinavismul* au trezit atâtea visuri, atâtea miragii înșelătoare, am auzit spuindu-se la Galați și la Iași; *De ce să nu reconstituim vechea Dacie supt numele de România? Oare Ardealul, Banatul, Bucovina, Basarabia nu au format odată vechea patrie a părinților noștri? E o temă atât de fecundă această trezire a unei naționalități reconstituindu-se, culegându-și fărâmile răslețite și remaniind harta Europei* ⁴”...

¹ P. 72: „Les partisans de l'Union, et ils sont nombreux, j'en ai même trouvé parmi les aides de camp que s'est choisis le prince Conaki-Vogoridis, les partisans de l'Union, faisaient valoir les avantages de ce qu'ils appellent un mariage de raison et d'inclination, où le coeur se trouve d'accord avec les intérêts. Anticipant sur les événements, ils voyaient déjà la Moldo-Valachie avec une capitale nouvelle, située sur les frontières des deux Principautés; sans s'inquiéter des droits séculaires de Jassy et de Bucarest, on désignait un point central. Dans notre époque de résurrection des nationalités, où le teutonisme, le

G. Le Cler, care-și publică lucrarea, *La Moldo-Valachie, ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être*, la Paris în 1867, e poate cel mai sigur în judecățile sale. A găsit orașele în foarte rea stare: Giurgiul e plin de noroiu, Bucureștii „un sat nemărgenit”, în care vitele se taie în strada și pe alocuri se văd coșmege ca niște bordeie, dar baciuiesc 30.000 de slugi, etc.

Ceia ce lovește mai mult pe acest om de bine e deplorabila stare a sărăcimii și a țăranilor în deosebi. „Atâta prisos și atâta lipsa desăvârșită, atâta lux și atâta miserie..., zău că sufletul se umple de jale.” Lângă locuinți imposibile, altele pline de „covoare de Aubusson și de Smirna, mobile de Viena, lucruri de Paris, porțelane de China, Ungaria. Sèvres, pe etajere fleacuri costisitoare.” La țara, bolnavii „mor fără ajutor, întinși pe vre-o rogojina goală sau pe pământ chiar; cu o resemnare ce înduioșează... Țeranul e slab, palid, stors, zdrențuit, bătrân, înainte de vreme; privirea-i tristă și veștedă se pleacă spre pământ” (e vorba de părțile moldovenești lângă Bârlad).

Clasele superioare nu-și simt datoria. „Mi s'a întâmplat să vorbesc cu persoane de distincție; la întrebarea de ce nu se gândește nimeni să ajute atâtea miserii și prin ce capitulație de conștiință se ascun-

panslavisme, le scandinavisme ont suscité tant de rêves, tant de mirages décevants. j'ai entendu dire à Galicz et à Jassy: „Pourquoi ne pas reconstituer l'ancienne Dacie sous le nom de Roumanie? Est ce que la Transylvanie, le Banat, la Bucovine, la Bessarabie n'ont pas formé jadis l'antique patrie de nos pères?”, etc. — P. Poni îmi atrăgea atenția asupra faptului că Doze, pe care l-a cunoscut, ca și pe Caussin, a fost profesor în familia cunoscutului scriitor Albineț și că a murit, de relativ puțin timp, în țară.

deau ele așa de dibaciu în saloanele din Iași, din București și din Paris”, nu știu ce să spuie.

Ei, în convorbirile lor goale, și cu toate bibliotecile, adesea de paradă, nu înțeleg ceia ce lovește de la început pe orice străin cu simț omenesc, anume că „fondul nației îl fac țeranii; de și au rămas evlavioși, închinați plugăriei, de și au păstrat tradițiile și limba părinților, de și răbdătoarei lor supunerii, credinței lor în trăinicia neamului românesc, nădejzii lor într'un viitor mai bun se datorește păstrarea autonomiei naționale, trebuie să spunem cu părere de rău că ei poartă stigmatul unei îndelungate suferinți, ale privațiilor și sarcinii unei șerbii aspre”. Evreii, „regii Moldovei”, îi exploatează în voie, și nimeni nu-i apără. Toluși, scrie autorul, care s'ar părea a fi ofițer din misiunea francesă, „bine comandați, acești oameni ar putea să fie piept celor mai buni ostași ai Europei”. Ei ar înoui zilele pe care le pomenește crucea profanată de la Călugăreni, al cărui hal l-a vazut cu indignare călătorul¹.

Ø coborâre prin Predeal, pe un drum care-l încântă, deschide călătoria la noi a lui Adolphe d'Avril, slavistul, înrudit cu familia Odobescu².

D'Avril vine la 1868 din Timișoara spre Brașov cu căruța, veche, murdară, cu numele scrise pe postavul căptușelei. Indată Românii apar: la Lugoj, i se spune că vinurile nu sânt ungurești, ci banățene; piața e plină de țerani veseli, de fete zimbitoare, cu lungile cozi pe spate. La Sas-Sebeș, vechea biserică săsească place călătorului cu pregătire artistică: îi „merge la inimă” (*m'a été au coeur*). Dar pentru

¹ I'e larg în broșura mea *Un martur străin al păcatelor noastre*, Valenii-de-Munte.

² *De Paris, à Lille des Serpents*, Paris, 1868. Cf. Nestor Urechii, în *Propilee literare*, II, p. 14.

unele turnuri, românești, se pare, calificativul de „hidos”: stilul e „clasico-chineso-moscovito-sferoido-pretențios”. La Sibiu, i se râde în nas când cere de mâncare. Casele săsești în drumul spre celalt mare centru de comerț îi par „uniforme și serioase, dar fără poezie”. Pe Români îi vede și în piețele cetăților; interesantă baba care, întrebată dacă marfa ei e buna, răspunde: „buna cui îi place”. După spusele lui Gabelentz, în *Globus*, apoi în *Tour du Monde*, și el crede că se merge spre „marele regal daco-român care ar avea ca primă condiție anexarea și asimilarea Ardealului la Moldo-Valahia”¹.

De la Brașov, cu o sprintenă căruță românească. La Predeal, invitație la „șeful stației militare”: doamna știe franțuzește bine și poartă moda de Paris. Se trece pe lună spre Ploiești, apoi spre Buzău. La Mizil sub-prefectul ajutor se prezintă pe jos, calul fugindu-i înainte. Cam așa pățește și sub-polițaiul buzoian. D’Avril e găzduit la episcopie, unde intențentul e un Macedonean. Prefectul vine și „vorbește despre alegeri; ca toți prefecții”. Toată țara aceasta e foarte vie: *le pays n’a pas l’air mort ou en pourriture*. Nu trebuie judecat după București.

Spre Galați, cu alaiu oficial de dorobanți. Se descriu strazile largi, casele frumoase, de și amestecate — de ce să se gonească în suburbiile săracii?, spune inima bună a drumetului. Se semnaleză casa Rodocanachi, a lui Cuza-Vodă, unde stă consulul engles. Nu e uitat mormântul lui Mazeppa; relații cu episcopul Melhisedec la Ismail, cu biserica „academică”, și Bolgrad (1.500 de familii). Restul e ce se vede și azi. D’Avril asistă, în ziua de 29 Februar, la desfacerea gheței.

¹ P. 17.

Comisia dunăreană, cu lucrările ei, prinde un întreg și larg capitol, în cursul căruia se vorbește și de altceva: Isaccea, cu biserica rusească, Tulcea, cu biserici naționale deosebite, banca agricolă, de caracter special, în Dobrogea 1⁰ pe lună. Nimic despre Sulina. Și Alsacieni pe aici. Nu lipsesc nici localitățile basarabene Paștile la Vâlcov. Trupa de la Palais-Royal joacă *Le Fils du giboier*, piesă aspru criticată de Parisian. „Râsul publicului îmi face rău” Două piese scandaloase: *voilà notre enseignement en Orient!* Pretulindeni în deltă, graiu românesc: *c'est la langue d'échange*¹. Se insistă asupra posibilității de a face din Jibriani „portul viitor al României”.

Un alt capitol presintă Bucovina în 1869: rabinul de la Sadagura se vede întâiu, având în față pe Hacman cu palatul lui episcopal din Cernauți,—și nu se uită păcatul anexării austriece, după broșura tipărită anonim de Kogălniceanu. În Cernăuți se află un preot frances rătăcit după „orfanii fratelui”. Câteva rânduri despre Suceava.

Cum d'Avril se coboară la Roman, capitolul următor presintă în bloc Moldova, dar nu e mult de cules. La urmă o nuntă evreiască, în lumea bogată, cu invitații în franțuzește, reproduse; multe doamne groase cât „turnul lui David”. Se mănâncă jambon.

Vor veni apoi poesii populare, note istorice despre mănăstirile închinete. Cu vaporul, d'Avril va merge de la Galați la Giurgiu, unde el fusese la 1854, *sumând ciubuc cu Bourée și Omer-Pașa*². De aici cu căruța la București, unde petrecuse câtva timp la aceiași dată, păstrând cele mai bune amintiri, care, acum, se înlăresc. Va întrebuința vremea cu excursii

¹ P. 66

² P. 196.

la Câmpulung și Rucăr, la Argeș, la Golești și Leordeni . „Multe sânt de spus asupra locuitorilor României; dar, dacă-i iei de sus și până jos, de la cel mai mare boier până la țeran și țerancă, este ceva care nu li se poate tăgădui: farmecul.” Și iată că, pentru a mulțami celor cari așa de larg îl au, învățatul frances dă o largă și caldă istorie a Unirii din 1859 și a Domniei lui Cuza-Vodă.

Peste un an, la 1869, Ernest Desjardins, venit a-nume ca să studieze chestia evreiască în Româniă, dădu, într’o revistă și în placheta *Les Juifs de Moldavie*, nu numai știri prețioase, de altfel cunoscute, asupra subiectului care-l interesa, arătând că persecuțiile de care răsuna Europa sânt o închipuire, dar și unele desemnuri, ca acelea care înfățișează o stradă din Botoșani, cu înaltele biserici și simpaticele căsuțe vechi.

La 1873 apare cartea lui Félix Martin, *Le Bas Danube et les principautés danubiennes*.

Din țară el cunoaște cursul Dunării, cu Delta, Severinul, oraș regulat, de și cu case joase, Buzăul, unde a văzut o îngropare solemnă, după arhaice tradiții, Galații, cu o populație care ar putea crește de la 25.000 la 100.000, cu portul prăfos și noroios, având pavaje „de o simplitate barbară”, cu orașul de sus „destul de european”, cu, Evrei germani și mari negustori greci, cu locuitori români cari-și tot înstrai-

¹ P. 270.

² Il y a beaucoup à dire au sujet des habitants de la Roumanie; mais, si vous les prenez depuis le haut jusqu’en bas, depuis le plus grand seigneur jusqu’au paysan et à la paysanne des champs, il y a une chose qu’on ne leur peut dénier, c’est le charme; p. 197.

nează avutul. Despre portul dunărean al Moldovei vorbește mai mult: pomenește Vadul Ungurului, lacul Brateș, de unde se trimete pește și'n Ardeal. Din starea de la început, fără apă, fără gaz, cu maidane și porci pe străzi, asemenea cu orașele începătoare din America de atunci, este un om care încearcă a ridica Galații, „hausmanisându-l”; e Moruzi, care a trăit în Franța, Austria și Italia, un artist distins și un priceput musicant, al cărui fiu a luptat pentru Franța în armata Loirei¹. Brăila a întrecut Galații: în 1870 prin ea se trimeteau 1.605.892 *quartiers* (de 2 hectare) de cereale, 3.956.076 oacă de făină, iar prin Galați numai 754.607, de o parte, 1.209.053, de alta. În Ismail, cu cetatea dărâmată la 1856, erau odată 30.000 de Ruși.

La București îi atrag privirile „Podul”, Cișmejiul, birjarii „lipoveni”, halele, făcute după cele centrale din Paris de un Frances — și viața scumpă. Între cele o sută cinzeci de biserici, unele presintă interes, „prin „stilul original care se pare a fi derivat din cel bizantin. E o arhitectură policromă, în care nuanțele strălucitoare (*éclatantes*), roșul, verdele și aurul, sânt întrebuițate ca să facă a reieși fineța coloanelor sculptate, bogăția capitelelor care le încunună.”

În genere are bune opinii despre noi. „La început”, scrie el, „nicio țară nu pare așa de lipsită de interes și de pitoresc, dar o cercetare mai adâncită mi-a arătat că sânt puține țeri care să ofere atâtea elemente felurite studiului istoricului, arhitectului, inginerului.” Zilnic cresc relațiile de comerț. „Rasa a

¹ Se recomandă „raportul lui, apărut la București, în chiar acest an, și Călăuza pe Dunăre, din 1863” a maiorului Papazoglu. Scriitorul cunoaște și pe Vaillant și Istoria franceză a lui Kogălniceanu.

² Pp. 37-8.

păstrat caracterul ei, originalitatea ei osebitoare, în mijlocul atâtor desastre.” Tineretul, ca și cel din 1848, care făcuse un apel la Românii din Basarabia, din Ardeal, din celelalte provincii vecine cu Țara Românească”, vrea și acum „să vadă uniți într’o singură nație pe toți cei cari vorbesc limba”¹.

Franța e mult iubită. „N’am văzut nicăiri afinitatea raselor manifestându-se într’un chip așa de izbitor ca la Români. Așezați așa de departe de Franța, încunjurați de Guverne străine sau chiar dușmănești ideilor franceze, ei au pentru noi o simpatie pe care n’o egalează decât aversiunea lor față de rasa germană... Pentru cine a locuit câtva timp România, e evident că în fundul acestei simpatii (*attachement*) adânci și sincere e altceva decât recunoștință, sau chiar interes: asămănarea originilor și caracterelor explică aceasta într’un chip mai natural și mai adevărat”². De aceia-l miră coiful prusian al poliției bucureștene. Opera de căi ferate a lui Stroussberg, „cu cartonul bitumat” al fundațiilor sale, cu gările de favoare departe de orașe, e aspru criticată. Lăudându-se fapta lui Cuza-Vodă față de pământurile mănăstirești și de țerani, se afirmă că urmașul său străin e „un om de spirit foarte mediocru și de o

¹ Le rêve de la jeunesse roumaine est de voir réunir en une seule nation tout ce qui parle sa langue; p. 23

² Je n’ai vu nulle part l’affinité des races se manifester d’une manière aussi frappante que chez les Roumains. Placés si loin de la France, entourés de gouvernements étrangers ou même hostiles aux idées françaises, ils ont pour nous une sympathie qui n’a d’égale que leur aversion pour la race allemande... Pour qui a habité quelque temps la Roumanie il est évident qu’il y a au fond de cet attachement profond et sincère autre chose que de la reconnaissance ou même de l’intérêt: la similitude des origines et des caractères l’explique d’une manière plus naturelle et plus vraie; p. 24.

mare slăbiciune de caracter”, adăugându-se: „Domnia lui va trece nezărită în istoria României”.

Aici călătorul frances, care vedea bine atâtea lucruri, se înșela.

Léon Hugonnet, care a lăsat, în *Six mois en Roumanie* (Paris 1875), o plăcută descriere a călătoriei făcute la noi în 1871, când se făceau pentru Franța învinsă colecte pe care mândria lui le suferia cu greu, vorbește mai mult de aparențele Iașului, cu „clubul de palinaj”, înaintea gării, cu multele biserici, pe care nu le prea înțelege, cu otelele infame și cu cartierul evreiesc, urât. Nu-i plac imitațiile de spectacole parisiene, dar îl interesează *brâul* și *călușarii*, săniile și ochii frumoși din loje. Cu trăsura merge, prin Vaslui (cu „Otel Rusia”), Bârlad și Tecuciu, la Galați, potrivită capitală a României și oraș în care, la *Café du Commerce*, află Francesi, Confundă, la București, Facultățile cu Spitalul Colței, adevărata Universitate fiind atribuită numai Academiei. Și aici un local pentru Francesi, *Café Bressol*. Nu află gust pentru opera italiană și jocul actorilor de la „Național” și ține de rău pe Ulyse de Marsillac, de la *Journal de Bucarest*, care într-o conferință a maltratat pe Victor Hugo. La Bossel ascultă pe o cântăreață francesă de ultima treaptă. Il interesează lăutarii. În mai multe locuri dă trecătoarea visiunea a lui Vodă-Carol, tânăr. Plecând în Maiu 1872, se îndreaptă, prin Giurgiu, spre Apus.

O vedere a Dobrogii în momentul când se lucra la linia ferată Cernavoda-Chiustenge o dă, cu multe amănunte pitoresci, Henry C. Barkley, în cartea sa, apărută numai la 1876, *Between Danube and Black Sea or five years in Bulgaria*. Viitoarea Constanța îi apare numai ca „o mică adunătură de miserabile co-

libe de lut cu minaretul unei moschei țâșnind din mijloc¹." Cernavoda are vre-o cînzeci de case românești². Barkley va vorbi nu numai de oile bulgărești, ci și de Români așezați în provincia turcească ale cărui perspective nu le putea găci nimeni; familia Vlad, cu fetele Maria și Rada, Ion Popa cu ai lui³. La întors, Englesul trece pe la Giurgiu și în treacăt își bate joc de nu știu ce escroc de-ai noștri, pe care-l botează: Coq-wheels-and-guano⁴, și se îndreaptă prin Orșova spre Apus.

Un ofițer norvegian, mort deunăzi, Gunnar Sölfest Fløod, vine la noi încă din Decembre 1876 și, războiul neîncepând încă, se întoarce după două luni, pentru a reveni în România odata cu deschiderea hostilităților.

Făcând drumul prin Moldova, el găsește satele o grămadă de bordeie, dar îi place pitorescul orașelor din care se ivesc vârfurile clopotnițelor. Și la București casulii proaste, până în centru, cu luxoasele magazine, noroiu pe strazi; „amestec destul de pronunțat de bogăție și sărăcie". Meșteri lucrând turcește pe pământ, populație asemenea cu pescarii Norvegiei. Lucrul la stradă se face încet, cu vorba, cu glumă.

Il interesează armata, pe care o cercetează, fiind condus de tânărul ofițer Romul Magheru și de colonelul Barozzi. Bune căsărmi, ordine militară, lucrări de „fortificație pasageră", pe care le admiră, ca și lucrările de topografie ale elevilor Șco-

¹ A small collection of wretched mud-huts with the minaret of a mosque sticking up from the midst; p. 21.

² P. 41 și urm.

³ Pp. 46 și 288 și urm.

⁴ P. 304.

lii militare. Spitale deosebit de curate. Cavaleria are foarte buni cai. La manevre perfecta disciplină, dar totală nepregătire de luptă; nu pot face războiul; „aș prefera să mă lipsesc de el”, dar „au încă timp și pot învăța multe”. Nu crede că teritorialii pot fi buni de ceva. Laude pentru ținuta ofițerilor. Defilările, îngrijite.

La Cameră, clocvența ușoară, superioara celei norvegiene, une ori gâlceavă, „doi-trei vorbind în același timp”, retractări impuse de președinte; votul secret e vizibil, se fumează lângă președinte. Domnul găsește că se vorbește prea mult, și nu uită să adauge ca președintele Consiliului, I. C. Brătianu, e „un mare orator”.

Dar pe Flood îl interesează și cultura: Teatrul, unde unele doamne întorc spatele scenei, Opera, „la înălțimea celor mai bune din orașele europene”, asilul Elena Doamna, care face o foarte bună impresie, Museul, fără a-l judeca.

Nu uită obiceiurile: umblarea preoților cu aghiasma, Boboteaza la Zlătari, o nuntă evreiască.

Vede și pe străini, la biserica evanghelică, la societatea de gimnastică, unde i se spune că Românii nu iubesc pe Germani. Inginerul englez al liniei Predeal a întrerupt lucrul din lipsă de bani.

La Galați, porci pe cheiu, „otel de familie turcesc”, Mûljer. Negustori greci, cari merg iarna la Constantinopol și Atena, boierii la Paris și Viena. La Brăila, mai multă rânduială în străzi, murdare, și clădiri, societate de gimnastică germană și cu indigeni; miros de usturoiu nesuferit. Vile frumoase la Buzău, unde strada-șosea e mai bine întreținută și otelul miserabil; se descrie drumul mare, bun pentru Rușii cari vor veni, și podul, presintat cu amănunte. La Giurgiu, unde străinul observă mai ales femeile fru-

moase cele din București nu-i plac. E lăudat și Turnul-Măgurele cu otelul Zotu. La Craiova, reprezintă 'ie de teatru cu „o piesă în genul *Falimentului* lui Björnson”.

În a doua călătorie, Norvegianul trece la Siștov, pentru a se întoarce la Zimnicea și a ajunge la Poradim. Află aici și pe căpitanul daneș Hedemanu, al cărui jurnal a fost de curând tipărit în „Analele Academiei” de generalul Rosetti. Presintarea luptelor de la Grivița nu interesează aici; nu se uită „bizarul” voluntar Nunuță Roznovanu. De semnalat dorobanțul în picioare pe linie, căruia i se atrage atenția că-l văd Turcii și el răspunde: „Dar îi văd și eu”. După căderea Plevnei, oaspetele bea pentru „proclamarea regatului român”. A doua ședere în București e ocupată mai mult cu cercetări de tehnică militară. Pe Flood îl atrag îndată operațiile din jurul Vidinului. O a treia apariție în Capitala României e în ajunul plecării în patrie¹.

Dintre călătorii cari au strabatut în 1877 țerile noastre pentru a urmări războiul cu Turcii, călători pe cari i-am pomenit și analizat în *Istoria Războiului pentru independență* și trimit la această carte—aleg, pentru noutatea informației, și pe un rarisim Spaniol, madrilen, corespondent al ziarului *Imparcial*, marchisul del Valle de Toje.

La 30 April, el arată că la Turtucaia se semnalează 8.000 de oameni de trupe ușoare turcești. Încă de la 27 ale Iunii trimesul era la Calafat. Un marinăr îi spune că Rușii, la Galași, utilizează toate îmbarcațiile românești pentru a trece Dunărea în Do-

¹ Notele, inedite, au fost traduse de generalul R. Rosetti, în *An. Ac. Rom.*, seria III, VIII, mem. 9 (1928).

brogea. „În acest moment ajunge până la auzul meu sunetul trâmbițelor turcești de seară, și acor-
durile lor stridente străbat Dunărea: curioasă muzică
pentru o ureche europeană¹.” Căldura primăverii
înaintate e foarte mare.

La 10, din Calafat (n-l din 20), se ia în batjocură
pornirea războinică a Românilor: „Hotărât că Româ-
nii își propun să plece la cucerirea de lauri: se
poartă așa de belicoși, de nu e nimeni să li impuie²”.
Turcii au greșit lăsându-i să ocupe situații așa de
strategice. Românii au 21-15.000 de oameni, cu șase
baterii, dar numărul lor crește zilnic, și într'o săp-
tămână vor ajunge a fi 20.000. „Ca toate armatele de
formație mai recentă, armata românească oferă ma-
terie largă criticei; fără îndoială că au progresat de-
ajuns de doi ani în această privință, și mai ales
în clasa ofițerilor, cărora nu li se poate reproșa de-
cât o deosebită încredere în persoana lor. Soldații
sânt de bună înfașurare, viguroși, sobri și discipli-
nați. Armamentul lasă ceva de dorit, mai ales cel al
reservelor și milițiilor, care în general se compune
din puști cu piston³”. Artileria, amestecată, are vre-o
„duzină” de baterii Krupp nouă. Locuitorii fug din
Calafat. Abia se afla hrană la casa ofițerilor.

La 2 August (n-l din 12) din Țarevița iscălește Al-

— ¹ En este momento llega à mis oídos el sonido de los clarines turcos que tocan retreta, y sus estridentes acordes atraviesan el Danubio. Singular musica para un oído europeo!— La 9 Maiu știri din București, fără însemnătate.

² Ducidamente los Rumanos se proponen salir à la conquista de laureles: andan tan belicosos que no hay quien los sujete.

³ Como todos los ejércitos de formación muy reciente, el ejército rumano ofrece materia larga a la crítica: sin embargo de haber progresado bastante de dos años à esta

fredo H. Montojo, arătând că Românii au intrat la Nicopol.

Corespondența din Zimnicea, la 3 (n-1 din 15), observă că lipsesc știrile, Rușii oprind orice comunicare. Corespondenții trebuie să fugă deci din România. Țarul se crede că ar voi să treacă pe la Frătești. S'ar lucra la Ada-Calè pentru un pod.

Dar știrile vin din București la 18 ale lunii (n-1 din 29): Ieri a plecat de acolo generalul Gurco, mergând în Basarabia: el va aduce cavaleria gardei. A doua zi după aceasta sosesc colonelul frances Gaillard, generalul Zefcari, colonelul Slăniceanu, șef de stat-major, colonelul Fălcoianu, directorul Ministeriului de războiu. Gaillard și Slăniceanu pleacă spre Giurgiu pentru cartierul Țarului. Domnul nu va merge la Nicopol ori la Turnu, ci lângă Craiova. Numai o divizie românească trece Dunărea. Traducând din românește, corespondentul spune că Românii vreau nu numai gurile Dunării, ci linia Cernavoda; nu primesc o înțelegere cu Bulgarii în ce privește Constanța. „Intre Români și Bulgari există une ori atâta antagonism, cât între Români și Turci¹.” Corespondenții de războiu se adună la serbarea de caritate a Crucii Roșii la Rașca, serbare organizată de Societatea de tir; doamne fac vânzarea. „Grădina, lumina splendid, presintă un aspect superb; era plină din capăt în capăt. Orchestra teatrului Operei a executat

parte, con especialidad en las clases de oficiales, à los que no puede reprocharse mas que el cuidar si es no es demasiado de su persona. Los soldados son de buena presencia, vigorosos, sobrios y disciplinados. El armamento deja -algo que desear, especialmente el de las reservas y milicias, que por lo general se compone de fusiles de piston.

¹ Entre Rumanos y Bulgaros existe tal vez tanto antagonismo como entre Rumanos y Turcos.

admirabil câteva bucăți. Conducătorul ei, Germanul Ch. Wiest, a cântat din vioară, cu întovarășire de piano, având compoziții delicioase¹. Adorabila Keller, cântăreață alsaciană” adăugim: favorita octogenarului cancelar rus Gorceacov—, cântă din Lecocq, Offenbach, precum și „Tirolesa” lui Weckerlin. D-ra Mora, Italiancă, se produce cu „două foarte dulci compoziții românești” (*dos lindisimas composiciones romanas*). La tombolă vinde și „frumoasa princesă Ghica” (*la bella princesa Ghica*). In public firește Gorceacov, cu consulul Rusiei, Stuart, și generalul împărătesc, Jomini. Broffit otelicerul e expulsat de la cartierul rusesc pentru că lua 25-30 de franci pentru un dejun:

Tot din București se scrie la 21 August n-l din 28 . Nimic neputându-se afla despre războiu, corespondenții umblă desperați pe sirazi. D-ra Keller și o tovarașă merg Joi la cartierul rusesc, pentru o reprezentație-doua. Legiunea bulgarească formată la Ploiești, unde Marele Duce Nicolae îi încredințează scagul țesut de doamnele din Samara, — se lupta admirabil; Turcii nu dau cartier prinșilor bulgari. Bulgarii din corpul lui Scobelev se poartă tot așa.

La 22 n-l din 30 se semnalează plecarea de la Filaret a 500 de rezerviști ruși, veseli, entusiaști, cu un preot. Neavând alt subiect, el va prezenta — ca și unii corespondenți francesi Moșii, bâlciul de la Filaret. „Cum la Madrid e clasic Sf. Antoniu de la *Florida*, așa e clasic Filaretul în București. Se afla

¹ El jardín, iluminado espléndidamente, presentaba un aspecto soberbio, estaba lleno de bote en bote. La orquesta del teatro de la Opera ejecuto admirablemente algunas piezas. Su director, el Aleman Ch. Wiest, toco al viol'n, con acompañamiento de piano, dos composiciones deliciosas.

așezat aici un bălcu permanent lângă o fântână monumentală cu cea mai bună apă. Lunea merge s' o bea, așățându-și selea cu rahat, dulce turcesc făcut cu amidon, zahăr și migdale. Deocamdata, vasta întindere din vale servește ca stație a mii de caruțe de transport⁴." Ion Brătianu, care a fost la Țar, se întoarce la Domnul său: mâne va fi la București. Orașul petrece. Corespondentul nemerește la un teatru grecesc, care-l încânta. La *Union Suisse* compania dă „Vesperele revoluției grecești” (*La vespera de la revolucion helénica*) de consulul Alexandropol „Alexandrave”, în șase acte, un „modelo de grandiloquencia”: pronunția e purisima, fără rival, lipsind nasalele, guturalele, sunetele mute. Asistă ziaristii greci Paschidi, Sabini.

La 23 August, corespondentul scrie ca toate trupele românești se afla acum în Oltenia. La 24 n-l din 31 semnaleaza plecarea de garibaldini spre Atenă.

Scrisoarea din 26 n-l din 4 Septembrie e de la Giurgiu, unde ziaristul spaniol ajunsese prin Alexandria. Orașul a fost distrus: o bombă a izbucnit la gara; numai Otelul Petersburg e deschis, însa propri tarul ofera un cort afara. Toluși cutare proprietar clădește în piața, profitând de ieftinătatea lucrului.

Din Poradim, la 5 6 Septembrie (n-l din 16), se vorbește, în sfârșit, de lupta de la Grivița. Carol I-iu trece în revista trupele, supt un soare canicular:

Como en Madrid es clasico San Antonio de la Florida, Filaret es casca e i Bucharest. Encuéntrase allí establecida una fèria permanente chamada fuente monumental, un agua que es la mejor de toda la comarca. Laș gentes van à beberla, excitándose la sed con rajac, dulce turco hecho de almidon, azucar y almendras. En la actualidad las vastas praderas del valle sirven de estacion à miliares de carretas de trasporte.

40.000 de oameni defilează înaintea lui. „*Trebuie să recunoaştem că acea armată e bine îmbrăcată și încă mai bine echipată*”¹. Trec vânătorii, în costume de bersaglieri sau de trăgători din Alpi, roșiorii, cari, samănă cu husarii roșii prusieni, călărașii tipici, „pe cai mici și nervoși ca ai Cazacilor”², dorobanșii, și mai „clasici”, în prezența lui Ion Brătianu și a lui Robescu, directorul Poștelor. Domnul românesc e presintat ca „un om destul de simpatic, cu fisionomia dulce, deși nu energetică, de statură regulată, cu barba regulată și plină”. Și, în ce privește caracterul său: „E un om ambițios, de foarte bună credință și de cele mai bune intenții. E un spirit înaintat. Ar vrea să meargă totdeauna mai departe decât îi permit împrejurările... Principele Carol, odata ce s'a declarat independența țerii sale adoptive, își creiază merite ca să câștige coroana de rege, cu care e chemat a-și încinge capu'n curând, dacă lucrurile nu iau o întorsătură rea”³. Informațiile scriitorului asupra armatei, luate de la generalul Zefcari, aflător în oastea Marelui Duce Nicolae, urmează.

La 7, din Pelișat (n-1 din 20) Spaniolul presintă pe Domn în tovărășia lui Zefcari, a lui Cernat și a ge-

¹ Hay que convenir en que aquel ejército va bien vestido y mejor equipado.

² Sus caballos son bajos y nervudos como los de los Cosacos.

³ Un hombre algo simpático, de fisionomia dulce aunque nó enérgica, estatura regular, barba negra y poblada... Es un hombre con ambicion, muy buena fé y mejores deseos. Tiene un espíritu avanzado. Quisiéra is siempre mas allá de lo que las circunstancias reclaman... El principe Cárlos, una vez declarada la independenciam de su pais adoptivo, hace méritos por ganar la corona de rey que está llamado á ceñir en breve, si las cosas no toman un mal rumbo.

neralului rus Zotov. Cât despre situația armatei, „încrederea în triumf e mare. Unele batalioane românești, la trecerea, astăzi, a principelui înaintea lor, au strigat: Asaltul! Asaltul!¹”. Brătianu poartă personal grija răniților.

O scrisoare din București, 23 Septembrie (n-1 din 4 Octombree), celebrează admirabila stare a trupelor care știu că au câștigat biruința: „Efectul moral produs în sufletul trupelor românești de ultimele operații e escelent. Soldații aceștia noi se cred acum soldați deprinși cu războiul și ard de dorința gloriei militare. Toată lumea e martoră că armata românească știe să se bată. Sângele vărsat n'a fost deci neroditor. Bine zicea colonelul Candiano Sergiu (*sic*), în discursul pe care l-a ținut la Turnu-Magurele pe mormântul nenorocitului ofițer Bogdan: „Trebuie să compătimim, camarazilor, pe viteazul Bogdan? Nu, pentru că nu e de plâns cine-și varsă sângele pentru restaurarea și gloria țerii sale. Odihnește-te deci în pace, prietene, tu ți-ai făcut cu vitejie datoria²”.

Se notează însă ofițerii cari au greșit. Maiorul Lahovary—se cunoaște acușația, și răspunsul , ncober-

¹ La confianza en el triunfo es grande. Algunos batallones rumanos, al pasar hoy el principe por delante de ellos, han gritado: El asalto!... El asalto!...

² El efecto moral producido en el animo de las tropas rumanos por las ultimas operaciones es excelente. Esos soldados bisonos créense ya soldados aguerridos y arden en deseos de gloria militar. Todo el mundo está conteste en que el ejército rumano sabe batirse. La sangre vertida no ha sido pues estéril. Bien decia el coronel Candiano Sergio en el discurso que pronuncio en Turna Magurella sobre la tumba del malogrado capitán Bogdan: „Debemos conpadecernos del bravo Bogdan, camarades? No, porque no es de l'orar quien verte su sangre por la restauracion y la gloria de su país. Reposa pues en paz, amigo mio; tu has hecho valientemente tu deber”.

vând a doua redută a Griviței, e scos de la statul-major. Un colonel M. s'a ascuns la ambulanță; colonelul G. e învinuit că n'a mers direct la asalt. Informatorul crede că ei și-au pierdut gradul, devenind simpli soldați. M. ar fi fost chiar condamnat la moarte, dar Carol crede că nu trebuie să se verse sânge *astfel*. „Aceste acte isolate de lașitate au produs adâncă indignare în pieptul tuturor bunilor patrioți¹.”

Se adaugă că lupta a dovedit superioritatea puștii Turcilor.

Din București, la 25 Septembrie n-1 din 3 Octombrie), se raportează trecerea Cazacilor, cu ofițeri liberi. La București se află Scobelev, Radovici, Gurco, care merge la Zimnicea să întâmpine garda. Rușii caută case de iarnă, care sânt puține; Gorceacov și-a găsit una. Ignatiev merge însă spre Chiev: e disgrațiat. Despre Bulgari are părere rea: sânt spioni turci. Din Bulgaria, de răul lor, cari șiucid, vin Evrei fugari, pe cari-i ajută bancherul Halfon.

Cum se vede, informatorul a câștigat pe încetul sentimente reale de stimă și simpatie pentru Români. Publicul spaniol, supt impresia știrilor de războiu, începe a se interesa de depărtatul popor latin.

Extraordinar de crudă, de și dreaptă pe alocuri, e critica lucrurilor de la noi pe care o dădea în 1879 un diplomat frances în trecere de la Severin la București și de la București la Giurgiu, de Moüy (*Lettres du Bosphore: Bucarest, Constantinople, Athènes*).

Nimic nu-i place de la început. Nici natura însăși, orizontul „gălbuiu”, casele ca niște clăi de fân, omul de o samă cu mediul, căci „el, căsuța și brazda

Estos actos aislados de cobardía han producido honda indignación en el pecho de todos los buenos patriotas.

par ca nu fac decât un bloc uniform, că sânt legați unul de altul, că sufar aceeași soartă, cum au același aspect întunecat (*morne*) și sumbru”. Tot ce vede în Olenia e numai „un colț din societatea orientală, sumbră și pitorească, miserabila și bogata în colori”. De altfel o adevărată populație se caută în zadar: „omul lipsește pe acest pământ melancolic: simți impresia singuralității mute: sufletul rămâne uimit (*interdit* și morocanos”. Câte un oraș lângă ape de suprafața, cu maluri joase — și Oltul! , apare ca „o insulă singuratecă în mijlocul suprafețelor nemăsurate”.

Bucureștii, cu biserici proaste, cu o Șosea buna și cu case boierești ca la Ville d'Avray, nu pot să-l mulțameasca: n'au „coloare particulară”. E aceeași antitesă ca în toata țara: aici „între luxul frances sau rusesc și miseria orientală”. „Elementele par a fi reunite prin hasard mai curând decât prin atracțiile vieții împreună.” Trec alături „popi zdrențuiți” și echipagii de lux pe „strazile mlăștinoase” (*rues marécageuses* . Nicairi originalitatea, nicairi armonia.

Și aceste defecte le semnaleaza el în toată viața noastră, răpede prefacuta. E „o rasa înca rau echilibrată, care iea adesea viciile drept eleganța și nu vede totdeauna îndeștul pana la ce punct corupția la popoarele mari e răscumparată prin un întreg trecut și printr'un present întreg de virtuți laborioase și severe... Totul e de ordin composit, făcut din bucăți (*de pièces et de morceaux*); nicairi o formă caracteristică, o societate distinctă. De fapt ei n'au nicio fisionomie bine hotărâtă (*bien tranchée*), nu posedă nicio puternică literatura, nicio industrie, nicio arhitectura care să li aparție și nu pot concepe alt progres decât imitația înai mult sau mai puțin fericită

a popoarelor europene.” De oare ce vorbește și despre viitor, semnaleză „puterea și vitalitatea, foarte vizibile”.

Lucrarea următoare, din 1878, a lui Beure și Mathorel (*La Roumanie*) se sprijina pe o compilație și, bine împărțită, are idei juste fără a însemna ceva în dezvoltarea informației apusene sau a ideilor lumii apusene față de noi.

În *Zig-zags en Bulgarie* din 1879, un ziarist francez, corespondent la trei mari gazete, dă și prețioase știri despre împrejurările și oamenii de la noi. Venind din Chișinău, în cursul războiului cu Turcii, i se pare a vedea în pașnicul Prut un zbor de „flamingi roși”. Mai autentic e murdarul otel ieșean, la care neglijența e în creștere de jos până la odaile călătorului și pe care se grăbește a-l părăsi. Cum se întâmplă să fie în oraș de Dumineca Mare, călătorul calcă pe verdeața și florile îngrămădite în biserici, unde slujba, făcută cu voie bună, îi place. La gară e haos, îngrămădire de samsari, speculă și corupție.

În drumul spre București, oprire, silită, la Barboși. Cu o diligența călătorul e dus la Focșani, cu casele albe curate în mijlocul gradinilor. Războiul nu se simte decât printr'un desertor purtat pe străzi, cu lanțurile la mâni,—pretinde martorul nostru. Uitam pe ofițerul prusian von Liegnitz, care ar fi fost atașat de Moltke la persoana Domnului nostru și care poruncia ca stăpân în localitate¹.

Tot diligența duce mai departe, până la Buzău, de unde se ia din nou trenul pentru Ploiești. Bulevardul nu există și casele mari încunjurau numai piața;

¹ El a publicat o lucrare militară care tratează și despre războiul nostru .V. Iorga, *Războiul pentru independență*.

se semnaleză cea mai frumoasă clădire: o școală, Se descrie pitoresc și otelul în care se face popasul și noul aspect al orașului ocupat de cartierul general rusesc, pentru care trupe improvisate joacă în grădini (și o Parisiană cu apucături ca pentru ocazie). Un portret bine făcut al Marelui-Duce Nicolae poate interesa pe istoric, ca și acela al atașatului frances la Petersburg, colonelul Gaillard, care fusese la Calafat cu Domnul, asistând la bombardarea turcească, și care laudă pe soldații noștri. Lângă oraș voluntarii bulgari, în haină întunecată și cu crucea roșie la căciulă, purtând stegulețele nației lor, se gătesc de luptă. Intâlnirea la gara din Ploiești a prințului rus cu stăpânitorul României e o pagină de istorie: pe Carol I-iu scriitorul e gata a-l confunda cu „un fercheș (*pctillant*) căpitan de vânători de la Vincennes”. Marele-Duce, care asculta, „cu o indiferența mai mult sau mai puțin studiata” pe interlocutorul său, îi presintă pe princesa Șacovscoi, bătrâna conducătoare a ambulanței lor rusești.

Bucureștii sânt descriși ca „unul din orașele cele mai plăcute din Europa, o adevărată oasă în mijlocul unei civilizații relativ puțin înaintate”. Plac mai ales grădinile, care sânt pretulindeni, „bucolice”, în amestecul de modeste lucruri vechi și clădiri noua: „căsărmi de închiriat cu cinci ori șese rânduri”. Șoseaua e plină de Ruși calări, otelele, restaurantele, grădinile, au în ele, zi și noaple, oaspeți buni platnici. Dar lumea nu-i iubește, pentru aroganța lor, pe Ruși. Niciodată în toate locurile acestea publice nu s'a văzut un Român și un ofițer rus așezați la aceeași masă; niciodată la primblare n'am zărit ofițeri din aceste două nații în aceeași trăsură”. Nu-și vorbesc și nu se salută, și pentru ai noștri aliatul e un „năvălitor” de azi și un „spoliator” de mâne.

Intre casele pe care le cercelează călătorul e a lui C. A. Rosetti, atunci și președinte al Camerei Deputaților și primar. Se înfățișează plăcuta lui locuință și se descriu seratele de Joi ale d-nei Rosetti, în care serate se lucreaza, de femei îmbrăcate „național”, la seamă pentru răniți. În redacție, cu chipurile lui Mazzini și Garibaldi, purlându dedicația, se discută în limba franceză. Din cei de față se zugrăvesc: Ion Brătianu, „frumos cap românesc de cugetator și de poet, vorbind totdeauna cu o elocvență naturală și gă-sind icoana caldă și bătătoare la ochi pentru a-și exprina ideile”, Eugeniu Stătescu, melancolic, colonelul Pilat, fost locotenent-colonel în armata lui Bourbaki, cu „bustul lui crotonian”, ba chiar Radu Mihai, prefect de poliție. Intre străini, Englesul Forbes, Villiers de la *Graphic*. Boyle de la *Standard*).

La București asista Koln-Abrest la sosirea Țarului, în fața căruia la Iași se sinucisese un ofițer pe care el nu voise să-l grațieze. Francesului Guilloux, care conducea Căile Ferate, i se pusec în vedere împușcarea daca nu va sta pe locomotivă între șofer și mecanic. Calatorul a văzut împodobirea cu un arc de triumf din partea elevilor Școlii Militare, pe atunci lângă Gara, a Străzii Târgoviștii, prefăcuta apoi în Calea Griviței. Podul Mogoșoaii era acoperit de verdeață și de flori. Ziua foarte frumoasa era prielnică mulțimii ce se primbla. Orașul i s'a părut Francesului „foarte potrivit (*avantageusement créée*) pentru marile serbători publice”, sănănând astfel „cu calitățile solemne ale Italiei, dar cu avantajul unei mari libertăți (*laisser-aller*) și cordialități în expansiune”. Țarul, răspunzând lui Rosetti, semnalat cu insistență de Ignatiev, îndreptase pe vorbitor, spunând că a tras sabia numai pentru „națiile creștine

din Orient". Publicului i-a dispăcut că Domnul n'a stat în prima trăsură, unde făcuse loc Doamnei, alături de Țar, ci în a doua. Alexandru al II-lea, trist supt ploaia de flori, zâmbi numai odată când ea se prefăcea, la casa lui Stătescu, într'un potop. Brătianu avu două accidente și de pe urma celui de-al doilea zăcu mult timp.

Se trece apoi la împrejurările războiului: Bombardarea Giurgiului, unde populația e surprinsa la cafelele călătorul se presintă la fața locului și afla pretutindeni distrugerea, trecerea Dunării la Zimnicea— după ce povestitorul căutase pe Țar la Alexandria, luptele de la Siștov unde afla pe însuși Canini, „bătrân confrate italian cu barba de fluviu albă, îmbrăcat în orice vreme cu un macferlan care ascundea pitoresc zdrențe foarte pitorești”¹.

Intors la București prin holdele aurite, pajiștile îmbielșugate și înaltul porumb verde, cu țerani din tablourile italiene ale lui Léopold Robert, Kohn-Abrest are o audiența la baronul de Jomini, ajutorul lui Gorceacov. Aici se petrece: la Rașca, la „Dacia”, la „Union Suisse”, la Moși, plin de samsari, pe când Pașa de Nicopol, prisionier, debarcă din tren la Filaret.

Călare, còrespondentul merge apoi spre Zimnicea, plin acum de sucursalele marilor magazine, de restaurante, de aventurieri, de falsificatori. Aici sosesc veștile de la Plevna. La Nicopol află continua jignire a Românilor de către Ruși. La Turnu-Măgurele întâlnește din nou pe Brătianu, care, instalat la Prefectură, cerceta toate amănuntele cu cea mai mare grija fără a înceta despre aceia de a conduce politica Prin-

¹ Pp. 174-5.

cipatului¹. Don Carlos era acolo, foarte mult simpatizat de aliații noștri.

Un ultim drum e cu ofițerii ruși cari merg din București spre Moldova, în Septembrie, într'un moment când, la Buzău, la Brăila era frică de o invazie a Turcilor. Galații par „morți”, portul fiind închis și negustorii străini plecați. La Brăila e liniște. Peste câteva zile se pare că ziaristul era la Corabia și asculta discursul lui Brătianu către ostașii ce treceau podul. Peste câteva zile el vede cu admirație soldații noștri mergând la asalt: „acești bieți țerani români cu blusele lor usate și căciuli cu pene de curcan, ei de cari s'a răs atâta, au dovedit că știu să moară, dacă nu să învingă, și că e în adevăr sângele vechilor Daci care li curge în vine.” Și Canini asistă la luarea întâii redute de la Grivița². Din douăzeci și opt de ofițeri de la 2 de Vânători rămasera patru, la 5 dorobanți cinci sute douăzeci de soldați din o mie cinci sute optzeci. Davila e acolo cu ajutorul medical; soldații sufăr totul în tăcere, dorind doar să scrie acasă.

La apropierea iernii Francesul părăsește capitala munteană, căreia-i prevestește prosperitate, cu dorința de a i se păstra caracterul pitoresc. Portretele simpatice ale lui Brătianu și Rosetti încheie cartea; al lui Kogălniceanu e mai bine schițat.

Mă opresc aici cu bibliografia francesă. Cărți ca ale d-lui Belessort sau aceia, superficială, a d-lui Léon Claretie, descrieri ca a d-lui Labbe (*La vivante Roumanie*), ca ale d-nei Noëlle Roger și ale soțului ei, profesorul Pittard, sânt prea nouă pentru a putea fi judecate într'o carte de cuprins istoric. Alte cărți

¹ P. 236.

² P. 283.

care nu se află în țară vor fi analizate într-un supliment.

Un Englez, W. Beatty-Kingston, autorul mai multor lucrări de politică, a venit din nou la 1874 în Principate pentru a cerceta, ca și Francesul Desjardins, situația Evreilor aici¹. Era provocat de adresa comunității din Bacău către un coreligionar din Anglia, cu plângere contra legii băuturilor și unei aspre aduceri la îndeplinire: ziarul *Daily Telegraph* dădu autorului, așezat atunci la Berlin, sarcina de a se informa personal asupra chestiei, care ajunsese de notorietate publică, mai ales că era deprins cu Principatele, destul (*tolerably*) de familiar cu limba românească și cunoscut personal bărbaților politici atunci la putere în București.

De fapt el fusese în țară, ori cel puțin în Moldova, pe care o află schimbată în bine, încă de la 1865. Nu mai era, spune el, o stare de lucruri ca „în secolul al XIV-lea”. Dar își amintea încă de drumurile rele, de hanurile miserabile, de cârciumile la drumul mare și părerea lui e și acum că în ultimul timp al Domniei lui Cuza-Voda eram un neam de sălbateci, cu o clasă dominantă incapabilă și fără patriotism, neavând înaintea niciun viitor.

Supt toate aceste raporturi, drumetul din 1874 are de ce să fie satisfăcut: trenurile punctuale și curate, Grand Hôtel, cu patron vienez, la București, Hugues și Otel Concordia. Lăutarii îl distrează, și li reproduce câte ceva din cântece.

Situația politică supt regimul Lascăr Catargiu Boiescu îl satisface tot așa de mult. Despre Prinț nu aude decât laude. Crede că Guvernul de la 1874 pregătea independența țării.

¹ A *Wanderer's notes*, Chapman și Hall, 1888.

Iar în chestia evreiască, el constată vechea toleranță cu ceva bunăvoință mai mult, pentru a satisface dorințele Puterilor în această privință. I s'a spus numai că elementul imigrat e prea numeros. Evreii însăși desmint informațiile tendențioase cu privire la ei.

În carte se află și descrierea Sulinei, care i se pare un loc imposibil de locuit, a Tulcii, cu 20.000 de locuitori, în stradele căreia le prinbli noaptea cu cavasul care duce înainte felinarul, a Bacăului, cu pavaj foarte bun și frumoasă înfățișare, a Romanului, unde elementul evreiesc i se înfățișează așa că s'ar speria, spune el, Londra. de dâșii, a Iașului, complect stăpânit de elementul care provoacă ancheta, a Galaților, refăcuți și împodobii dar cu Moldovenii, sau numai boieri, sau numai ploți în țara lor. Și Englesul scrie că-l urmăria acest gând: „Dacă, din cele trei milioane și jumătate de Londonesi, două milioane ar fi străini cu obiceiuri criticabile (*objectionable*), cari ar fi luat întregul negoț al Capitalei în mâinile lor, nu-mi închipuiesc că restul de un milion și jumătate i-ar privi cu simpatie”¹. „Evreii în Moldo-Valahia de sigur au motive de plângere speciale, definite și serioase; care strigau tare pentru o răpede lecuire, dar mi s'a părut că viața țeranului român era o lungă jălănie (*grievance*) ...Starea lui ar fi fost nesuferită pentru orice ființă mai puțin îndurătoare, blândă (*amiable*) și smerită”². Copiii lui se sting fără îngrijire; la un sat „dintre Ruginoasa și Roman” în 1874 mor de difterie, din șaiszeci de copii, cinzeci și șapte³. Dar acestea sânt rele în curs de îndreptare, și autorului îi place

¹ P. 53.

² P. 59.

³ P. 60.

a spune că progresul nostru întrece și pe al Rusiei, ca pavaj, lumină, administrație, armată și chiar grija de țeran în ultimii ani¹.

În „Une course à Constantinopol” vestitul ziarist de Blowitz, ducându-se în Orient pentru a vedea de aproape cum se caută a se rezolva vechea și poate eterna problemă a Orientului, a trecut și pe la noi.

Cartea e tipărită la 1884 și plecarea în acele vagoane paturi, care erau atunci o inovație și pentru inaugurarea carora de la Paris la Constantinopol se pofteau oaspeți ca acesta, pare a se fi făcut ceva înainte de aceasta dată. În trenul spre București e pe aceeași lista de invitați, o întreagă societate în care și distinsul povestitor care a fost Edmond About, și el descriitor, din fugă, și cu acest prilej, al țării noastre.

Locuri cari îi par banale între Timișoara și Caransebeș. Porumbiști veștede, balți înverzite, noroiu frământat de căruțe. Apoi muntele apare și râul ce se zbate în văile lui. E ca pe la Aar și Reuss, scrie cunoscătorul pcisagiilor Germaniei apusene. O limbă latină apare pe firme de la Vârciorova încoace. Asupra distanței până la București nimic. Dar Capitala noastră îl interesează pe calator, prin contrastele ce cuprinde.

„Capitala în naștere a unui regat care se naște.” În birjă, pe Calea Griviței, încă suburbie sărăcăcioasă. Și în centru, Palatul pare meschin, cu toate reparațiile. Dar orașul e viu și tânăr. Spre Sinaia. Șes monoton. La Ploiești gara plină de costume interesante. Soldați fac exerciții în apropiere: oaste nouă. Radowitz, fost consul la noi, spusese lui Blowitz că regele, odinioară, la sfârșitul unei inspecții nereușite,

¹ P. 62.

plânsese în toată forma. În această armată se păstrează năcazul pe Rusia, reaua aliată din 1877.

Sinaia-i pare drumetului un colț proaspăt și vesel. Tocmai în ziua aceea se inaugura castelul Peleş și C. A. Rosetti se întorcea de acolo în frac. Pofțiți la Palat, cu tot balul în care se aflau, cei douăzeci de călători află pe Regele în mare uniformă, vorbind cu Grigore Sturdza, într'o societate compusă din D. A. Sturdza, care ar fi avut în ziua aceea o „fisionomie afabilă și zimbitoare”, generalul Fălcoianu, colonelul Candiano Popescu, Gheorghe Chițu și Alecsandri.

În port românesc, regina e între domnișoarele de onoare, îmbrăcate ca și dânsa. Cetitor al „Cugetărilor” înaltei Doamne, de Blowitz vorbește cu dânsa de literatură și artă și află că acest port e impus. Regele-i spune că la congresul din Berlin oaspetele a putut vedea pe delegații români, că numele lui i-a fost pomenit de Catargiu (Callimachi-Catargi) și că, de altfel, marele ziarist e decorat cu Steaua României.

Cu acest prilej de Blowitz își amintește că a asistat cu C. A. Rosetti, în Paris, la îngroparea fostului ministru român în Franța: ar fi murit de suferință pentru că fusese atacat și disgrațiat.

Felicitat pentru Dobrogea, regele spune cuvinte adânci: „Fără îndoială în el însuși acest schimb ar putea să pară acceptabil. Dar, în principiu, nu pot admite această teorie a schimburilor când e vorba de teritorii și naționalități. Nu dai numai pământuri, ci suflete pe care credeai că le-ai câștigat și le cedezi. Nu totdeauna e un târg frumos. Dar, fiindcă se făcuse din aceasta o chestie de sentiment, discuția ajungea fără folos. Numai, de fapt, nu-s două porțurile ce am căpătat, ci numai unul: Chiustenge. Însă trebuie să cheltuim douăzeci de milioane și să întrebuițăm cinci ani pentru ca să iasă roade din a-

ceasta; avem nevoie de zece ani de pace ca să ajungem la acest țel. Cum vezi, acest dar nu e fără preocupării.”

De Blowitz spune că acei zece ani sânt garantați de Bismarck și că în țară alegerile pe patru categorii-colegii nu pot da surprinderi. Regele, înainte de a încheia, observă că sânt patru clase și că nu pot fi mulțamite toate în același timp.

După visitarea castelului, se cântă și arii naționale, Regele dă semnalul aplauselor. Ceaiul se oferă călătorului de d-ra Teodori. Regele reia conșorbirea, pentru că să arate ce greu și-a clădit „casa” de locuință, dar ce mulțamit e de consolidarea țerii, cu o armată asupra căreia, în orice împrejurări, nu s’ar putea trece. Demonstrațiile de la Paris contra regelui Spaniei dau prilejul ca Suveranul să spuie că Alfonso al XII-lea nu era vinovat pentru că Impăratul german îi dăduse un regiment în provinciile luate de la Franța în 1871 și că, oricum, asemenea scene „nu vor face mai dese vizitele suveranilor la Paris”. Și întâlnirea lui Gladstone cu Țarul la Copenhaga-i pare un act contra Germaniei și el lasă a se înțelege aceasta.

Prin Giurgiu, după o luptă cu hamalii „bărbați”, adevă bărboși, se trece la Rusciuc.

Charles Bizot publică în 1886 la Paris un volum de călătorii intitulat *Grèce, Turquie (sic), Danube*.

E vorba iarăși de un ziarist, de unul care a fost însărcinat de două publicații, *Le Siècle* și *Le Gagne-Petit*, să întreprindă în Orient drumuri care nu erau noi pentru dânsul. De altfel, ziaristul era și un erudit, ca unul care făcuse studii de antichități elenice la școala franceză din Atena. Astfel el putea scrie înduioșat că „de aproape patruzeci și cinci de ani și-a

umplut din nou ochii de lumina care acum în curând douăzeci de ani îi îmbătase”.

Călătoria se face, în 1885, pe Mare, drept la Atena. Aici tot ce privește vremea veche îl încântă fără să caute însă priveliști contemporane. Regretă pe palicarul care nu știe ce face, dar se vede căta-i ziu-lica de mare, și aruncă oarecare considerații asupra certelor de partide, cu demarhii lor, „oameni cari fac afacerile tuturor, la cari toți se adresează, ori de e un proces de susținut, ori un loc de căpătal, o lamurare de cerut, o scrisoare de scris”. Bizot cercetează urmele vechilor cetăți și se abate și prin Insulele Ionice vecine. E dintre aceia cari merg cu ochii deschiși asupra vremii lor și-și dau samă că „e bine să ai religia antichității, dar superstiția ei, nu”.

Pitorescul: străzi desfundate, câni răpanoși, hamali cruzi, ulemale cu turbane verzi, femei cu ias-mac îi lovesc privirile la Constantinopol. Iubitorului de lucruri elenice, moscheile noi, vechile urme bizantine nu-i plac: lucruri enorme și grele. Bazarul îl ocupă mai mult decât Sfânta Sofia. Cu totul altfel în vechea capitală a Osmanlâilor, la Brusa, unde-l farmecă faianțele vechi, asemenea în strălucirea lor cu safirul și smaragdul, părând a fi inspirate, în reflectele lor minunate, de apele schimbătoare ale Mării vecine.

De Români e vorba întâiu la discuția asupra succesiunii turcești, atât de felurit scontată. Drepturile românești i se par scăzute prin puținul număr al represintanților rasei noastre în Balcani și prin așezarea pe malul stâng dunărean a centrului rasei noastre. Bulgarii îi apar ca „prea aspri și prea puțin civilizați, pentru ca într'un veac ca acesta să fie candidați serioși la hegemonie”.

Dacă ar fi putut găci că va veni îndată alt veac în

care asprimea, brutalitatea, între popoare, ca și între oameni, va fi principala virtute..

La noi vine tot pe Mare. Când trece Dunărea „murdară”, „galbena, măcar ca Tibrul la Roma”, de la Rusciuc la Giurgiu, află un mal” cu totul plin de viață, verde, primitor”. „Pretutindenii copaci frumoși, livezi voioase, lanuri de porumb înbielșugate, un șes cât cuprind ochii și de o minunată rodire. Aici, natura e amica omului și nu, ca dincolo, dușmana lui.”

Fără tovarășul sau, pictorul, foarte cunoscut pe urmă, Fournier, care se grăbește spre Apus, — Bizot vine la București, al cărui nume îi pare, și lui, că are o semnificație de bucurie. Descopere orașului „aiere de capitală” cu străzi largi, case bine aliniate, tramvaie care aleargă în toate părțile, birjari turbați, teatru frumos, magazine chipoase, cafenele luxoase, multe clădiri noi, abia sfârșite și altele în lucru, otele monumentale după Louvre și „Grand-Hôtel”. Așa era atunci... Dar, cu tot desprețul pentru Orient al celor de aici, prețuri mai sărate ca oriunde în aceste pretențioase otele.

Nu pricepe bisericile: „două, trei”, și „bizantine, moderne”. N'a fost dus unde trebuie, cum se face și acum. Priveliște din Dealul Mitropoliei. Lipsă de lucruri interesante.

În drumul spre Sinaia, natura-l prinde încă din mers.

Grâu slab, admirabile porumburi: „nicăirea n'a văzut așa ceva”. „Pretutindenii la țară bărbați, femei la câmp: tot poporul ăsta pare harnic, și ce viață grea! Bărbați și femei, în țara aceasta, tot omul din popor nu mănâncă decât mămăligă rău făcută și puțin hrănitore, cu câteva cepi.” Băutura, scrie Francesul, — apă.

Viile de supt munte îl farmecă: vinul lor ușor e cumpărat și pentru Franța. Muntele i se pare zimbilor și el. „O mică Elveție.”

Invitat la regele Carol, regina Elisabeta i se înfățișează „foarte amabilă, simplă, toute charmante”: „m’am supus farmecului ei, cu toți ceilalți”. Nu uită cugetările ei din „La Nouvelle Revue”. Regele e „un om inteligent, foarte lămurit asupra tuturor lucrurilor în Europa, un spirit real (*juste*)”.

Viitorul nostru scriitorul nu-l judecă prea senin. Din Apus am luat „mai curând viciile decât calitățile”. Sântem și la loc rău. Și avem cu ce ispiti, pe dușmani, cari nu lipsesc...

Intâmplarea-mi scoate înaintea o curioasă carte tipărită la Buenos Aires în 1890 și cuprinzând un itinerariu pentru călătorul care doria să cunoască lumea întreagă.

„El libro del viajero” e redactat de un călător argentin cu nume italian, Antonio B. Massioti, care nu uită a-și pune și chipul.

Un întreg capitol privește România, și mi se pare că nu e fără interes să se arăte cum eram priviți acum aproape o jumătate de veac în capitala depărtatului Stat sud-american.

„România”, se spune la început, „întră în categoria țărilor care au mult de văzut și puțin de admirat”.

Massioti, care a fost însuși la noi, venind prin Ungheni, își descrie călătoria, ceia ce dă informațiilor sale o valoare personală.

Câmpul moldovenesc îi face impresia „pampaselor” lui de acasă, a căror monotonie e întreșcută însă de prelungirile Carpaților. Câmp deci și dealuri pornite din munte, aceasta deosebește peisagiul românesc.

La Iași, „mic oraș de mediocră importanță”, Trei Ierarhii restarați îi par o zidire nouă, ale cărui „baso-reliefuri” capricioase” nu-l încântă prea mult. Incunjurimile-i par mai interesante.

În drum un tânăr face discursuri în care călătorul e lovit de neconținută repetare a cuvântului de „Român”, întovărășit totdeauna de nesfârșite aplause.

I-a fost dat Argentinului să cunoască pe cetățeanul nostru, care pe atunci era burghes și naționalist.

De altfel părerea omului nostru e că sântem „rasa cea mai eteroclită din lume” în informația căreia intră „Pelasgi (*sic*), Daci, Greci, Romani, Israeliți; Bulgari și în special Slavi”. Limba, obiceiurile nu-i dovedesc latinitatea noastră: între Ruși, cu teoriile lor slave, și ai noștri, latini fără îndoială, înțelegciunea lui crede că trebuie să ție drumul de mijloc, care însă are neajunsul că de obicei nu e pavat.

Deosebind „colorile” Bucureștilor, călătorul ajunge răpede la concluzia că, de și „unul din orașele cele mai amuzante din Orientul Europei, nu oferă nimic vrednic de o mențiune specială”. Între edificiile „fără nimic particular”, el pune, neuitând, în paranteze, „culoarea”, care s'a impus atenției lui, Mitropolia, biserica Radu-Vodă, Curtea-Veche, apoi Palatul Regal, cel de la Cotroceni, Universitatea și Teatrul Național. Dâmbovița, mai puțin scârboasă ca aslăzi, îi dă prilejul să citeze cunoscutele versuri despre dânsa, total inaplicabile azi, când o picătură din apa ei ar trimite pe un uriaș în altă lume, și el descopere că ele au un sunet spaniol.

La Șosea, vede, firește, și atunci „muchas mujeres hermosas”, „multe femei frumoase”, dar descopere repede că tenul de „cambalinas”, de „păpuși”, e datorit unei migăloase operații tehnice cu alb și roșu.

Mai favorabil e populației evreiești din capitală. Foarte veche, ea a adus o influență a limbii spaniole, așa de mare că ar vorbi-o și „pretinsa rasă românească”. Această influență a... Evreilor spanioli s’ar vedea și într’o veche operă literară, „Cuvântările arhiepiscopului Ghenadie publicate în idioma naționala la sfârșitul veacului al XV-lea”.

Scricrile reginei Elisabela, răspândite, scrie el, în toata lumea și din cauza coroanei ce poartă poata, îl îndeamnă să vorbească mai pe larg de dânsa. Masioti pare a fi un critic literar de profesie, caci iață în ce chip cată să fixeze valoarea acestor scrieri: „Carmen Sylva nu e o George Sand, încă mai puțin o Madame de Staël, nici o Ouida, nici o Pardo Bazan; și, cu toate că modestia ei literară ar putea s’o așeze alături de Maria del Pilar Sinués” cine o mai fi și aceia..., „se deosebește cu totul de dânsa prin energia dese ori vehementă a cugetărilor ei, precum și printr’o oarecare asprime psihologică, proprie persoanelor care au suferit mari nedreptăți”.

Întra și în observații de amănunte, arătând că bucala cutare, tratată cu artă, ar fi putut da, în loc de „un zâmbet melancolic”, lacrimi de simpatie dureroase”. Amanuntele predomină, în locul acelei „seninătăți în stare să disece pasiunile cu mână de anatomist și să le presinte prin laturea cea mai artistică”. Bogăția acestora, cugetările asupra vieții sânt relevate, menționându-se în românește titlurile a trei schițe. Popularitatea reginei i se pare dovedită prin frescele de la Trei Ierarhi, autorul neștiind care sânt drepturile ctitorilor.

Cu atâtea impresii de la noi, oaspetele de departe trece în Bulgaria, cu un Atenian care-i ține de urât în noile și mult mai grelele peripeții. În drum i se povestesc toate luptele din jurul Plevnei. Bulgarii,

și mai puțin fericiți decât noi, trebuie să se mulțamească cu atâta.

În alta parte a lucrării se dau știri geografice și artistice așa și-așa, calificându-se totalul naturii noastre de „pitoresc și încântător”. La amintirile proprii adaugă femeile, *lindas mujeres*, strașnic vapsile, de la grădinile de vară, Rașca și Stavri. Iși amintește de Academie, de grădina Bibescu, de Domnița Bălașa și de Stavropoleos.

„În resumat, Bucureștii sânt un oraș în care e puțin de văzut, dar care oferă un stadiu interesant de trecere de la civilizația apuseană la cea răsăriteană a Europei, în același timp cu un centru de diversiuni care seduc în acele regiuni.

Cel mult călătorul va întâlni, mai mult confort în Capitala României decât în țerile care o încunjură, înai ales spre Sud.”

Atât crede el că ni-ar putea ajunge.

Călătorul olandes Kuyper a străbătut, într'o călătorie în jurul lumii, și țerile noastre ¹.

După ce a văzut fortificațiile, J. Lahovary, atunci ministru de domenii; duce la țară pe visitorul olandes de supt regele Carol. A cercetat și sate moldovenești. Țeranii i se par puternici, sobri, „trăind în propriul lor cerc restrâns”. Privirea lui e simplă; străinul e primit bine; dacă se recunoaște gustul artistic al săteanului, i se produce o vădită bucurie. Sărăcia căsuțelor e înviorată de bielșugul lucrurilor țesute. Se descrie stilul acestor locuințe. Se releveaza „icoana pe păreji și florile în fereastă”, care însu-

¹ Titlul cărții nu-l mai pot da. Revista *Gloria României* n'a publicat, din greșeală, prima parte. Exemplarul pe care l-am întrebuințat a fost restituit anticarului Iuliu Pach. Kuyper a străbătut multe țeri.

flețesc și încălzesc sălașul plugarului. „Nu poți călea un astfel de prag fără respect pentru energia unei femei ca aceasta, care lucrează greu la câmp, e o mamă plină de îngrijire pentru copiii ei, țese mai mult ea singură îmbrăcămintea alor săi și mai află și vreme și gust pentru ca să facă a înflori o asemenea industrie casnică, și pentru folosul gospodăriei sale. Moravurile sânt în general curate copiii naturali la orașe în 1902 18⁰/₀, la sate abia 7⁰/₀; în 1893 5⁰/₀). Satele merg la biserică, de obicei miseră și cu o preoțime înapoiată.

Se condamnă aspru marea proprietate care arendează. Nu se uită arendașii evrei, cu Mochi Fișer în frunte, stăpân pe un „regat de arendă”. Dependența strictă a țăranilor de acest sistem e energetic scoasă la lumină.

I se pare călătorului că din motive sociale producția la pogon a scăzut, ajungând de la 30 de hectolitri pe pogon la 15. Camăta, mai ales cea evreiască, în-lănțuiește pe muncitorul agricol. În Moldova numai se face plata în bani, dar și acolo doar odată pe an, pentru a nu slăbi lanțul. O „jacquerie (o răscoală agrară) amenință”, spune profetic dr. Kuyper, care adaugă: „cu cât mai răpede izbutește guvernul să ducă problema la o soluție, cu atât mai bine va putea asigura viitorul țerii”. Și totuși, cu o populație agricolă de 86⁰/₀, 5 milioane de hectare sânt în lucru și grânele reprezintă 77% din export. Restul e „surogat”, exportul de vite fiind paralizat. De aceea trebuie o deosebită înțelepciune în acest domeniu, fiindu-se samă și de anii răi: „în o sută de ani s’au socolit trei foarte secetoși, 58 secetoși, numai 15 cu bielșug mare de ploaie și nu mai mult ca 24 normali”.

O îndreptare o merită țăranul prin trecutul său

și prin simțul său de frumusețe. „Imbrăcămintea vădește un ideal de înalt simț și gust.”

Se pomenește de socialismul la țară, și prin învățători, dar țăranii nu prea manifestă aplecare spre politică. Se votează prost și mai ales pentru guvern. „Nu politica, ci starea socială e pentru moment problema, dar poate fi și politica.”

Mergând spre Ungheni, călătorul vede Iașii. I se pare că aici e mai mult „tip național” decât la București.. Ii place Copoul, caracterul solemn pe care-l dau cele 40 de biserici. Decăderea, părăsirea orașului de clasa superioară le atribuie surplusului de populație evreiască. Câteva cuvinte și despre Argeș.

Urmează știri despre Domnia lui Carol I și despre ajutătorii operei regelui. Se laudă „voința de fier” și, „simțul de datoric”, „seriositatea practică”, „liniștea” în haos care disting pe suveran. Încă odată se notează amestecul în acest suflet al elementelor germanice cu cele latine. E un „saevis tranquillus in undis”, „calm în mijlocul valurilor turbate”. O expunere a trecutului se pare necesară scriitorului pentru a pune în lumină distinsa figură regală. Se găsește o asemănare între întâiul Parlament al noii Domnii și Duma rusească. Democrația abstractă, de imitație parisiană, e aspru criticată. „Studentii, cari duceau și mai departe aceste teorii exagerate, se așezau, ca acum în Rusia, în aceste agitații politice, neconținut în frunte”. Autorul știe și ce însemnau în tulburări cetățenii din suburbii.

În opera regelui se relevă mai întâiu crearea unei armate a cărei compunere se înfățișează în amănunte. I se pare Olandesului că această forță de apărare costă „fabulos” de ieftin. Se putea scrie atunci: „armata nu se amestecă în politică”.

Școala rurala e presintată apoi. Ea nu e încă mul-

țămuitoare, 80% sânt analfabeți. Jumătate din copii rămân afară din școală. Totuși, la 4.796 de școli ale Olandei, avem 4.346; proporția în numărul învățătorilor e însă cu totul alta: Olanda 26.114, România 6.671; și mai deosebită a școlarilor, Olanda: 829.587, România 380.000. La noi 3.000 de școli au un singur învățător, 552 doi, și 170 mai mulți. Budgetul e de 20 de milioane.

Privirea asupra culturii superioare e evident defecuoasă: nu se insistă asupra ei. Se socot 29.000 de elevi la 2.400 de profesori ai școlilor secundare; la Universității 5.000 de studenți la 130 de profesori.

Un paragraf e închinat finanțelor, cu o privire la trecut. Se vorbește și despre căile de comunicație. În 1902 România ajunge la export suma de 375 de milioane de franci. Olanda are o cifră de import din România care, de la 59 de milioane de tone în 1899, scade la 12 milioane în 1903, dar în preț 3½ milioane de franci. În 1902 industria mică ocupă 100.000 de persoane, cea mare 40.000, puterea era de 16 000 de cai, capitalul de 250 de milioane de franci; 120 de milioane de materie primă era prelucrată în 230 de milioane de fabricate. Se dau știri despre creșterea vitelor, despre păduri, barbar prădate, despre metale și cărbuni, despre sare și petrol (export în 1903 la 81 de milioane din producția totală de 324, care ajunge la 68 ½ în 1903, exportul ridicându-se la 212 milioane .

„Păcat numai că România n'are însăși capital să exploateze bogatele ei puțuri de petrol!”

Zahărul, tutunul sânt presintate la sfârșit. Nu se uită bănturile spirtoase: 6.769 de cărciumi la orașe, 13.368 la țară.

Budgetul e tratat la o parte pe capitole. Urmează

mecanismul constituțional. Parlamentarismul e de suprafață.

Regele cedează curentelor populare din stradă. Alegerile se falsifică. Situația religioasă e arătată în cifre. Serviciul în oraș i se pare foarte impresionant. Dar lumea vine puțină la biserică.

La partide se constată că puterea boierilor a fost distrusă. Liberalii au de o bucată de vreme o aripă înaintată (foști socialiști). La junimiști dr. Kuyper vorbește de „genialul” Carp. Se face statistica pe profesii parlamentare: în Cameră 76 avocați, 27 literați, 7 medici, 9 ingineri, 6 foști militari, 58 proprietari și negustori; la Senat: 27 avocați, 19 profesori, 15 medici, 3 ingineri, 7 foști militari, 39 proprietari.

Dat 1-iu Ianuar 1907, capitolul se mântuie cu călduroase urări făcute țerii unde a găsit „o curtenie internațională care l-a copleșit.”

Ca o carte de călătorii poate fi privita frumoasa „Țara Mea” (*My country*; și în franțuzește; partea a doua întâiu românește, apoi englezește), a reginei Maria: visiuni de sate, de mănăstiri, de castele și orașe, dar mai ales de drumuri, cu toată poezia vagabondagiului. Volumul, din 1922, al d-lui Marcel Gillard (*La Roumanie Nouvelle*) e un model de observație nepreocupată. Note ale d-lui de Maneville, fost ministru al Franciei în România, publicate de revista *Paris-Bucarest*, au dat însemnări prețioase, pline de înțelegere pentru țeranii hațegani cu graiu ca de Provențali și fața ca de războinicii ai lui Vercingetorix ori ca de chouani bretoni din vremea Revoluției franceze, sau pentru sprintenele femei desculțe ale Olteniei cu „umbrel de zeițe”, fiind grațios pe creștet, ca Portugheșele de la Coimbra, coșurile pline:

i se pare a vedea fele din Bordeaux ori, mai bine, din Arles. Sentimentele de ură ale unora din stăpânii răsturnați ai Ardealului sânt notate în margine¹.

Ar fi prea lung să analizăm aici cartea despre noi a Polonului Dunin-Borkowski, care dă mai mult memorii din vremea lui Cuza². Ar fi de cercetat, în sfârșit, cartea lui Alexandru Urmösy, în căutarea Ungurilor de dincoace, carte apărută la Cluj, în 1884. La Câmpina el află o colonie de o sută cinzeci de meșteri zidari și lăcătuși cari-i cer rugăciuni scrise; nu cutează a le cânta, ca să nu rădă Români. La Craiova crede că află doi husari la poarta unor boieri, cari deci trebuie să fie Unguri. La București e o biserică luterană, una catolică și una calvină³.

¹ Cf, romanul baronesei Orczy, *Pimpernel and Rosemary*. O dăre de samă de V. Bogre, în *Transilvania*, LVI, p. 305 și urm.

² V. *Sămănătorul*, IV.

³ Și în de Gerando, *la Transylvanie*, p. 183 și urm. Cf., pentru Dunin, Iorga, *Polonais et Roumains*, București 1921.

IV.

Călători mai noi prin Ardeal

Pe când oameni ca Vaillant și Colson, ori ca Germanul de Kotzebue, care dă însă „schite” literare și „tablouri” (*Aus der Moldau*, Lipsca 1860), petreceau câțva timp din viața lor în Principate, lămurindu-se asupra rosturilor și aspirațiilor poporului românesc de acolo, ca și asupra condițiilor materiale de viață, puțini Apuseni mai trec prin Ardeal, până la turiști din ultimele timpuri, pentru a culege, între alte știri, și câte ceva despre Românii din părțile acelea.

Intre călătorii prin Ardeal trebuie să se așeze acum și acel doctor Dominic Atanasie (*sic*) Guillaume care a cercetat țara prin 1812-26 și ale cărui însemnari, de literatură, cam lăptoasa, le-a tradus d. G. Bogdan-Duică în *Transilvania* pe 1928 (n-1 6).

Il interesează pe acest martir al Revoluției franceze, venit pentru administrarea de păduri menite a-l face, cum zice însuși, cel mai bun cunoscător al poporului, și pentru lucrări hidraulice, preotul neunit românesc, un țeran ca toți ceilalți, în port și îndeletnicire, țeranul de o nesfârșită evlavie simplă, de o adâncă înțelepciune patriarcală pe care, în ciuda înștiințărilor de la Viena despre „hoții de Va-

lahi”, l-a căutat până și în cărbunariile muntelui, ascultând povestea pedepsei lui Dumnezeu pentru cei ce-i recunosc binefacerile. „Senin, vesel și râzător, vorbăreț, harnic pentru sine, glumeț, cheltuitor, dușman al ordinii impuse, ca la oaste, dar închinător al porunci'or Impăratului”, i s'a înfățișat Românul și ca pădurar neplătit de opt luni și ca țeran fara lucru din părțile Hațegului, bun de muncă, daca nu și oricând bun de cuvânt¹.

Ducele de Ragusa, Marmont, a străbatut teritoriile românești de supt Coroana Sf. Ștefan la 1831², mergând spre Rusia-de-Sud. In cale se oprește în castelele nobililor unguri, ca Ludovic Károlyi, interesându-se la herghelii, la cirezi și la agricultură. La Timișoara vede cele zece bastioane ale cetății; la Caransebeș prețuiește pe grăniceri, descriindu-li, cu competență, pe larg, organizarea. Țigani aurari îi iese mai departe în drum. Orșova e numai „un târg foarte păcătos, dar merit să se desvolte” din cauza negoșului cu Turcia. La Mehadia vin boieri luxoși din Principatul vecin.

In Ardeal se dau no'le asupra ruinelor Sarmisage-thusei; de la Hațeg, visitorul trece la Deva, la castelul din Inidoara al Huniazilor. La Sibiu e primit de arhiducele guvernator. La Alba-Iulia avem descrierea cetății. Se cercetează și minele de la Zlatna. Apoi ducele se urcă până la Turda, de unde trece la Cluj, unde e primit de guvernatorul civil Iosika³

După *Archivul* lui Hormayr, 1817, n-le 125-6. Traducătorul semnalează în revista *Hesperus* din Praga, 1817-8, un ziar de călătorie de la Reghin la Cluj.

² *Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, etc*, I, Paris. 1838.

³ P. 16J.

Dejul, Bistrița sânt cercetate pe urmă, prin locuri sărace.

Statistica ce i se dă înseamnă 250.000 de Unguri, un milion de Români, 5-600.000 de Germani, 150.000 de Secui și 120.000 de Armeni .

În Bucovina, unde se trece pe la Iacobeni, Capitala (cu 8.000 de locuitori) e descrisă ca fără interes. De aici se deschide, printr'o lature de Basarabie (pe la Lipcani și Călărași, Chișinău și Bender), drumul spre Rusia.

Un mare prieten al rasei dominante, A. de Gerando, se ocupă numai de Ardeal în scrierea sa, *La Transylvanie et ses habitants* (a 2-a ediție, Paris 1850).

Se dă întâiu o descriere geografică și o expunere istorică pe larg, Româniil îl interesează prin veșmântul lor pitoresc. La Cluj, unde a fost martur al ședințelor de la 1841 ale dietei, el frecventează pe Țigani, dar nu caută pe ai noștri. La Blaj nu află altă lume decât cea românească: a fost în palatul Vlădicilor, a trecut prin sala decorată cu portretele celor de mai nainte și a aflat în conferință pe episcopul Leményi cu episcopul Șaguna². Iosif Papp, de care e sigur că vorbește „franzuzește, italienește, nemțește, latinește, ungurește, românește și turcește”, îl interesează. Limba noastră-i pare armonioasă ca venețiana, școlariil inteligenți, profesorii niște adevărați benedictini, când n'au „vivacitatea cu totul meridională”. Dar studiul limbii ungurești i se pare acestui aliat al Maghiarilor „calea emancipației”. De altfel Româniil sânt și nobili: Chiorenii au o sută

¹ P. 137.

² P. 228.

la un Ungur, în Inidora și Zarand ei reprezintă singuri clasa de sus. Deci e contra planului de „republică federativă română”, cu Principatele ca sâmbure, Basarabia și Ardealul ca adause, pe care-l crede propus de Englesul Urquhart, condamnat de el pentru „excentricitățile lui sentimentale¹”. O asemenea formație politică n’ar putea să se menție. Mai bine toți Românii ar trece la Austria compensată astfel pentru pierderile-i din Apus².

Pe acești Români, simpatici pentru rasa lor, îi află el ca păstori, sau la horă, chiar la muncă,— icoană a vechilor Daci. Cutare e bogat prin lucrul minelor, și soția lui poartă cizme roșii, iar casa are tablouri italiene pe lângă icoane neîndemânatec zugrăvite³. Vechimea lor o admite fără rezerve⁴, datinile lor le notează cu interes, în danțurile lor vede obișnuința romană (ca pentru Hățegana⁵). Bisericile „pitoresce”, mai mult de lemn acoperit cu mușchiu, îl atrag. Cea din Bucium „a fost împodobilă cu mâna popei; el sculptează lemnăria, sfeșnicele, policandrele, pe care le acopere apoi cu colori, cu argint și aur”. La Mociu sânt zugrăveli remarcabile tot de „artiști țerani”. Se observă și picturile de la Dănsuș, iconostasul de la Brașov, picturile din Șchei, Toate „dovedesc la nație un oarecare gust pentru artă⁶”. Italia se simte la acești fii părăsiți ai ei. Cântecul popular, așa de spontan, spuind adesea durerea lungă a șerbiei, e altă probă. Hărnicia femeii, de tip italian de cele mai multe ori, purtând ulcioare

¹ P. 239.

² Pp. 240-1 (cf. și II, p. 321 .

³ P. 310.

⁴ P. 324 și urm.

⁵ P. 327 și urm.

⁶ Pp. 336-8.

„de formă etruscă”, pune la loc ce pierde lenea bărbatului. Se arată și obiceiurile la nuntă ¹, la șezători ². Ospitalitatea Românilor nu e uitată ³ și se amintesc vasele cu apă puse pentru drumeți la intrarea satelor și, noaptea, la porți, une ori și cu pâne de pomană. La moartea unui nobil român s'a dat masa la trei sute de rude și la o mie de țerani, și la trecerea convoiului cu douăzeci și cinci de preoți sunau clopotele din douăsprezece biserici ⁴.

Intre cei mai atenți cercetători ai vechiului Ardeal trebuie așezat Englesul John Paget .

Călătoria începe de la Viena în Iunie 1835, De la Pesta se face pe Dunăre, cu vaporul austriac *Zriny*, Széchenyi însuși, creatorul acestei navigații cu aburi, fiind pe vas până la Orșova. Se semnalează punctele mai importante ale traiectului și se presintă organizația grănicerilor. Englesul cercetează Ada-Calè, plină de câni, unde e primit de Pașă, care-l silește a pune în gură pipa lui; e un om cu curiozități tehnice, care se interesează de lucrul la Porțile-de-Fier și de înaintarea podului cu lanț din Pesta. Se descriu băile de la Mehadia. Note arheologice despre alt pod, acela, glorios, al lui Traian.

Plecând pe valea Cernei, „admiră” — este cuvântul — portul femeilor române, dacic.

Cu alt prilej, pe un drum venind de la Seghedin, se descrie pe larg tot Banatul, dar interesul se îndreaptă mai ales asupra operelor tehnice ale ad-

¹ Pp. 341-2.

² Pp 342-3.

³ P. 346 și urm.

⁴ P. 351.

⁵ Ediția germană : *Ungarn und Siebenbürgen*, Leipzig 1845, 2 vol.

ministrației împărătești. Pe valea Hațegului, în care se ajunge de la Mehadia. La Caransebeș multe femei frumoase opresc ochii observatorului. Dar îi pasă mai mult de minele de la Reșița. La Hațeg un țeran de-al nostru îl duce la „domnul” său ungur din Grădiște, care „trăiește ca unul din cei mai proști fermieri englesi”: vorbește și românește. Dar, firește, lucru de căpetenie aici e Sarmisagetuza. Și, cu acest prilej, se judecă originea Românilor—Dacă de pe Coloană — și a limbii lor, cu elemente slave luate și de pe vremea Dacilor, cum, adaugă călătorul, și multe nume de localități; dar *haide* vine de la Turcii poruncitori. Nu lipsește interesanta bisericuță din Dănsuș, unde se culeg inscripții latine. Cât privește frescele românești, ele-i amintesc glumai lui Chaucer și Rabelais, drăceasca vervă a lui Breughel, vechile desemne din cărțile liturgice engleze¹. Se înfățișează tipul casei de sat. Ce femei harnice, veșnic la lucru! Li se descrie și portul; cu șorțul așa de „scoțian”. Se judeca învinuirile de spirit rasbunător și de lașitate, de superstiție, de lenc, de beție, aduse acestui popor al tuturor răbdărilor, dar Pageț a aflat despre contesa care mergea la biserică pe noroiu peste spinările Valahilor îngenunchiați². Pe vremea holerei țeranii lucrează de la sine pământul unui „domn” bun cu ei³.... Și sânt deștepți poftiți la școala maghiară, copiii nu vin, iar părinții spun că nu vor ca odraslele lor să fie mai cuminți decât dânșii—, respectuoși de părinți, miloși cu bătrânii și bolnavii, legați de vatra lor, datina veche, pricepuți la lucru de lemn, la arta populară, la orice (doar două fete conduc o moară, iubitori de cântec și

¹ II, p. 155.

² P. 165.

³ P. 169.

danț¹. Gum și popa-țeran apare, e un prilej de a înfățișa lgea românească în Ardeal; i se pare Englesului că privirile sacerdotale cată prea mult de partea unde sânt fetele frumoase. Ise mai pare că tot acest cler se gândește la Țarul ortodox; cutare calendar din București, larg răspândit în Ardeal, ar fi chemat chiar nația la revoltă².

Se fac considerații și asupra populației românești: 850.000 după socoteala oficialilor, dar Schematismul unit singur dă 551.998 credincioși pentru Biserica din Blaj.

De la Grădiște se merge la Hațeg, Inidoara, Deva. Orăștie, Sas-Sebeș, pentru ca al nouălea capitol să fie consacrat istoriei, mai ales celei mai apropiate. In călătoria spre Jibău și Baia-Mare e rare ori vorba de Români: Ungurii, baroni și țerani, preocupă pe drumeț. La Cluj — de unde merge, pe la Turda, pe la Alba-Iulia — până la Zlatna: află cai sălbateci din Moldova³. Salinele, minele de aur sânt acum pe primul plan. Un capitol va descrie pe Săcui, altul pe Sași (se notează colibașii Branului și munții de hotar)⁴. Clujul, iarna, e presintat în afară de Români. De aici, întorsul la Pesta⁵.

John Paget⁴ a fost întovărășit de artistul G. Hering.

Ca o călătorie presintă Johann Michael Salzer, paroh și profesor la Mediaș, descrierea Ardealului (*Reise-*

¹ Pp. 170-4.

² P. 158.— Despre călușari, pp. 174-5.

³ P. 259.

⁴ P. 346.

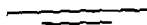
⁵ *Hungary and Transylvania*, Londra 1839 (apoi 1855). V. Karadja, în *Arhivele Olteniei*, III, p. 109.

bilder aus Siebenbürgen, Sibiiu 1860) observațiile sale. Încă de la Biertan apar Români, „adevărați că voinici, dar leneși și iubind răgazul”, mai mult cio-bani ignoranți. Descrierea portului românesc nu se mai repetă. Pe la Bucegi, călătorul trece însă pe pământ românesc până la Ialomița, cu prețioase observări de botanist. Starețul schitului de acolo văzuse Turcia, Spania, Italia, Asia Mică, Arabia și Egiptul². Slujba de noapte e impresionant redată. Și în Moldova-l duce o excursie la Ceahlău, prin satul Grențiești: se descrie costumul țeranului moldovean și o-rânduiala casei lui, plină de icoane și de țesături.

¹ Pp. 25-6.

² P. 181.

TABLA NUMELOR

A.

- Aaron (Florian, profesor), III, 121, 155, 232, 251.
About (Edmond), IV, 143.
Abrial (de, contele), III, 228,
Abrud, III, 9.
Abruzzi (Munții), IV, 20.
Academia Mihăileană, III, 251.
Acherman Convenția de la), III, 120, 307.
Ada-Calè, IV, 131, 163, 198, 257, 269, 343.
Adrianopol, I, 8, 238; III, 331.
Agapia (mănăstire), III, 327.
Ahmed-Vefic comisar turc în București), III, 335.
Ainslie (Robert, ambasador engles), II, 263.
Aiud, III, 11.
Alba-Iulia, I, 186, 363; IV, 160. V. și Bălgrad.
Albanesi, III, 132.
Albert Ioan, rege al Poloniei), I, 100; II, 41.
Albert (duce de Prusia), I, 162.
Alberti (Tommaso, negustor italian), I, 267.
Alecsandri (Vasile), III, 231; IV, 24-5, 146.
Alep (Pavel de, călător), I, 331, 333-4, 337, 343-7; II, 109.
Alfons al XII-lea (rege al Spaniei), IV, 147.
„Albina Nordului” (ziar rusesc), III, 156.
Alexandre (călător elvețian), I, 276.
Alexandrescu (Grigore, poet), III, 251.
Alexandria (din Egipt), III, 154.
Alexandropol (consul grec), IV, 133.
Alexandru (Nicolae, Domn muntean), I, 29, 34, 41; II, 12.
Alexandru-Țel-Bun (Domn al Moldovei), I, 51, 53-4, 75,
89, 121; II, 20, 91, 171.
Alexandru Coconul (Domn muntean), I, 275.

- Alexandru (Cornea, Domn al Moldovei), I, 159.
 Alexandru Mircea, (Domn muntean), I, 185, 196, 198, 208; II, 61.
 Alexandru-cel-Rău (Domn muntean), I, 145, 251; II, 61.
 Alexandru Iliaş (Domn român), I, 260; II, 91.
 Alexandru I-îu (Țar), III, 46, 52; IV, 8.
 Alexandru al II-lea (Țar), IV, 141.
 Alexandru Vodă Ghica. V. Alexandru-Vodă.
 Alexie (Țar), I, 331.
 Ali-Paşa de Ianina), III, 50.
 Allart (*Camille*, călător), II, 123.
 Aman (Teodor, pictor), III, 351.
 Amati (mercenari talian), I, 289.
 Amiras (cronicar), II, 166.
 Amlaş, III, 16.
 Amorosi (Giambattista, om de afaceri în Moldova), I, 247.
 Ana (Doamnă a Moldovei), I, 54.
 Anastasia (Doamna lui Roman-Vodă), I, 122.
 Anastasia (Doamna lui Duca-Vodă), I, 89; II, 49, 68.
 Andrews (propunător al navigației cu aburi pe Dunăre), III, 343.
 Andrei al II-lea (rege al Ungariei), I, 111.
 Andrei (fiul lui Lațcu, Voevod), I, 53.
 Andronachi (pîrcălab, ctitor la Sf. Sava din București), III, 349.
 Anghelul (Isaac, Impăratul), II, 87.
 Anghelescu (Sluger), III, 236.
Angiolello călător italian din secolul al XV-lea), I, 62.
 Anglia și Englesi, I, 212; II, 84; III, 247. V. și Carlota (de Anglia).
 Anhial, II, 45.
 Anjou (Casa de), I, 35.
 Antim (Mitropolit muntean), II, 172; III, 347.
 Antioh-Vodă Cantemir. V. Cantemir (Antioh-Vodă).
 Antonie-Vodă (din Popești, Domn muntean), II, 31, 103.
 Antonie (patriarh de Constantopol), I, 49.
 Apaffy (Mihai, prinț al Ardealului), II, 67.
 Apoldul Mic, III, 16.
Appert (călător), III, 267 și urm., 278.
 Arad, III, 73.
 Arborea (mănăstire), I, 115.

- Ardeal, I, 136, 142, 150, 153, 183, 186, 200-1, 214, 234, 238, 280-3; II, 8, 42, 83; III, 3-5, 17, 201, 230-1; III; 253, IV, 18, 19, 22; (populație), II, 212; III, 239. (Români), III, 13-4. (Sate de grăniceri), III, 7, 17. (Mitropolia), I, 39; II, 84, (relații cu Principatele, I, 281-2. (Influență în artă), I, 142.
- Argeș (cetate), I, 21. Curtea-de), I, 29, 43, 135, 141, 207, 348, 357; II, 273; III, 74, 96, 223, 236, 250, 285; IV, 15. (mănăstirea), I, 99, 41. (Sânicoară), I, 142. episcopia), II, 212. episcopia catolică), I, 22. (case și locuitori), IV, 46.
- Arghira (Doamna lui Radu Mihnea), I, 275.
- Arghiro-pulo Caimacam), III, 68-9.
- Aristofane, II, 93.
- Armată (în Moldova), I, 74, 79, 103, 164, 224-5, 294-5; II, 47, 87; III, 238, 286, 297. în Țara-Românească), I, 370; II, 6; III, 208, 238. în Principate), I, 223-4; II, 63-4; III, 132; IV, 130, 134-5. în 1877), 126-7.
- Armeni, I, 70, 152, 232-5, 244, 246, 314-5, 319, 321; II, 56, 59; III, 14, 25; IV, 31.
- Armenia Mică, I, 70, 233.
- Armeniș, III, 256.
- Arnăuți, II, 273, 275; III, 20, 42.
- Arnota (mănăstire), I, 346; II, 102.
- Aron (Petru-Vodă), II, 143.
- Aron-Vodă, I, 212, 248, 258, 261, 310; II, 23.
- Arsengo (episcop catolic), I, 241.
- Arta populară (în Basarabia), III, 180. (arta cusăturilor în Ardeal), IV, 22. (bisericească), IV, 161, 163.
- Arxavia localitate), II, 85.
- Asachi Gheorghe), III, 120, 236.
- Aslan (din Bacău, și f.ul, student în Berlin), III, 275.
- Atanasie (episcop ardelean), II, 84.
- Athos (Muntele), I, 47, 55, 273; II, 267; III, 152, 154.
- August de Saxonia. V. Saxonia (August de).
- Augustini generalul, III, 336.
- Avrig, III, 11.
- Avril (d', Iesuit, călător), II, 23.
- Avril (d', Ado!phe, călător), IV, 120.

8.

- Babadag, I, 261-2; II, 17, 39, 118, 169; IV, 6.

- Bacău, I, 56, 89, 230, 240, 247, 304, 319-20; II, 19, 21; III, 275; IV, 106, 144. (biserica din), II, 21. (episcopatul catolic de), I, 23; III, 130.
- Bacșici* (Franciscan, călător), II, 7.
- Baden (Ludovic de), II, 24.
- Bagratiun (general rus), III, 44, 48.
- Bahna, III, 258.
- Baia, I, 55, 77, 89, 228-9, 239, 248, 265, 301, 316; II, 119; III, 262. (biserica), I, 55.
- Baia-de-Aramă, I, 349; IV, 17.
- Baicoiu, III, 236.
- Baiezid I-iu Sultan), I, 23.
- Balaban (negustor moldovean), II, 58.
- Bălăceanu (Badea), III, 237, 245. (Ioan), III, 345, 348-9.
- Balașa (Doamna), II, 14.
- Bălașescu (Nifon, profesor), III, 246.
- Balcani (și Peninsula), I, 7, 23, 34, 45, 51, 60, 68.
- Bălcescu Nicolae), II, 30; III, 233.
- Balcic, III, 280, 317.
- Băleanu (Emanuil), III, 227, 233.
- Bălgrad (Alba-Iulia), I, 231. V. Alba-Iulia.
- Balica (Hatmanul), I, 310; II, 167.
- Balș (familia), II, 233; III, 177, 241. (Constantin), III, 93, 142. (Toderiță), IV, 114. (Vasile), III, 35.
- Balta Verde (mănăstire), II, 11. V. și Jitianu.
- Bălți în Basarabia) (locuitori), III, 181. (școală) III, 180-1.
- Baltimore, II, 186-7, 189.
- Banat și Bănățeni, III, 252; IV, 30, 32. (agricultura), IV, 21-2. (populație, III, 239. (Romnâi), IV, 32. (caracterizare), IV, 99, (sate de grăniceri), III, 256.
- Banatul Oltean, I, 45; II, 11.
- Bancini* (abate), II, 214. V. Panzini.
- Bandini* (Marou, cleric, călător), I, 299-300, 302, 312; II, 5, 24.
- Băneasa, III, 335.
- Bani (monetă), I, 15, 33-4.
- Banov (colonel rus), III, 231.
- Banoveți (Craiovești, familia), I, 137.
- Bar, II, 26, 122.
- Bărăganul, II, 251, 282.
- Baragnon (Pierre), IV, 114.

- Barbier (consul frances), III, 69.
- Barcsai (Acațiu, prinț ardelean), I, 354; II, 67; III, 8.
- Barcsai (Alexandru), III, 9.
- Baret* (călător), I, 277.
- Barițiu (Gheorghe), III, 252.
- Barker (Casă de comerț în Sibiu), III, 13.
- Barkley* (C. Henry, călător), IV, 126.
- Barkuzi, II, 19.
- Bârlad, I, 56, 88, 235, 300, 321; II, 180-1; III, 137, 157, 274; IV, 27, 105.
- Bârlădeanu (Solomon), I, 313.
- Bârnova (mănăstire), I, 338.
- Barozzi (ofițer rus), III, 47; IV, 127.
- Bârsei (Țara), I, 11.
- Barton (Eduard, diplomat engles), I, 212.
- Basarab I-iu (Domn muntean), I, 16, 35.
- Basarab al II-lea (Laiotă, Domn muntean), I, 133.
- Basarab-cel-Tânăr (Domn muntean), I, 133.
- Basarab (Neagoe-Vodă), I, 47, 134, 136-7, 207, 212, 281; II, 30; III, 54; IV, 15, (ca scriitor), I, 140.
- Basarab (Matei-Vodă), I, 30, 256, 302, 332, 341-2, 348, 353, 367; II, 5-7, 34, 62, 102, 108, 121; III, 236.
- Basarabia, I, 55, 218, 236-7; II, 194-5, 236; III, 42, 97, 143, 158 și urm., 164-5, 174. (descriere), IV, 55, 77-8. (statistica locuitorilor), III, 148, 239; IV, 81. (sate românești), II, 194. (răzeși), III, 171-2. (dijma), III, 170. (agricultură), III, 172-3. (creșterea vitelor), III, 172-3. (administrația), III, 173, 178, IV, 79. (școli), IV, 79-80.
- „Baska” (sat), III, 10.
- Báthory (Andrei, prinț ardelean), I, 282; II, 42, 67.
- Báthory (Gabriel, prinț ardelean), I, 282; II, 42, 67.
- Báthory (Sigismund, prinț ardelean), I, 183, 214, 252, 258, 282; II, 67.
- Báthory (Ștefan, prinț ardelean), I, 75, 96, 190, 195; II, 41.
- Bátthyanyi* (călător la începutul sec al XIX-lea). V. Gilly, în *Universul* pe April 1929, foileton.
- Baur (general rus), II, 222; III, 62, 109, 289.
- Bazargic, II, 39; III, 290; IV, 6.
- Béarn* (Hector de, călător), IV, 5.
- Beatty (Kingston W.), IV, 142.
- Beauvoillier (călător), II, 26.
- Beaure, IV, 138.

- Reăuharnais (Eugeniu de), III, 76.
 Beaujeu, II, 54.
Belessort (*André*, călător), IV, 142.
 Belgrad, I, 7, 8; II, 86.
Bell (*John, d'Antermony*, călător), II, 168.
Bellanger (*Stanislas*, călător), III, 218, 226.
Belsius (călător), I, 244.
 Belu (boier), III, 237.
 Bender, I, 79; III, 52, 80, 157, 176, 323.
 Bentink (lord), III, 331.
 Bergler (Ștefan, filolog sas), II, 93.
 Berindeiu (familie), III, 345.
 Berlin, I, 354. (Academia), II, 126. (studenți la). V. Aslan.
 Bertrand (Barthelemy, Frances la Curtea lui Mihnea Turcul), I, 210.
 Berthou (antreprenor frances la București), III, 351.
 Bethlen Gabriel, prinț ardelean), I, 280.
 Lezak (diplomat rus), III, 45.
 Bezdad, I, 30.
 Bibescu (Gheorghe-Vodă), III, 234, 348; IV, 102, 106, 125, 226-7, 300, 302.
 Bibescu Doamna Maria), III, 155; IV, 10.
 Bibescu Nicolae), III, 329, 348, 350.
 Bienenfeld, II, 248.
 Biertan (localitate în Ardeal), IV, 166.
Billecocq (*Adolphe*, consul frances), III, 226-9, 249; IV, 7-9.
 Binder (cărățaș la București), III, 325.
 Biserica: catolică, I, 247-8, 301, 304, 312, 316, 319; II, 30-1, 33. Munteană, III, 131. In Principate, I, 37, 47.
 Bismark, IV, 147.
 Bistrița (mănăstire moldovenească), I, 51, 318.
 Bistrița (mănăstire olteană), I, 137; IV, 106.
 Bistrița (oraș în Ardeal), I, 53, 98, 349; II, 66; III, 21, 323; IV, 16, 161.
 Bizanț și Bizantini, I, 7, 19, 35, 49. (modă), I, 140.
Bizot (*Charles*, călător), IV, 149-50.
 Blaj, IV, 161, 165. (episcopi de), III, 7.
 Blaremburg (Moret de, general rus), III, 344.
 „Blesch” (poreclă), II, 93.
Blowitz (*de*, călător), IV, 145-7.

- Blumăna (Braşovului), II, 93.
Blutte (consul engles), IV, 96, 98.
 Boaz, III, 175.
 Bobâlna, III, 9.
Bocignoli (călător ragusan), II, 102.
 Bock (călător), III, 33.
 Bogdan-Vodă I-ii, I, 48, 53, 117; II, 141, 223.
 Bogdan Orbul (fiul lui Ştefan-cel-Mare), I, 73, 91, 125-6, 156; III, 24.
 Bogdan-cel-Tânăr, I, 225.
 Bogdan (ispravnic), III, 69.
 Bogdan (Petru, episcop catolic), II, 15.
 Bogdan (Ioan), I, 15, 176.
 Bogdan-Sarai (în Constantinopol), II, 69.
 Boian (localitate), II, 28, 54
 Boieri (în Basarabia), III, 170; IV, 78. (în Moldova), I, 150; III, 113-4, 148, 239-40, 324; IV, 76. (originea lor), I, 119-20. (educaţia în Moldova), II, 138; III, 104, 116. (fel de viaţă în Moldova), II, 224; III, 93, 115, 128-9, 166. (datini în Moldova), II, 136, 243, 259, 283-4. (îmbrăcăminte), I, 324; II, 256. (judecată), II, 147. (venituri), III, 81. (case de), II, 255. (relaţii cu Domnul), II, 148. (cu Polonia), I, 174-5. (în Muntenia), I, 33, 118; II, 68, 109-10; III, 124, 239-40, 288. (număr de familii), III, 103-4. (educaţie), II, 233; III, 125; IV, 35. (fel de viaţă), II, 261, 285-6; III, 38-9, 76, 92, 103-4, 106, 124, 132, 140, 206, 212; IV, 35. (portul), II, 261-2; III, 205. (judecata), III, 76. politică), III, 119-20, 187-8, 248. (în războiul din 1789-93), II, 266 şi urm., (în Oltenia), II, 270. (în Principate), II, 232, 248; IV, 93. (originea numelui), I, 117. (felul de viaţă), II, 220, 278; III, 142, 144, 147; IV, 65-6, 119-20. (drepturi), II, 129.
Bois-Robert (de, călător), III, 280, 283.
 Bojthy Gaşpar, cronicar), II, 67.
 Bolcunov diplomat rus), III, 59.
 Bolgrad, I, 262; III, 157, 292; IV, 121.
 Eoliac (Cesar, scriitor), III, 233.
 Fologna, II, 96.
 Bonfinio (istoric), I, 76; II, 126; III, 98.
Bongars (Jacques, călător), I, 189, 201, 205, 209.
 Bonneval (Paşa), II, 191.
 Bordier (G. F., Elveţian căzut la Drăgăşani, în 1821), III, 135.

- Borisi (Bernardo, boier), I, 267.
 Borromeo, I, 217.
 Borrow, IV, 102.
Borsum (I. F. I., călător), III, 65.
 Borușin (baron), III, 231.
Bosov'ch (abatele, călător), II, 174 și urm., 277, 186, 210.
 Bosnia, I, 29.
 Bossel (German din București), III, 351.
 Bostan (Armean din Constantinopol), II, 59.
 Botăș („moșul” Botoșanilor), I, 56.
Botero (Giovanni, călător), I, 207, 217, 244.
 Botoșani, I, 56, 87, 234-5, 261; II, 184, 193, 277; III, 27, 274, 320.
 Boucher (călător), II, 54.
Boucher de Perthes (călător francez), III, 278 și urm., 280.
Boué (Amy, călător francez), III, 289.
Bouquet (Michel, călător), IV, 7-10.
 Bourbaki (general), III, 319; IV, 140.
 Bourqueney (diplomat francez), III, 286, 301.
 Boyle, IV, 140.
 Bozen (Bolzano), I, 178.
 Braha (vad), I, 270.
 Brăila („moș” al Brăilei), I, 19.
 Brăila, I, 19, 42, 69-70, 151, 235; II, 178, 258, 277; III, 124, 185, 238, 247, 262, 279, 299-300; IV, 128, 142. (descriere), IV, 103. (episcopie), I, 248. (export), III, 193, 270; IV, 103. (import), III, 313.
 Bran, I, 200, 205; II, 76.
 Brâncoveanu (Constantin-Vodă), I, 274; II, 5, 10, 67, 72-3, 78, 83-4, 86, 90, 92, 96, 99, 100, 104, 111, 115, 117, 144, 147, 161, 171, 196, 198-9, 211, 218; III, 132. (fiul omonim), II, 73. (fiul Ștefan, II, 73.
 Brâncoveanu (Banul Grigore), III, 70, 122, 261; IV, 14. (Preda), I, 347. (Safta), III, 346.
 Brâncoveni sat), I, 347; II, 8, 11; III, 43. (mănăstirea), II, 86.
 Branicevo, I, 7.
 Branicka (contesă), II, 207.
 Branicki (contele), III, 143.
 Brancovici familia), I, 131 Mitropolitul Maxim), I, 39. (Gheorghe), I, 156.

- Braşov, I, 12, 25, 254; II, 59, 66-7, 77; IV, 32. (bâlciiul
din), I, 204. (biserica Sf. Nicolae), I, 282.
- Brătianu I. C.), IV, 25, 128, 133-5, 140-1.
- Brema, I, 7.
- Brenner otelier în Bucureşti, III, 154.
- Brentano (Clemens, scriitor), III, 341.
- Breslau, II, 241, 246.
- Breughel (pictor), III, 164.
- Brezoianu Ioan), III, 345. (Pătraşcu), II, 80.
- Brighenti (negustor austriac), II, 249.
- Brofft otelier în Bucureşti), IV, 132.
- Broşteni, III, 133.
- Bruckenthal (baronul de), III, 11. (Museul), III, 72; IV,
24.
- Brusa, IV, 147.
- Bruti Bartolomeo, agent veneţian), I, 303.
- Bruti Cristofor), I, 185, 246.
- Bruşi (trib albanes), I, 193; III, 294.
- Brzeski (Nicolae, călător), I, 176.
- Bucioc (boier), I, 292.
- Bucov, IV, 106.
- Bucovăţ (mănăstire), II, 11.
- Bucovina, II, 245, 275; III, 35-6, 161-2, 181, 252; IV, 122.
(originea numelui), I, 178-9. (populaţie, III, 239. (port.,
III, 25.
- Bucureşti, I, 9, 31, 135, 151, 198, 208-9, 257, 284; II, 6,
14, 16, 18, 72, 120, 195-6, 213, 258, 277, 281, 285; III, 35,
69, 122-3, 132, 138-40, 158, 210-1, 218, 247, 261, 282,
297, 321-3, 325; IV, 27, 126, 145, 149, 158. (descriere,
II, 217-8; III, 75, 85, 105-6, 183-4, 204-5, 275, 284, 287;
IV, 11-2, 14, 38-9, 46-7, 124, 137, 195-6, (plan), II, 238.
(Lipscani), II, 271. (Curtea domnească), II, 107, 263.
palatul Mogoşoaia), II, 120-1. (mănăstiri şi biserici),
II, 106-7; III, 74, 105-6, 240, 287; IV, 13, 102, 151. (Mi-
tropolia), I, 348. (Băiştea), I, 242. (Mihai-Vodă), I, 31.
(Sf. Gheorghe Nou), II, 171. (Sf. Spiridon), IV, 13.
(Asilul Elena Doamna), IV, 128. (Curtea Veche), I, 146.
(Slobozia), I, 209. (Stavropoleos), IV, 13. (Zlătari,
III, 154, 327. (Bărăţia), I, 207; II, 30. (şcoli), III, 175,
191, 229, 240, 276-7; IV, 34. (cultura grecească); III, 78.
78. (Sf. Sava), I, 338-9, III, 229. (tipografia), III, 240.
(Colţea), III, 348. (Universitatea), II, 229-30. (petre-

- ceri), III, 71, 84-5; IV, 12, 33-4, 40-1. (mode femeiești), III, 277. (îngropări), IV, 41. (Teatrul), III, 288; IV, 55-6. pacea de la), III, 307. (arhitectura profană), IV, 14. (Lipscani), II, 271. (ziar german), IV, 34. (medici, spitale), IV, 34, 52. (profesori), IV, 34. (parveniți, IV, 34. (Domnul), IV, 40-1. (temniță), IV, 52. (împrejurimi), IV, 122-3. (Filaret), III, 133. (Herăstrău), III, 133. (postă), IV, 46. (medici: Bogos Sebastiani), III, 161.
- Buda, I, 61, 76, 177. (episcop), III, 7.
- Budapesta, IV, 89-90.
- Budberg (general rus), III, 47.
- Buenos-Aires, IV, 150.
- București, I, 189-90, 262; II, 25, 53-4.
- Buii (trib din Macedonia), III, 294.
- Buiuc-derê, III, 68.
- Bulgaria și Bulgari, I, 5, 51, 118, 238, 295; II, 59, 85; III, 165; IV, 30, 131, 148.
- Burgundia, I, 23.
- Buzău, I, 8, 39, 246, 299, 321, 325, 340; IV, 128.
- Buzești (familie), I, 251. (Preda), I, 252. (Radu), I, 252. (Stroe), I, 252.
- Buzoianu (Dimitrie, Hrisoscoaleu), III, 234.

C.

- Cabrol (medic) III, 316.
- Caffa, I, 26, 76, 94, 233; II, 60.
- Caillé (Gaspard, ceasornicar frances în Iași), I, 301, 369.
- Căneni, II, 271; III, 12-3, 140.
- Calafat, III, 259, 312; IV, 101-2, 130.
- Călărași, III, 158.
- Calcagno (consul), IV, 106.
- Calfoglu (Alexandru), II, 224.
- Caliacra, III, 280.
- Căliman (Gheorghe, spițer), III, 273 și urm.
- Calinichia (Doamna), I, 34.
- Callimachi (Alexandru-Vodă), III, 85, 114.
- Callimachi (Grigore-Vodă), II, 174, 191, 205.
- Callimachi (Ioan-Vodă), II, 158, 181, 183, 206.
- Callimachi (Scarlat-Vodă), II, 278; III, 45, 60, 66, 79, 83, 196; IV, 114.
- Calmășul (Toader), II, 152, 183.

- Calogerà (Vistier), I, 261.
 Calugăreni, I, 252; III, 34 și urm., 345. (vadul), II, 58.
 Cămărași, II, 130.
 Cambii (trib), III, 294.
 Camenița, I, 180, 246, 265; II, 24, 35, 163, 211.
 Camenschi (general rus), III, 40, 48.
 Câmpina, III, 34, 247; IV, 158.
 Câmpineanu Ioan), III, 227, 232-4, 245, 248.
 Câmpulungul muntean, I, 8, 13, 230; II, 12, 18, 107 (bise-
 rici), III, 236, 285, 290; IV, 106. (Sași), II, 16.
 Câmpulungul moldovenesc, II, 129.
 Cananău (Iancu), III, 141.
 Candia, I, 245.
 Candiano Sergiu), IV, 135.
 Canini Marc' Antonio, scriitor), IV, 24-5, 141.
 Canrobert (general), III, 319, 321.
 Canta (Nicolae), III, 159.
 Cantacuzino (Constantin Postelnicul), I, 346-7.
 Cantacuzino (Constantin Stolnicul), II, 19, 51, 60, 73,
 98, 103, 144, 147; III, 321.
 Cantacuzino Deleanul, III, 112.
 Cantacuzino (Dumitrașcu-Vodă), II, 142.
 Cantacuzino (Grigore), III, 232.
 Cantacuzino (Mihai), II, 45, 59, 80, 101.
 Cantacuzino Pașcanul (Catinca), III, 95.
 Cantacuzino (Șerban-Vodă), I, 39, 294; II, 10, 28, 31,
 55, 67, 78, 80, 97, 104, 218; III, 345.
 Cantacuzino (Ștefan-Vodă), II, 90, 98, 120.
 Cantacuzino (Toma), I, 359, 361; II, 72, 74, 80, 116.
 Cantacuzino (cneazul), III, 42.
 Cantacuzino (ispravnicul), II, 158-9.
 Cantemir (Antioh-Vodă), II, 29.
 Cantemir (Constantin-Vodă), II, 26, 28, 54, 78, 122.
 Cantemir (Dimitrie), II, 23, 61, 90, 94, 116, 125, 147,
 253; III, 98, 110; IV, 21.
 Canterbury, II, 85.
 Capistrano (St. Ioan de), I, 349.
 Capo-d'Istria (președinte al Greciei), I, 185; III, 47.
 Căpotești, I, 38.
 Capudan-Pașa, I, 291; III, 71.
 „Carabogdani”, I, 217.
 Caracăl, II, 11, 86.

- Caragea Ioan Gheorghe-Voda), II, 205, 224, 229, 278;
 III, 47, 67-8, 70, 75, 78, 122, 146.
 Caragea Domnița Ralu), III, 70.
 Caragiani Nicolae, negustor venețian), II, 100.
 Caragheorghe, III, 136.
 Caragheorghevici (Alexandru, cneaz sârbesc), IV, 30.
 Caraguni, III, 294.
 Caransebeș, III, 257; IV, 160.
 Carasù râu), III, 255.
 Cărauși (din Galiția), III, 20.
 Caravia (eterist), III, 134.
 Careii-Mari, III, 10.
 Cârjalii, III, 237.
 Carle (Étienne). V. Étienne Carle.
 Carlota, princesă de Anglia, III, 82.
 Cârlova (Vasile, poet), III, 244, 251.
 Carlovăț (pacea din), II, 24, 35, 151.
 Carlowitz (d-na A. de, călătore), III, 256-65.
 Carmen Sylva, III, 19. V. Elisabeta (regina).
 Carol I-iu regele României), II, 226; IV, 126, 134, 139, 150,
 155-6.
 Carol Gustav (rege al Suediei), II, 42.
 Carol al XII-lea (regele Suediei), II, 117-8, 150, 164; III,
 89, 176.
 Carol-Robert (rege al Ungariei), I, 34, 225.
 Caronni (Felice, călător), IV, 19, 22-3.
 Carpați, I, 239; II, 213.
 Carra (scriitor), II, 209, 221-6, 230; III, 62.
 Cârstian (sat), II, 98.
 Casandra Doamna lui Dimitrie Cantemir), II, 116.
 Casimir-cel-Mare (rege al Poloniei), I, 99, 232.
 Casimir (Ioan, boier), II, 42.
 Cașovia, I, 280.
 Castriotul (Gheorghe), II, 75.
 Catargiu (familia), I, 359; III, 181; IV, 146. Gheorghe),
 III, 248. (Lascar), IV, 143. (Nicolae), III, 248.
 Catolici (episcopate), I, 22.
 Catul (poet), IV, 20.
 Caucas, IV, 30.
 Căușani, I, 119.
 Cavafi, III, 348.
 Cavallar (ofițer austriac), III, 26.

- Cavarna, II, 17; III, 280, 316.
 Cavsocalivitul (Neofit), II, 220.
 Cazaci, I, 190, 267, 290, 293; II, 33, 35, 41, 43.
 Cazaclii (negustori), II, 241.
 Câzlar-Aga, II, 46, 118.
 Ceahlău, III, 152.
 Ceatal, III, 293.
 Celebi-Iacub, I, 305.
 Celeni, IV, 30.
 Celestin argintar sibian), I, 132.
 „Cepradi”, (sat), III, 177.
 Cerchez Mihail, mag' strat), III, 275.
 Cerna-Rieca, III, 293.
 Cernat (generalul), IV, 134.
 Cernavoda, III, 255, 281; IV, 31, 126-7.
 Cernăuți, I, 235; II, 184, 279; III, 24, 152, 162, 323.
 Cerneți, II, 87; IV, 29.
 Cernica (mănăstire), III, 236.
 Cerri Urbano, cleric), II, 19.
 Césy (contele de, ambasador frances), II, 62.
 Cetatea-Albă, I, 19, 24, 40, 50, 70, 75, 94, 191, 235; II, 17, 200-1, 277, 287; III, 157, 174-5. V. și Acherman.
 Cetatea-de-Baltă, I, 98.
 Cetățuia (mănăstire), I, 112; II, 36, 49, 69.
 Cetinie, I, 138.
 Chalkokondylas (cronicar), I, 61, III, 328.
 Chalkokondylăs Andrei, negustor), II, 60. (Dimitrie), I, 104.
 Chardin (călător), II, 44.
 Charolais, IV, 9.
 Châteaugiron (de, consul frances), III, 232.
 Châteauneuf ambasador frances la Constantinopol), I, 195.
 Chefaloniți, II, 178.
 Chemier, IV, 164.
 Chesarie (episcop de Râmnic), II, 232.
 Chevalier (dr.), III, 295.
 Chevrier (de, fost colonel), III, 286.
 Chiajna (Doamna), I, 46, 132, 140.
 Chiev, I, 50, 115, 125, 184, 308; II, 60, 91. (Evdochia de la), I, 125.
 Chigheciu, I, 7.
 Chilia, I, 19, 70, 94, 167, 187, 191; II, 17, 45, 119, 246-8,

- 277, 287; III, 42, 292. (-Veche), III, 265. (-Nouă), I, 19.
 Chioreni, IV, 16.
 Chios, I, 95, 246; II, 59.
 Chiostel, III, 255.
 Chiperești, II, 222.
 Chiprovaci, II, 16.
 Chirico (Luca, consul rus), III, 47.
 Chiselev (general), III, 121, 187, 227, 231, 234, 331, 348.
Chishull (Edmond, călător), II, 72 și urm.
 Chișinău, I, 24; II, 283; III, 79-80, 157, 160, 163-4, 173-4, 177-8, 252, 265; IV, 5.
 Chițu (Gheorghe), IV, 146.
 Chiuciuc-Cainargi (pacea de la), II, 171, 207, 245; III, 307.
 Chiupruluii (Vizir), II, 43.
 Chiusa (mănăstirea S. Michele din), I, 217.
 Chiustendil, I, 35.
 Chiustenge, III, 247, 251, 255, 319; IV, 6, 31, 146, 196.
 V. Constanța.
 Chopin, III, 323.
Chrismar (dr., călător german), IV, 28.
 Christari (dr.), III, 134-5.
 Chrysaphina (fiica Doamnei lui Iancu Sasul), I, 242.
 Ciceagov (amiral), III, 46, 49-50, 145
 Ciceu (castel), I, 98.
 Cioplea, I, 181.
 Cipru și Ciprioți, I, 103.
 Cirvén, I, 40, 42.
 Ciumă, II, 252 și urm., 264.
 Ciupria, III, 293.
 Cladova, II, 27.
 Clain (Samuil), III, 3.
Claretie (Léon, călător), IV, 142.
 Clausewitz (generalul von), III, 140.
 Claudet (Ernest, călător), III, 283.
 Cler, II, 232, 246. (în Ardeal), III, 7, 8; IV, 21. (în Moldova), III, 102, 116-7, 326. (în Țara-Românească), III, 101. (în Principate), III, 239.
 Cleray (Edmond), I, 194.
 Climăuți, I, 237.
 Clochez (carătaș în București), III, 325.
 Cloots (Anacharsis), III, 64.

- Cloșca (revoltat), III, 9; IV, 21.
 Cluj, I, 27; III, 11, 200; IV, 166.
 Coburg (prințul de), II, 266, 286-7; III, 14, 21, 24.
 Coburg-Koháry (prințul de), III, 73.
 Cochelet (consul frances), III, 226.
 Codrescu (Teodor), I, 213.
 Colbert, II, 244-5.
 Coletti (ministru grec), III, 327.
 Colintina, III, 134, 298, 348.
 Collin (arhitect frances), III, 272, 275.
 Colomeia, I, 78; II, 165.
 Coloniști, I, 239, 280, 300-1.
 Colson (*Félix*, călător), III, 240, 242, 255.
 Colville (*Charles*, călător), IV, 95.
 Comana (mănăstire), II, 72.
 Comănești, III, 302.
 Comerț (în general), I, 24-5. (în Moldova), I, 101, 103, 244-5, 310-11; II, 199, 200, 246, 218, 258; III, 117, 238. (la Galați), II, 258. (export), I, 109-10, 128; II, 240-1; III, 117, 150. import), I, 103, 109-10; III, 151. (în Muntenia), II, 11; III, 131, 215, 238; IV, 9. (export, II, 105-6; III, 72, 99, 150, 243-4, 247. import), III, 151, 237, 247. (în Oltenia), II, 89. (în Principate), II, 58-60, 258-9, 276; III, 102. (săsesc), I, 28, 99; II, 259, 271; III, 3, 69. în Ardeal), I, 27, 96; III, 8, 13. în Basarabia), II, 247, 276; IV, 77. (export), I, 81; III, 178, 181. dunărean), IV, 104. (pe Marea Neagră), I, 93-4. (agenți), II, 248-9. (miere), II, 276. (boi), II, 276. (cai), III, 102. lână), III, 102. (ceară), 241. (piei de iepure), III, 102. (vin), I, 245; II, 241, 276. (oi), II, 241. (vite), II, 241.
 Comnena (Ana), I, 17.
 Comneni, I, 233.
 Comuleo (Alexandru, agent papal), I, 246.
 Conachi (Costachi), III, 130; IV, 115.
 Condemine inginer), III, 228, 311; IV, 9.
 Constanța, I, 187; III, 280-1; IV, 126-7. V. și Chiustenge.
 Constantin-Vodă (Basarab, Cărnul), I, 63, 223, 333, 314, 349, 352, 370-3; II, 16, 18, 42; III, 346.
 Constantin-Vodă Duca, II, 99; III, 24.
 Constantinopol, I, 8, 152, 214, 258; II, 61, 69, 126, 199, 203, 251; III, 68, 110, 148. (Seraiul), I, 76. (Sf. Sofia), IV, 93. (Patriarhia), I, 49. (Moscheia Eiub), II, 69.

- Conti Stefano, arhiepiscop de Sofia), II, 19.
 Contumața, III, 13.
 Coriatovici Iurg), I, 120.
 Cornea localitate), III, 256.
 Cornescu Mihai), III, 237.
 Cornetul mănăstire), II, 86.
 Corniact (Constantin, vameș), I, 103.
 Cornii (sat), I, 213.
 Corobeinicov (*Tr fon*, călător), I, 260.
 Coronelli „rege al Bulgarilor”), III, 45.
 Coronini general austriac), III, 321.
 Cortese N no), II, 214.
 Corvin Ioan), I, 45, 6), 82 133; III, 230-1.
 Costachi Veniamin, Mitropolitul), III, 60, 152.
 Costin Ioniță), II, 37.
 Costin Miron), I, 244, 274, 315-6, 333; II, 26, 36, 122
 140; III, 14.
 Costin (Nicolae), II, 37, 165.
 Costin Pătrașcu), II, 37.
 Costin Velișcu), II, 26, 37.
 Cotmeana (mănăstire), I, 46.
 Cotnari, I, 157, 248, 301, 304, 317; II, 19-20.
 Cotov secretar), III, 155.
 Cotroceni, II, 75; IV, 15. pădurea), I, 31.
 Cozadini, I, 54.
 Coucy, I, 72.
 Cozia (mănăstire), I, 35; II, 86; IV, 15.
 Crăciuna cetate), I, 33.
 Cracovia, I, 25.
 Craina, III, 2 3.
 Craiova, II, 11; 86, 286-7; III, 34, 124, 189, 259, 277; IV,
 29, 101, 129, 158. (Sf. Dumitru din), II, 11.
 Craven (*lady*, călătoare), II, 249, 253-5.
 Creta și Cretani, I, 95, 103; II, 59.
 Crețescu familie), III, 141.
 Crețulescu (Nicolae), III, 162, 351. (Radu Logofătul), II,
 31. (familia), II, 75.
 Crimca (Anastasia, Mitropolit al Moldovei), I, 306.
 Crimeia, I, 94; IV, 32.
 Croația, I, 15.
 Cruciați, I, 72.
 Crupenschi familie), III, 43, 45.

- Crussol (de), III, 142.
 Cuciureanu, III, 340.
 Culoglu, III, 348.
 Cunningham (Charles, consul englez), IV, 104.
 Curtea-de-Argeș. V. Argeș.
 Curzi, IV, 31
 Cușnicov (senator rus), III, 43.
 Cutuzov (general), II, 279; III, 44-6, 49, 144.
 „Cuțovlahi”, III, 132.
 Cuza-Vodă, III, 344, 348; IV, 15, 25, 114, 116-8, 123,
 125, 143.
 Cuza Gheorghe), III, 234.
 Czihak (dr.), III, 269.
 Czög localitate), III, 40.

D.

- Dabija (Istrate-Vodă), I, 367; II, 63.
 Dacia și Daci, IV, 23, 30, 41, 97. (rege al —ei), III, 146.
 Daia, III, 345.
 Dalmația, I, 23, 284; II, 30.
 Damas (Roger de, călător), II, 286; III, 37.
 Damaschin episcop de Râmnic), II, 173.
 Dan nepotul lui Mircea-cel-Bătrân , I, 64, 133.
 Dan al II-lea Domn muntean), I, 70.
 Danciul Domn muntean), 134.
 Daniel Michel, bancher în Iași), III, 159.
 Daniil Sihastrul și schitul lui), III, 25.
 Dannenberg general rus), III, 320, 334; III, 298.
 Dănsuș, IV, 164.
 Danțuri, II, 255-6.
 Danzig, I, 214; II, 51, 59, 128.
 Dașcov, III, 227.
 Daucher, II, 55.
 Davideșcu, II, 25.
 Davila (dr.), III, 351; IV, 142.
 Dealul mănăstire), I, 135, 141; III, 99; IV, 106.
 Eeczy Ioan), I, 215.
 Eej, I, 26; IV, 261.
 Delacroix (călător), II, 57, 63.
 Dellazia (negustor austriac), II, 249, 258.
 Del Chiaro (secretar), II, 96, 99, 135, 243; IV, 23.

- Della Valle* (călător), I, 92.
 Del Monte (agent catolic), II, 28.
 Deliorman, III, 240.
 Delta, III, 297.
 Delvecchio (din Galați), IV, 117.
 Demangeot (profesor), III, 133.
Demidov (călător), III, 213, 243.
 Demolica, II, 118.
Derblich (călător), IV, 44 și urm.
Desjardins (*Ernest*, călător), IV, 23 și urm., 143.
 Despot-Vodă, I, 154 și urm., 170-1; II, 141.
 Deva, III, 200; IV, 32, 160.
 Diasorinos, I, 154.
Didon (*Louis-Marie*, călător), II, 65.
 Diebitsch (general rus), IV, 6.
 Diez (von, diplomat prusian), II, 202; III, 33.
 Diichiti (Constantin, cronicar), II, 115.
 Diicul pretendent muntean, I, 344.
 Dioclețian (Impăratul), II, 109.
 Dionisie, II, 709.
 Divan-Efendi, III, 77, 97.
Döbel (*E. Ch.*, călător), IV, 26 și urm.
 DobŃa (localitate), III, 15.
 Dobrogea, I, 218, 261, 267; II, 16, 33 (descriere), III, 280. (populație), III, 153, 293.
 Dobrovăț (mănăstire), I, 87, 126.
 Dobromir (sat), I, 42.
 Docolina, IV, 105.
 Dodun des Perrières, III, 268.
 Dolgoruchi (prințul), II, 152.
 Doljești, I, 89.
 Domașna, III, 256.
 Dominicani, I, 180, 315.
 Domni (în Moldova): (alegere), II, 148; III, 68. (persoana), I, 166-7. (putere), I, 145, 163-4. (venituri), II, 129, 197, 242, 259. (audiențe), III, 81-2. (Curte), I, 86, 311, 325-8; II, 35, 38, 48-9, 55; III, 143, 145-6. (a lui Vasile Lupu), I, 304. (ceremonial), II, 153, 157, 165, 182-3. (primitive), II, 26-7. (a Domnului la Poartă), 70-1. (a Sultanului), II, 52. (relații cu Poarta), I, 295. (primire de ambasador). II, 161-3, (ospețe), I, 337; II, 280. (obiceiuri de serbători), III, 106-7. (nunți la Curte),

- I, 354, 356, 358, 360 și urm. (înmormântare domnească), III, 81. (curteni), II, 130. (dregători), I, 123. strajă), III, 83. (în Țara-Românească): (alegerea), I, 344, 346; II, 196; III, 84. (persoana), III, 206. (puterea), I, 34-6. (veniturile), II, 7, 129, 242, 254. (audiențe), III, 95. (Curtea), I, 63, 284-5, 392-3; II, 97; III, 211, 220; IV, 102. (ceremonial), I, 371; II, 82-3; III, 70, 106-7. serbare de Crăciun), I, 341-2. (de Bobotează), I, 345. de Paști), I, 344. (nunți), III, 59; IV, 42. (ospețe), I, 362; III, 254. (îmbrăcăminte), II, 252. (înmormântare), I, 345-6. (strajă fanariotă), III, 76. alaiu), II, 251. portul Doamnei), II, 253. (începuturi), I, 17. V. și I, 26 și urm.
- Don Carlos (pretendent), IV, 142.
- Donato (Giovanni-Batista, călător)*, II, 69.
- Dora d'Istria călătoare*), III, 141.
- Dorohoiu, I, 8, 55, 87, 234; II, 184; III, 262.
- Doroteiu de Monembasia (arhiereu), I, 26).
- Dosoftei Mitropol tul Moldovei , II, 55, 6), 78.
- Dousa (călător)*, I, 262.
- Doussault (călător)*, IV, 9 și urm.
- Doze călător*), IV, 108 și urm , 113 și urm.
- Drajna, IV, 97.
- Drăgănescu, 111, 138.
- „Dragoș-Vodă”, I, 48, 144.
- Dragoslave, II, 108.
- Dragu (Voevod), I, 49.
- Dresda, I, 201; II, 71.
- Drăslăvăț râu), I, 213.
- Drosu, II, 31.
- Drumuri, I, 6, 28, 177-8; II, 262 (în Basarabia), III, 163. (în Moldova), I, 26, 57, 111, 269-70; II, 152-3. (în Muntenia), I, 29, 57. (în Oltenia), II, 269.
- Dubăsari, III, 53.
- Dubrovnic, I, 74. V. Ragusa.
- Duca-Vodă, I, 294, 329; II, 22, 31, 35, 49, 58, 65, 68-9, 78, 104, 148; III, 134.
- Duca cămăraș), III, 236.
- Duca (Neofit, profesor), III, 251.
- Duclos consul austriac), III, 269.
- Dudescu boier), II, 253-4; III, 45, 71-2.
- Duhamel consul rus), III, 331.
- Dunărea-de-jos, I, 236.

- Dunin-Borkowski* (călător), IV, 158.
Dunod (*Antide*, călător), II, 28.
Dupin l'ainé, III, 295.
Dupont călător), II, 53.
Dupré (Louis, călător), IV, 5.
Durac rebel, II, 48.
Dürer (Albrecht), I, 142.
Durostor, I, 17.
Duruş (*Victor*, călător), IV, 54.

E.

- „*Ecaterina Doamna*” soția lui *Negru-Vodă*), II, 18.
Ecaterina Doamna lui *Alexandru Mircea*), I, 243.
Ecaterina Doamna lui *Vasile Lupu*), I, 305.
Ecaterina a II-a (*Țarină*), II, 116, 207, 216, 280; IV, 106.
Edling contele), III, 172.
Eftimie cronicar), I, 51.
Elena fiica lui *Ștefan-cel-Mare*), I, 125.
Elena Ecaterina Doamna lui *Petru Rareș*), I, 113, 126-7.
Eliad (Ioan), III, 155, 229, 251, 316.
Elisabeta (regina României), IV, 150. V. și *Carmen Sylva*.
Elvețieni, III, 232. V. și *Alexandre*.
Engel (istoric), II, 29; III, 3, 109.
Engelhardt (general rus), III, 343; IV, 105.
Englesi. V. *Anglia*.
Enzenberg general austriac), II, 123.
Espinasse (generalul), III, 319.
Eteria, III, 121.
Eszterházy Ioan), IV, 19 Mihail), IV, 19.
Etienne Carle), II, 54.
Eufrosina (Doamna), III, 250.
Eusebiu scriitor), II, 93.
Evdochia (Doamna lui *Ștefan-cel-Mare*), I, 125.
Evrei, I, 74, 212, 232, 244, 246; II, 56, 181, 249; III, 20; 132, 164, 324-5; IV, 50, 67-8. statistica lor), IV, 102, 104, 136, 144, 152.

F.

- Fabricius* ofițer), II, 93.
Fabris ofițer austriac), III, 12.
Facă (familie), II, 109; III, 340.
Făgăraș, II, 77, 142.

- Făget, III, 15.
 Fălciu, II, 56, 127; III, 28.
 Fălcoianu (general), IV, 131, 146.
 Fanarioți, II, 170, 203 și urm.; III, 29, 38, 78, 115, 145, 147, 248. (Cultura epocii lor), II, 173, 209.
 Fărcaș (jude din sec. al XIII-lea), I, 17.
 Farkas (Mihai), IV, 23.
 Farmachi (căpitan), III, 134.
 Fawkrer, II, 188.
 Fazardi (ofițer rus), III, 47.
 Fedor (Țar), II, 29.
 Feleac, I, 82 (biserica din), I, 129.
 Ferdinand I-iu rege al Ungariei), I, 136, 155, 162.
 Ferdinand al III-lea (rege și Impărat), II, 24.
 Festetics (contele), II, 258-9.
 Fetera (Cazac), I, 363, 365.
 Ficquelmont (contele), IV, 110.
 Filip fiul vitreg al lui Iancu Sasul), I, 242.
 Filipescu familie), III, 45, 95, 227, 248. (Alexandru-Vulpe), III, 234, 240. (Anica), III, 141. (Constantin Căpitanul, cronicar), II, 167, 191; III, 43. (Dimitrie), III, 233, 236. Gheorghe), III, 234. (Grigore), III, 71. (Mihai), III, 229.
 Filipescu-Dubău, III, 289.
 Fischer, II, 287.
 Fișer Mochi, arendaș), IV, 154.
 „Flaccus” presupus străbun al Românilor), III, 147.
 „Flambescul” (prinț, într’un roman frances), III, 294.
 Flandri (Sași), I, 10.
 Flood (Gunar Sölfest, ofițer norvegian), IV, 127 și urm., 129.
 Florentin localitate), I, 77.
 Florești, II, 275.
 Focșani, I, 89, 232, 303, 320; II, 281; III, 84, 143, 158, 236, 274, 303; IV, 27, 138.
 Fonseca, II, 92.
 Food, IV, 128.
 Forbes (corespondent de ziar), IV, 140.
 Forgách (Francisc, istoric), I, 226, 244.
 Fornetti (consul), III, 57.
 Fotea colonel), III, 275.
 Fotinò (Dionisie, istoric), III, 155.

- Fournier, IV, 149.
Fourquevaux (*François Pavie*, baron de), I, 189; II, 45.
 Franche-Comté, IV, 9.
 Franchini (dragoman), III, 97.
 Frânci, II, 247.
 Francisc Iiu (Impărat), III, 25, 256.
 Franciscani, I, 30, 180-1, 210. (Observanți), I, 300.
 Franța și Francesi, I, 23, 200, 276; II, 57, III, 232.
 Frederic-cel-Mare (regele Prusiei), III, 146, 199, 245.
 Fredro (Gavril, cronicar), I, 319.
Fresne (de, călător), III, 286.
 Friul, I, 77.
 Froehner (arheolog); III, 343.
 Froissart (cronicar), I, 24.
 Fronsac (de), II, 288.
 Frumoasa (mănăstire), II, 152, 166, 177, 182, 202
 Fuad-Pașa (Mare-Vizir), III, 332, 335.

G.

- Gagarin (prinț rus), III, 38.
 Gă ești, IV, 15.
 Gaillard (colonel), III, 90; IV, 131, 139.
 Galata (mănăstire), I, 266, 242, 307; II, 45.
 Galați, I, 26, 30, 235, 267, 339; II, 19, 175-6, 178, 180, 277, 281; III, 31, 40, 94, 103, 108, 151, 154, 156, 238, 247, 255, 262, 269, 274, 286, 312; IV, 27, 42, 57-9, 92, 103, 109-10, 121, 123-4, 128, 142, 144. (comerț), I, 321. (viața socială), III, 185. (împrejurimi), IV, 60.
 Galiția, I, 6, 25, 99, 174, 232; II, 58.
 Gănescu (Grigore), III, 295.
 Gardane (general), IV, 7.
Gardner (călător), IV, 105.
 Gargalac, III, 319.
 Garibaldi, IV, 24, 140.
 „Gariza” (localitate), III, 11.
 Gârla (sat), II, 123.
 Gașpar-Vodă. V. Grătiani (Gașpar Vodă)
 Gașpar (preot ungur), I, 312.
Gauting (ermitul din, călător), IV, 29.
 Gavriil (Mitropolit al Moldovei), III, 112.
 Geffroy, IV, 10.
 Gaza (Teodor de, gramatic), II, 220.

- Genova și Genovesi, I, 19, 22, 72, 95, 233, 236; II, 59, 201.
Gérando (A., călător), IV, 161.
 Germania și Germani, I, 232, 234-5, 295, 301; III, 26, 132, 150, 165, 175; IV, 31, 71-2, 161.
 Gernigny (ambasador frances la Constantinopol, I, 202.
 Gheorghe (Ștefan, Domn al Moldovei), I, 352, 366 și urm., 369; II, 42, 60, 63.
 Gore (Pavel), II, 117.
 Gorgias (agent austriac), III, 94.
 Gorj, III, 259.
 Gorjan (Gherasim, profesor), IV, 97.
 Goski (Adam), I, 319.
 Gozzadini, II, 52.
 Gradacac, I, 288.
 Gradi (Grigore de , I, 288.
 Grădișteanu familie), III, 43.
 Grammont (vicontele de), III, 228.
 Grandpré (contesa de), III, 159, 228.
 Gratiani (Gașpar-Vodă), I, 244, 274, 281, 287-9, 291, 296; II, 33, 71.
 Graz, I, 289; III, 73.
 Graziani (istoric), I, 154, 163, 165.
 Greceanu (Pauna, Doamna lui Ștefan-Vodă Cantacuzino), II, 107.
 Greceanu (Radu), II, 80, 199.
 Greci, I, 104, 307; II, 56, 59, 90, 103; III, 25, 34, 48. (în Moldova), III, 78. (influența lor), II, 278.
 „Groziescht” (sat), IV, 166.
 Grigorescu (Nicolae, pictor), III, 351.
 Grigorie (Mitropolit muntean), III, 246.
Griselini (călător), IV, 23.
 Gritti (Aloisio), I, 139.
 Gromo (*Andrea-Giovanni*, călător), I, 188.
 „Grossösterreich”, III, 251.
 Grudzinski, II, 165.
 Gugomos (călător), II, 274-5.
Guillarmod (*Jules Jacob*, călător), IV, 82.
 Ghedigold (cneaz litvan), I, 55, 75.
 Gheorghe (Mitropolit al Moldovei), I, 54.
 Gheorghe-Vodă Ștefan. V, Ștefan (Gheorghe-Vodă).
 Gheorghe (Hatmanul), I, 361.
 Gherla, I, 234.

- Ghica (Gheorghe-Vodă), III, 332.
 Ghica (Grigore-Vodă), II, 18, 50, 64, 103, 151-2, 160, 163.
 Ghica (Grigore Matei-Vodă), II, 166-7, 169, 183-4, 199, 204, 218-9, 222, 243.
 Ghica (Grigore Dimitrie-Vodă), III, 45, 112, 138, 249-50, 268, 272, 275, 329, 346, 351; IV, 10, 105, 244.
 Ghica (Alexandru-Vodă), II, 160, 183; III, 121, 141, 160, 194, 211, 220, 226-7, 229, 231-2, 249, 301, 348; IV, 10, 25.
 Ghica (Catinca), III, 177. (Constantin Banul), III, 323. (Dumitrachi Banul), III, 349. (Ioan), III, 231. (Iorgu), III, 140. (Mihai), III, 141, 233, 249. (Pulheria), III, 140. (Scarlat), III, 275. (doamna), III, 236; IV, 132. (familia), II, 171; III, 43.
 Giannone (istoric), II, 220.
 Gilău, IV, 19.
 Gillard Marcel), IV, 157.
 Giuliani (interpret), III, 31.
 Giurgiu, I, 8, 17, 31, 71, 136, 210, 253; II, 57, 258, 277; III, 12, 77, 210, 255, 278, 283-4, 297, 325, 344; IV, 11, 28, 30-1, 57, 96, 100, 128-9, 133, 141.
 Gladstone, IV, 147.
 Gobelentz, IV, 121.
 Godillot (furnisor), III, 351.
 Goe boier), I, 292.
 Gole Ioan, boier), I, 306; II, 50.
 Golescu Dinicu), III, 62, 239.
 Golești, IV, 106.
 Golski Stanislas), I, 250, 262.
 Gorceacov general , III, 297-8, 330; IV, 132, 136, 141.
 Gordian Impărat), IV, 21.
 Grant Effingham, consul), IV, 101.
 Guillaume (Dominic-Atanasie, călător), IV, 159.
 Guilloux, IV, 140.
 Guizot (François, ministru), IV, 8.
 Günther călător), III, 15.
 Gurco (general , IV, 131, 136.

H.

- Habsburgi, II, 23.
 Hacquet (călător), III, 19 și urm.

- Hafiz-Ismaïl (Vizir), III, 97.
 Hagi-beiu caimacam de Rusciuc), III, 232.
 Hagi-Moscu (boier), III, 231.
 Ilâjdău (Alexandru), III, 244.
 Hakenau (Fleischhackel de, agent austriac), III, 75.
 Hakluyt, I, 211.
 Halcinschi consul rus), III, 329-30.
 Halet-Efendi, III, 97, 138, 146.
 Hallon bancher), IV, 136.
 Haller nobil ardelean), III, 15.
 Hamburg, I, 7.
Hamm (Wilhelm, călător), IV, 56 și urm., 61-3.
 Hammer Joseph von, istoric), II, 126, 268; III, 59, 109-III, 266.
 Îlâncu revoltat), II, 48.
 Hangerli (Constantin-Vodă), II, 205, 272; III, 148
 Hangerli Măroara), III, 140.
 Ilangu mănăstire , I, 319.
 Hansa, I, 7.
 Happelius (Eberhard), I, 359.
Harebone (William, călător), I, 212-3.
 Hârjauca mănăstire), III, 158.
 Hârlău, I, 88, 113, 272, 317.
 Hasdeu B. P.), I, 176.
 Harting general , III, 142.
Haussez (baronul de, călător), III, 196.
Hauterive de, călător), II, 221, 224 și urm.
 Hayton predicator de cruciată), II, 235.
 Hedervary-Witzai (contele), IV, 19.
 Hedviga (regina), I, 52, 122.
 Heidenstein (istoric), I, 258.
 Heissler general), II, 76.
Hébroque-Maleville (călător), III, 286, 288.
 Henric al III-lea regele Franciei), I, 195-6, 202
 Henric al IV-lea (regele Franciei), I, 268.
 Heracliu (Impărat), III, 308.
 Hering (G.), IV, 165.
 Heilitz (medic), III, 118.
 Hermodor, I, 157.
 Herța, I, 8.
 Hesse (von, baron), III, 320, 331.
 Hildebrandt (agent suedes), I, 367.

- Iltrovo (diplomat rus), III, 42.
 Hlincea (mănăstire), I, 310.
 Hmilnițchi (Bogdan, Hatman al Cazacilor), I, 331, 361 și urm.; II, 223. (Timuș), I, 305, 310, 365.
 Hmilov (cetate), I, 236.
 Hodemann (căpitan, călător), IV, 129.
 Hodoș (Nerva), III, 142.
 Höltsel (Adreas), II, 63.
 Hohenlohe (prințul de), III, 12.
 Horea, III, 8; IV, 21.
 Horodenka, III, 24.
 Horodniceni, I, 115.
 Hotărăni, II, 103.
 Hotin, I, 102-3, 194, 236, 270, 275; II, 41-3, 53, 197, 200-2, 277; III, 20-1, 181 și urm.
 Hrisoscoleu (boier), III, 245.
 Hrisoverghi (poet), I, 188.
 Hrisea (pretendent), II, 31.
 Huber (consul francez), III, 241.
 Hübsch (ministru danez), II, 174.
 Huet (consul francez), III, 284.
 Huett (Albert, Ardelean), I, 204.
 Hugonet (Léon, călător), IV, 128.
 Humor (mănăstire), III, 29.
 Hunter (Williams, călător), IV, 94.
 Hurezi (mănăstire), II, 86; III, 327; IV, 16, (fresce), IV, 106. egumenul Hrisant de), III, 327.
 Huru (pretins cronicar), III, 234.
 Huși, I, 91, 213, 262, 301, 321. (episcopie), I, 248.
 Husi (cetate), I, 233.

I.

- Iablonowski, II, 24.
 Iacov I-ii (Putneanul, Mitropolit), III, 24-5.
 Iacov al II-lea (Mitropolit), III, 114.
 Iacovenco (Ignatie, călător), III, 135.
 Iacșici (familie sârbească), I, 137.
 Jagello (Vladislav, rege al Poloniei), I, 60, 96; II, 42.
 Jălomița, I, 42.
 Iancovici, I, 359.
 Iancu Sasul (Domn al Moldovei), I, 176, 180, 242.
 Iancu Avram, III, 328-9.
 Iași, I, 56, 87, 112, 122, 246, 264, 268-9, 301, 303, 306-7,

- 368; II, 19, 48, 53, 128, 276; III, 28, 37, 40, 87, 89-90, 92, 105, 110, 112-3, 127, 143, 151, 154, 157, 205, 224, 236-7, 271 și urm., 274; IV, 18, 27, 105, 111-2, 144, 151, 155. (descriere), II, 192; III, 216, 324; IV, 126. (biserici și mănăstiri), III, 112-3, 240; IV, 74-5. (locuitori), I, 310; II, 51. (comerț), I, 309-10; II, 51; III, 313. (influență turcească), I, 156. (palate), IV, 74-5. (școli), III, 240. tipografii), III, 240. (străini), IV, 74-5. (Sf. Atanasie de la Copou), I, 309. (Sf. Nicolae Domnesc), I, 87. (Sf. Teodor), I, 313. (Trei Ierarhi), I, 306, 337-8; II, 151, 281. (Golia), I, 306, 338; II, 50. (Baia turcească), I, 338.
- Iașimirschi, I, 51.
- Iazigi, I, 112.
- Ibașfalău, I, 234.
- Ibrahim-Pașa, II, 22.
- Ibrahim-Efendi, III, 69.
- Ienachi (arhitectul lui Radu-Vodă Mihnea), I, 339.
- Ienachi Postelnicul), I, 313.
- Ieniceri, I, 152, 276
- Ienicioiu (lângă Constantinopol), III, 316.
- Ieronim (Napoleon, rege al Westfaliei), IV, 5.
- Ierusalim, II, 78, 100; III, 154. (Patriarhul Avramie), II, 257.
- Iesuiți, I, 180, 182, 184, 241, 299, 312; II, 5, 21, 24, 62. (poloni), II, 37.
- Ieșov (general-maior), II, 122.
- Ignatie Sârbul, Mitropolit muntean), I, 340.
- Ignatie (de Arta, Mitropolit muntean), III, 48, 131, 344.
- Ignatiev generalul), IV, 136, 140.
- Ilfov, I, 7.
- Iliaș-Vodă (fiul lui Alexandru-cel-Bun), I, 55, 278.
- Iliaș-Voda fiul lui Petru Rareș), I, 146, 149.
- Iliaș Radu (pretendent), II, 69.
- Ilinski (Ischender-beiu , III, 344.
- Imperiului, II, 28, 84, 97.
- Industrie (în Moldova). I, 245-6. (în Principate), IV, 87.
- Inidoara, IV, 160.
- Innsbruck, I, 178.
- Inocențiu (Papa), II, 19.
- „Io” Ioan, titlu al Domnilor români), I, 119.
- Ioachim, Mitropolit muntean), I, 42.
- Ioachim (Electeur de Brandenburg , I, 109.

- Ioan (jude oltean), I, 17, 35, 54.
 Ioan-Vodă cel Cumplit, I, 175, 198, 225, 257, 315; II, 61, 141, 160.
 Ioan-Vodă Potcoavă, I, 75-6, 190.
 Ioan duce de Burgundia), I, 23, 72.
 Ioan Sigismund. V. Zápolya.
 Ionieni, IV, 102.
 Iordachi căpitanul, eterist), III, 134.
 Iosif al II-lea (Impărat), II, 244, 254.
 Iosif I-iu M.tropolit al Moldovei), I, 50-1.
 Iosif (Șătrarul), III, 70.
 Ipsilanti familie), II, 219; III, 45, 48, 133 și urm. (originea), III, 30. Alexandru-Vodă), II, 163, 205, 211, 214-5, 217, 222, 233-4, 255, 264; III, 29, 70.
 Ipsilanti (Alexandru, eterist), III, 347.
 Ipsilanti Constantin-Vodă), III, 36, 55-6, 59, 61, 67, 143.
 Isaia călugăr), II, 29.
 Isaccea. I, 212; II, 38, 46, 61, 122.
 Isaiev (general); III, 144.
 Islaz, II, 87.
 Ismail, I, 262; II, 42, 46, 118, 247, 265; IV, 121. (locuitori și biserici), II, 17.
 Istrate-Vodă Dabija, I, 336. V. și Dabija.
 Italia și Italieni, I, 94, 252, 289.
 Italinski (ambasador rus), III, 47.
 Ițcani (mănăstire), I, 314.
 Iuga-Vodă I. 121.
 Ivan Țar), II, 29.
 Izvoranu sc'it), I, 260.
 Izvoranu (Radu), II, 80.

J.

- Jackson (John, călător), II, 261.
 Janson (Forbin, episcop de Mars'lia), II, 65.
 Janus (general rus), II, 123.
 Jibot, III, 73.
 Jiu, III, 344.
 Jochmus (general), IV, 31.
 Jolluhiri (general), III, 337.
 Joppecourt (Charles de, călător), I, 275, 277.
 Jomini (general), IV, 141.
 Joseni, I, 278.
 Joseph (Frances), I, 302.

Josika, IV, 160.
Jouve (Eugène, călător), III, 320 și urm., 322.
 Just Juel), II, 122.

K.

Karaczay (călător), II, 275-7.
Károlyi (conte), II, 275-7. (Ludovic), IV, 160.
 Kaunitz (von, ministru), II, 254.
 Keller d-ra, actriță), IV, 132.
 Keményi Ioan, general , I, 352-4, 357-8; II, 66-7.
 Kendi Ștefan), I, 265.
Ker Porter (Robert, călător), III, 91 și urm.
Kleemann (Nikolaus Ernest, negustor, călător , II, 246-8.
Knobeldorf von, ambasador prusian), III, 33-4.
 Knol'es istoric engles), III, 98.
Koch (Karl, dr.), IV, 30 și urm.
 Kodrikas Panaioti, secretar fanariot), II, 281; III, 33.
 Kogălniceanu (Mihai , III, 162, 242, 249, 266, 289; IV, 142.
Kohl (J. G., călător), III, 174- și urm.
Kohly de Guggsberg (călător), IV, 83.
Kohn-Abrest călător), IV, 140-1.
 Koniecpolski Hatman), I, 290.
 König (Johann, consul prusian), I, 223, 230; III, 116.
König (Teodor, călător), IV, 35. și urm.
 Korecki, I, 277.
 Kornis (Gașpar), I, 215.
Kosmeli (călător), III, 88.
 Kossuth (dictator ungar), III, 329.
 Kovacsöcsy Wolfgang, cancelariu ardelean), I, 214.
 Kremnitz, III, 256.
 Kreuchely-Schwerdtberg consul prusian), III, 83, 94, 127.
Krickel (călător german), IV, 26.
Kuch (călător), III, 158.
Kulemann (Rudolf, călător), IV, 76.
 Kulkowski, I, 275.
 Kulm Palatin de), II, 34.
Kunisch (Richard, călător), IV, 37-8, 44.
Kuszewicz (călător), I, 271.
 Kutnarski secretar polon), I, 304, 312.
Kuyper (dr., călător olandes), IV, 153-4, 157.

L.

Labbe, IV, 142.
Lagarde (Auguste de, călător), II, 136; III, 6-9, 72

- Lahovary (maiorul Iacob), IV, 135.
 Lahovary (Ioan), IV, 153.
 Laiotă. V. Basarab-cel-Bătrân.
Lancelot (călător), IV, 10, 14-6.
 Lang Janet, gravor), IV, 10.
 Langeron general), II, 288; III, 37-8, 40-6, 53.
Lannoy (*Guillebert de*, călător), I, 6, 54-5.
 Lăpușna, I, 179-80.
 Lăpușneanu (Alexandru-Vodă), I, 103, 110-1, 145, 149, 157, 189, 251, 294.
 Lăpușneanu (Ruxanda Doamna), I, 140, 156, 360.
 Laputzkin, II, 123.
 Lascarov (Sârghie, consul rus), II, 207.
 Laski (Albert), I, 155, 196, 225.
Lassale (*Ferdinand*, la București), IV, 54-6.
 Lassani eterist), III, 135.
 Latinitatea (Românilor), III, 213. V și Români (origine)
 Lațcu-Vodă, I, 50, 117.
 Laudon general), III, 12.
 Lauer, II, 287.
Laurençon (călător), III, 131.
 Laurian (August Treboniu), III, 121, 289.
 Laurențiu (contele, de Câmpulung), I, 29, 207.
 Laz Mustafà-Aga, II, 199.
 Lazăr (Gheorghe), IV, 51.
 Lazi (populație asiatică), II, 196.
Laxmann (călător), II, 209.
 Lăca Gheorghe, pictor), III, 351.
Le Cler (G., călător), IV, 119.
 Ledoulx (consul frances), III, 43, 55, 70.
 Legh explorator în India), III, 79.
Lehmann (*Johann*, călător), III, 15.
Lejean (*Georges*, călător), III, 288 și urm., 294.
 Lemberg. V. Liov.
 Lemény (episcop ardelean), IV, 161.
 Leon Mitropolit al Moldovei), II, 266.
 Leon-Vodă, I, 209, 283, 286-7; II, 15.
 Leonard Levantin), II, 159.
 Leopold Impăratul), II, 286.
Lescaloppier (*Pierre*, călător), I, 189, 195.
 Lestár Gyulaffi, scriitor), I, 215.
 Leszczyński (Stanislav), II, 150.
 Letea insulă), III, 292-3.

- Leunclavius (istoric), II, 126.
 Levantini, I, 103, 242-4. Leonard . V. mai sus. Maria),
 I, 53.
 Licostomo, I, 19. 9
 Liegnitz ofițer prusian), IV, 138.
 Ligne prințul Charles-Joseph de), II, 255-6, 288; III, 113.
 Lillo (Ioan), I, 304.
 Limba română, IV, 18, 23. (origine , I, 165; II, 239;
 IV, 30.
 Limoni (Secondo), IV, 22.
 Linchoult (boier), II, 206, 209.
 Lišov, I, 25, 172, 174, 233, 242, 245.
 Lipoveni, III, 26.
 Lippi Filippino, pictor), I, 76.
 Liprandi (general), III, 241, 250.
 Lipsca, II, 93, 258, 271. bălciul), II, 246.
 Lipscași, II, 249, 271.
 Litovoiu (Voevod), I, 17.
 Lituani și Lituania, I, 99, 118.
 Lobanov (prinț), III, 69.
 Lorrain consul austriac , III, 275.
 Losoncz Margareta de), I, 284.
 Lotaringia, II, 23.
 „Lotri”, I, 79.
 Lovișteea, II, 87.
 Lubieniecki (Sigismund), II, 33.
 Lublin, I, 183.
 Luca Mitropolit muntean), I, 260.
 Luccari Ragusan), I, 75.
 Lucius scriitor), IV, 23.
 Luck, I, 132.
 Lucreția (sora Doamnei Ecaterina), I, 243.
 Ludești, III, 9.
 Ludolf (Gulielm Constantin de , II, 214.
 Ludovic al II-lea (rege al Ungariei), I, 96.
 Ludovic al II-lea (rege al Ungariei), I, 96.
 Ludovic al XIV-lea (rege al Franciei), II, 206.
 Ludovic de Baden. V. Baden.
 Ludovic-Filip (rege al Francesilor), III, 267; IV, 8.
 Lübeck, I, 7.
 Lüdgers (general), III, 328, 334.
 Lugoș, III, 14-5, 73, 120.
 Lukaris (Chiril, Patriarh), I, 259, 313; II, 5, 62.

- Lunéville, III, 251.
 Lupa Neăcșu, din Câmpulung , I, 178.
 Lupu (Ștefan-Vodă), I, 305, 363.
 Lupu Vasile-Vodă , I, 267, 274, 304-5, 307, 327, 332-3, 337, 340, 353, 355-6, 358; II, 5, 33, 49-50, 79, 189, 208. drep-tatea lui), I, 312, 328-30, 336-7. V. și Tudosca.
 Lusignan (dinastie), I, 233.
 Lușinski (episcop socinian), I, 171.
 Lützen, III, 68.
 Luxemburg. V. Sigismund.
 Lyon, I, 254.

M.

- Maader, II, 248.
Mac-Michael (*William*, călător). III, 78 și urm., 82.
 Macarie (episcop, scriitor), I, 130, 138, 331.
 Macedoneanul Teodor), III, 134.
 Macedonia și Macedoneni, I, 52, 55.
 Macedonschi eterist), III, 348.
 Măcin, I, 267; III, 335.
 Mâconnais, IV, 9.
 Magdeburg, I, 106, 234.
 Magheru (Romul, ofițer), IV, 127.
Magni (*Cornelio*, călător , II, 44 și urm., 57, 69
 Măgurele, III, 350.
 Mahmud (Sultan), III, 147.
 Maior Petru), III, 3, 155; II, 139.
 Maisonfort (de, locotenent-general), III, 228.
 Mahieux (circ), II, 286.
 Malinotti cleric catolic , III, 35.
 Malleu (antreprenor frances în Principate , III. 311.
 Malvasia, I, 245.
 Mamachi (Andricu, meșter), IV, 37.
 Mamigonieni (Armeni), IV, 31.
 Mănăilești, III, 151.
 Manase (cronicar), I, 130.
Mancinelli (*Giulio*, călător . I, 180 și urm , 187, 246.
Mandozy (călător), III, 256.
 Măneciul-Pământeni, II, 272.
 Măneciul-Ungureni, II, 272.
 Maneville ministru frances), IV, 157.
 Mangalia, I, 70; III, 280, 290; IV, 6.
 Mangup, I. 233. Maria Doamna din), I, 94; II, 9.

- Manini (Daniele), IV, 24.
 Manole-Vodă (Gianl-Ruset), III, 29.
 Manu (boieri), III, 60. (Constantin), III, 350.
Manuccio (Iacob, călător), I, 211.
 Maramurăș, I, 38, 52.
 Marcianopole, I, 300; II, 21.
 Marcov general rus), III, 49.
 Marea Neagră, I, 75, 95.
 Marebie de), II, 55.
 Mareș Banul, Băjescu), II, 31.
 Maria regina Ungariei, soția lui Sigismund), I, 129.
 Maria-Voichița (Doamna lui Ștefan-cel-Mare), I, 124; III, 24.
 Maria Doamna lui Iancu Sasul), I, 242.
 Maria fiica lui Petru-Vodă Șchiopul), I, 273, 293.
 Marja (regina României), IV, 157.
 Maria-Antoineta regina Franciei), II, 286.
 Mariassy (István), I, 354.
 Marica Doamna lui Constant'n Brâncoveanu), II, 100.
 Marinca Doamna), I, 55.
 Marini Poli, de' Giovanni), I, 210, 243, 253.
Marmier (Xavier, călător), III, 266.
Marmont (duce de Ragusa, călător), IV, 160.
 Maroniți, IV, 31.
 Marosneméthy, III, 9.
 Marsili general), II, 52, 96.
Marsillac (Ulysse de, profesor), III, 341.
 Marsille dr.), III, 232.
 Martin cancelariu la consulatul frances), III, 57.
 Martin Félix), III, 294.
 Mărtinești, II, 275.
 Mascefini (Giovanni), II, 16.
 Masșiotti (Antonio B.), IV. 15), 152-3.
 Mateevici (Ieronim), I, 75.
 Matei-Vodă (Basarab , I, 183 și urm. Doamna Elina),
 I, 342. (fiul adoptiv Matei), IV, 106.
 Mateiaș Corvinul, I, 76-7, 239. V. și Neapole (Beatricea
 de).
 Mathorel, IV, 138.
 Matthias II (Impărat și rege), II, 24.
 Maurokastron, I, 19. V. Cetatea-Albă.
 Mavromolu mănăstire la Galați), I, 322.
 Mavrocordat (familie), 35-6, 332. Alexandru Ioan-Vodă),
 II, 227, 231; III, 113-4.

- Mavrocordat (Alexandru Exaporitul), II, 152, 171, 218, 275.
- Mavrocordat Constantin-Vodă), II, 101, 104, 161, 164, 171, 176, 200, 263; III, 7.
- Mavrocordat (Nicolae), II, 78, 91, 94, 118, 162, 164, 167, 171-2, 218.
- Mavrocordat Doamna Pulheria), II, 112.
- Mavrogheni Nicolae-Vodă), II, 203, 205, 250-1.
- Mavrogheni Doamna Smaranda), II, 253.
- Mavrogheni (Zoița), III, 231.
- Mavros generalul Nicolae , III, 94, 231.
- Maxim, II, 74.
- Maximilian arhiduce, fratele lui Rudolf, al II-lea), IV, 19, 24.
- Măxineni, III, 336.
- Mayers misionar), IV, 102.
- Mazepa, IV, 104.
- Mazovia, I, 177.
- Mazzini (Giuseppe), IV, 140.
- Mediaș, I, 139.
- Mehadia, II, 269; IV, 100, 160.
- Mehedințeni, III, 255.
- Mehemed-Ali (Pașă, vice-rege de Egipt), III, 339.
- Meletie Mitropolit moldovean), III, 263.
- Merkelius (agent austriac), III, 33.
- Mesembria, I, 236.
- Metastasio abatele), II, 215.
- Meusebach (consul prusian), III, 284-5.
- Meyendorf general), III, 47.
- Miaskowski Wojciech), II, 33-4.
- Michel (Jules, ziarist), III, 343.
- Michelson (general), III, 49.
- Miera (mănăstire), II, 284.
- Miercușea (în Ardeal), I, 238.
- Mierzinski, I, 359.
- Mihail-Vodă fiul lui Mircea-cel-Bătrân), I, 35, 63, 133.
- Mihai Viteazul, I, 224, 248, 250, 252, 254 și urm., 265, 363; II, 12, 24, 32, 42, 59, 86, 102; III, 99, 230-1. (mănăstirea), I, 31.
- Mihai (Radu, politician), IV, 140.
- Mihăileni, III, 323.
- Mihailovici (Constantin de Ostrovița, cronicar), I, 61.

- Mihailovna Ștefan'a, fiitoarea lui Gheorghe Ștefan-Vodă), I, 367.
- Mihnea-Vodă cel Rău, I, 134.
- Mihnea-Vodă Turcul, I, 203, 243, 272, 296, 332; II, 61.
V. și Ecaterina, Vișa, I, 134.
- Mihnea-Vodă Radu, I, 242, 350, II, 49, 141.
- Mikes Mihail), II, 76. (Coloman), II, 161-2.
- Mikoscha* (călător), III, 31 și urm.
- Milcov cetate). I, 231, episcopat latin), I, 56.
- Milanesi, I, 300.
- Milcov episcopia de , I, 239.
- Milescu (Nicolae Spatarul), I, 309; II 63.
- Mileșevici general rus), III, 49.
- Milești (sat), IV, 105.
- „Milesvar”, I, 200.
- Milița-Despina Doamna), I, 139.
- Millot (ispravnic), II, 184, 209.
- Miloradovici (general rus), III, 42 3, 67, 141.
- Miloș (cneaz sâb), III, 241.
- Minciaki consul rus), III, 47.
- Minio (Polo), I, 273.
- Mirăuți biserică), I, 55, 82, 113.
- Mircea-cel-Bătrân, Domn muntean , I, 31, 34, 63, 68, 71.
122; II, 58.
- Mircea Ciobanul (Domn muntean), I, 34, 145-6.
- Mirski, I, 359.
- Misionari catolici, I, 21; II, 5.
- Mislea (mănăstire), IV, 106.
- Mitilineu pensonat), III, 277.
- Mitrofan episcop), II, 172.
- Mitropolii (munteană), I, 11; III, 130, 225. (a Moldovei),
I, 49, 52; III, 130. (ardeleană), II, 84.
- Mizil, IV, 121.
- Mniszech (Gheorghe, sol polon), II, 150-1.
- Mocani, II, 8.
- Moesiodax (Iosif, dascăl), II, 187.
- Mogoșoaia (palat), III, 134, 350.
- Mohács (lupta de la), I, 96.
- Mohammed al II-lea (Sultan), I, 60, 64, 76, 147; II, 44,
52; III, 97.
- Mohilău, II, 123.
- Moldova, I, 40, 57, 63, 73, 99, 143, 163, 199, 237, 241,
247, 278, 287, 294, 3300, 352, 369; II, 142, 225 și urm.,

- I, I, 23, 108, 157, 163; IV, 105. administrație), I, 18-9, 106-7. (aur), III, 102. (boi), III, 102. (bresle), I, 105. (cai), I, 223. catolici și protestanți , III, 118. colonizare , II, 227. (comerț), I, 104-5. cultură), I, 127-8; II, 243; III, 83, 105. (dascăli francezi), III, 87. descriere), II, 54, 210 279. grâu), I, 167; III, 102. (iarbă galbenă), III, 102. influență munteană), I, 122-3. (lemne), III, 102. (miere), I, 108, 322. minerale), III, 150. (oaste), I, 79. (orașe), I, 86; III, 40, 116. (organizație religioasă), II, 20-1. pește), II, 132, 189. părcălabi), I, 124. (populație), II, 259, 276, 282; III, 66, 148; IV, 106. producție economică), III, 138. (sare), I, 230. (școli), III, 239, 273 și urm., 244. tribut), II, 130, 199-200, 212, 128, 149. (Unguri), I, 318. (vamă, vameși), I, 104, 179-80, „vecini”), II, 133. (venituri), II, 185, 294; III, 30-1, 40, 128, (vin), I, 168; II, 132. (vite), I, 168-9, 182.
- Moldoveanu canonicul Ioan , I, 369.
- Moldovița mănăstire), I, 56, 115, Antonie de), I, 369.
- Moltke*, IV, 138.
- Moncastro, I, 79. V. Acherman și Cetatea-Albă.
- Monede în Moldova), I, 107-8; III, 110. (în Principate), -II, 247. groși, ianuinene, ruble, tătărești, florini, ughi , I, 108. ughi, taleri, solizi, lei, orți, groși), I, 323.
- Monembasia Dorotei, de, scriitor), I, 259.
- Monora, III, 156.
- Montalbano (Giambattista, călător)*, I, 297.
- Montay Imbăult de), II, 208.
- Montespin mercenar), I, 276.
- Montejo (Alfredo, călător)*, IV, 131.
- Montpellier, I, 162.
- Monty profesor), III, 275.
- Moreia, I, 115, 245.
- Moriolles (de, călător)*, III, 144.
- Mornand (inginer), III, 289.
- Moruzi Alexandru-Vodă), II, 189, 212, 281, 285; III, 36, 41, 57, 59-60, 68, 97, 111, 113, 124, 145, 351. (codul lui civil), III, 146.
- Moruzi Costachi, Domn al Moldovei), II, 205, 217, 253; III, 29, 32.
- Moruzi (Dimitrie), II, 217; III, 97; 145.
- Moruzi Doamna), III, 217.
- Moruzi (Panaiotachi), III, 146.
- Moscova, I, 104. 308; II, 58, 60. Marele Duce de , II, 43.

- Moși, I, 245.
- Motraye* (La, călător). II, 117.
- Movilă familie , I, 275; II, 33.
- Movilă (Ana), I, 173.
- Movilă Constantin-Vodă), I, 265, 271.
- Movilă (Doamna Elisabeta . I, 174, 265.
- Movilă (Gavril-Vodă , I, 272.
- Movilă Ieremia-Vodă , I, 81, 173, 185, 241, 255, 258, 262, 264; II, 42.
- Movilă (Moise-Vodă), I, 272.
- Movilă Fet u , I, 158, 181, 272, 308; II, 67.
- Movilă Sim'on-Vodă , II, 42, 281.
- Movila (Rabâi), II, 255.
- Mül'e von), II, 287.
- München, III, 251, 275.
- Münnich general , II, 168.
- Muntele Mare, III, 257.
- Muntenia, I, 9, 11, 17, 21, 56, 59, 63, 67, 80, 131, 143, 193, 205, 241, 284, 333; II, 8, 61, 142, 162, 229 și urm.; III, 33, 108, 157, 202; IV, 30. administrație), I, 18; II, 217; III, 125. agricultură), II, 8-9. aur), II, 106, 273. (cărbuni), III, 130. clase sociale), II, 31-2. Cîma), III, 106. cultura), II, 19-20; III, 202, 208. descriere , II, 272; III, 291. fier . II, 106. finanțe , III, 149, 214, 303. griji , I, 14. hanuri , IV, 48-9. harta , II, 238. industrie , III, 215, 302. livezi), II, 10. locuitori), II, 10, 19-20, 237, 259; III, 132, 148, 157, 214. mănăstiri închinat e , IV, 45. metale), II, 3. minerale , III, 150. orașe , I, 222 ; IV, 84. oteluri), IV, 48. (pârcălabi), I, 124, (producție , II, 217, 241; III, 99, 204. sare , II, 106, III, 107. (sate , I, 13-4, 269; II, 8. școală), III, 239; IV, 45. stare economică), II, 5-6. statistică), III, 215, 244. străini), III, 126, 243. (tribut), II, 242. (văcărit), II, 272. (vămi), I, 68, 79. (venituri), I, 286, 296; III, 40, 131, 149. (vii), II, 10.
- Murad I-iu. Sultan), I, 60.
- Murad al IV-lea (Sultan), II, 154.
- Murano, I, 243. Mate' de, medic), I, 62, 73-4, 167. (San-Maff'o din), I, 243, 273.
- Mu chison (Roderich I.), IV, 31.
- Murgu Eft'mie), III, 233.
- Murhard / Frederic , II, 270, 272.
- Mustafa (Carà-), II, 23.

Mustafă (Vizir), III, 72.
 Mușata-Margareta Doamna), II, 145. 315, 319; II, 20.

N.

Naghiaz, IV, 24.
 Naide, IV, 164.
 Napoleon I-iu, III, 46, 53, 56, 60; III, 250.
 Nassau prințul de), II, 255.
 Năsturel (Radu), III, 345.
 Neale (Adam, călător), II, 279; III, 162.
 Neagoe-Basarab. V. Basarab (Neagoe).
 Neamț cetate), IV, 106. (manăstire), I, 51, 56, 318; III, 152, 263, 274, 327. (cultură), I, 128-9. (Târgul). V. Târgul Neamțului.
 Neapole Beatricea regină a Ungariei), I, 77.
 Nectarie (Mitropolit muntean), III, 85.
 Necula (cneaz), I, 177.
 Neculce (Ioan), I, 366; II, 117, 124, 167; III, 141, 163.
 Nedoba (ofițer rus), III, 47.
 „Negru-Vodă”, I, 206-7; IV, 109. Cetatea lui), II, 33.
 Neigebauer (consul prusian), IV, 65-6.
 Nenciulescu (boier), III, 46.
 Neofit (Cretanul, Mitropolit muntean), II, 172.
 Neofit al II-lea Mitropolit muntean), IV, 10.
 Neonil (stăueț de Neamț), III, 152.
 Neoplanta, III, 156; IV, 21.
 Nesselrode (cancelariu rus), III, 330.
 Neumarkt, III, 72.
 Neusatz. V. Neoplanta.
 Nevridi (N.colae), I, 211.
 Newberie (John, călător), I, 211.
 Nicanor (Mitropolit), I, 261.
 Nichifor Dascălul, v.cariu patriarcal), I, 259; II, 172.
 Nicoară (Moise), III, 231, 251.
 Nicodim (starețul), I, 44, 51, 55.
 Nicolae-Vodă. V. Alexandru (Nicolae).
 Nicolae-Vodă. V. Mavrocordat (Nicolae).
 Nicolae I-iu Țar), III, 332, 337.
 Nicolae Nicolaevici (Mare-Duce), IV, 134, 139.
 Nicolae (Spătarul), IV, 105.
 Nicolescu (Constantin), III, 236.
 Nicolescu (maior), III, 326.
 Nicopol, I, 23, 71, 300; IV, 11, 99, 131, 141.

- Nifon (vicariu mitropolitan), III, 155.
 Niș, I, 7.
 Noailles (Gilles de), I, 196, 200.
 Notara (Hrisant, Patriarh), II, 74.
 Noua-Suliță, III, 162, 182.
 Noüy (Leconte de), I, 87-8, 141, 343; II, 14, 51.
 Novgorod, I, 7.
 Nürnberg, I, 62.

O.

- Oașul. V. Țara Oașului.
 Obertyn, I, 172.
 Obiceiuri (populare), II, 113-4; IV, 20, 43, 161, 163, 165.
 (la naștere), IV, 20. (în Muntenia), IV, 49. (la înmormântare), I, 343; II, 113, 137; IV, 23. (medicină), IV, 22, 136. (în Moldova), I, 169-70; II, 135 și urm. (paparudele), I, 325.
 Obiceiul pământului, I, 169.
 Obiceiuri religioase în Moldova), I, 340. (la nuntă), I, 164, 343, 350-1; II, 111-2, 136. (în Principate), IV, 125. la Bobotează), I, 326-7, 334-6; II, 113.
 Obiceiuri (credințe), II, 114, 128, 135-6; IV, 50.
 Obiceiuri danțuri), II, 135.
 Obradovici (Dosoftei), II, 266.
 Obrenovici familie), III, 326.
 O'Brien Henry), IV, 110.
 Ocna, I, 56; III, 29, 74-5, 78. (exploatarea sării), I, 323.
 Ocenele Mari, IV, 15.
 Odessa, III, 42, 68-9; IV, 110.
 Odobescu (colonel), III, 237.
 Odobești, I, 310; II, 241, 284.
 Oituz, I, 77.
 Oláh Nicolaus, episcop), III, 230.
 Olanda, II, 44.
 Olmütz, III, 173.
 Oltea Maria, Doamna), I, 114.
 Oltenia, I, 55, 237; II, 11, 85; III, 131. (aur), I, 220-2. (producție), II, 89. (urme romane), IV, 97.
 Oltenița, III, 261.
 Omer-Pașa, III, 320, 329, 335-6.
 Oradea-Mare, III, 11.
 Orășanu Nicolae, poet), II, 223.
 Orăștie, III, 16, 73.

Orbán nobil ardelean), III, 9.
 Orfano („eterist”), III, 135.
 „Orguxii” (la Caffa), I, 76; II, 60.
 Orheiu, I, 87; III, 179-81.
 Orlov prinț), III, 332.
Orraeus călător), II, 263.
 Orșova, II, 286; III, 156, 257; IV, 100, 160.
 Osman al II-lea (Sultanul), II, 42.
 Ospitalieri (călugări), I, 17.
 Ostrog, I, 254.
 Ostrov, III, 327.
 Otetelișanu, III, 350.
 Ottenhausen, I, 359.
 Otth (Iacob), I, 316.
 Otwinowski, I, 144.
 Ovidiopol, III, 68.
 Oxford, I, 54.

P.

Pachymeres cronicar), III, 328.
 Padova, II, 51, 98.
Paget (John, călător), II, 72, 80, 163, 166.
 Pahlen conte'e), III, 331.
 Paisie (Velic'ovschi, stareț de Neamț și Secu), III, 152.
 Paladi Constantin), III, 82.
 Palamed Gheorghe, poet), I, 254.
 Palatinat, I, 100.
 Paleologi, I, 19, 233.
Paleologul (Iacob, călător), I, 209.
 Paleologul (Ioan al V-lea), I, 362.
 Palestina, I, 12.
 Pângărați (mănăstire), II, 261.
 Pantelimon (mănăstire), II, 166.
 Panzini Leonardo), II, 214-5. V. și Bancini.
 Papadopol-Calimah (Alexandru), I, 366.
 Pápay refugiat ungar), II, 162.
 Papp Iosef), IV, 161.
 „Păpușoiu-Vodă”, III, 112.
 Parant consul), III, 56.
 Paras, I, 156.
 Parcevich Petru, episcop), I, 300; II, 22.
 Paris Louvrul), IV, 10. (tratatul din 1856), IV, 148
 Pârșcoveanu Ștefan), II, 234.

- Partenie* (călător rus), III, 151 și urm.
Passarowitz. V. Pojarevac.
Pașcani, III, 159.
Paschidi, IV, 133.
Patelarie Atanasie, patriarh), I, 307.
Patiomchin (cneazul, II, 207, 260; III, 27, 40-1, 89, 280.
Pațrașcu (din Cipru, pretendent), I, 201.
Pavel Țarul), III, 46.
Pavel din Alep. V. Alep.
Pazvantoglu, III, 45.
I ec Patriarhia din), I, 335.
Pecenegei, I, 12.
Pechméja (*Ange*, călător), III, 294, 344.
Pehlivan Aga Ienicerilor), III, 97.
I era, I, 80, 242; II, 45, 59.
Pererita, II, 54.
I eri manastire , I, 49.
I errin (*Raoul*, călător), III, 202.
Persia, IV, 31.
Perthes (*Boucherde*, călător), III, 278 și urm., 283.
I erticari, II, 231.
Pertusier (călător), III, 145.
Pesta, III, 73.
Petrachi Constantinopolitan), II, 169.
Petrașcu-Vodă cel Bun, I, 281.
Petru I-iu Domn al Moldovei), I, 50.
Petru Cazacul Domn al Moldovei), I, 191.
Petriciceiu (*Ștefan-Vodă*), II, 22, 54.
Petrossy, II, 57.
Petrovardin, II, 127.
Petru-Vodă Aron, I, 89, 99.
Petru-Voda Cercel, I, 196, 201-2 209, 274, 281, II, 13, 121; III, 74.
Petru-Voda Mircea, I, 339.
Petru-Vodă Rareș, I, 91-2, 98, 103, 109, 114, 126, 139, 145; II, 22, 41, 60; III, 3, 24.
Petru-Vodă Șchiopul, I. 184 5, 193, 213, 260; II, 59, 61, 100.
Petru-cel-Mare Țar), II, 29, 60, 115, 123, 126.
Petru Ermitul, I, 198.
Peucer (*Gasp. r*), I, 157.
Photiadi (*Lambru*), III, 351.
Piano-Carpini (călugăr călător), I, 6.

- Piatra Neamțului, I, 114, 318, 230; III, 29, 236. (biserica Sf. Ioan), I, 114.
 Piccolo (dr.), III, 231.
 Pigeory (arhitect frances, călător), III, 283, 286.
 Pilat (Constantin, colonel), IV, 140.
 Piluzio (Vito), II, 21.
 Pini (consul), III, 95.
 Pisani (Andrei, consul), III, 81.
 Pitești, II, 12, 108, 273; III, 72, 74, 259-60; IV, 15, 46.
 Pittard (profesorul), IV, 142. (d-na), IV, 142.
 Piu al II-lea (Papă), II, 140.
 Pizzigalli (Francisc), IV, 18.
 Place (Victor), IV, 112.
 Plaginò (boier), III, 335.
 Platov ofițer rus), III, 144.
 Ploiești, II, 12, 236, 278; IV, 121, 138-9, 145.
 Plumbuita, II, 102.
 Pobrata mănăstire), I, 83 4, 114. g
 Lociațchi (Sofronie), I, 308.
 Focuția, I, 78, 100; II, 54, 142.
 Podul Inalt, I, 88.
 Foiana Mărului, II, 67.
 Po'enari, I, 21, 135.
 Po'enaru (Petrachi), III, 191, 275.
 Poissonnier (Alfred, profesor), III, 340.
 Pojarevac, II, 168; III, 293.
 Polonia și Poloni, I, 52, 81, 95, 99-100, 122, 225, 232-3, 238, 258, 292, 355; II, 40, 42-3, 55-6, 58-9, 128; III, 23, 30, 103; IV, 16.
 Golovraci (mănăstire), IV, 16.
 Pompadour d-na de), II, 224.
 Pop (Hagi Constantin, negustor în Sibiu), II, 259.
 Popăuți (mănăstire), I, 87, 237; II, 193.
 Popescu Candianò (ofițer), IV, 106. 3
 Popescu (Radu, cronicar), II, 73, 91, 167.
 Popești (sat), I, 200; II, 72.
 „Porcaer” (sat), I, 192.
 Porter, II, 174, 186.
 Porturi românești, I, 339; III, 87; IV, 8-9, 11, 46, 82, 155.
 Porțile-de-fier, II, 236; III, 257; IV, 30, 100.
 Porumbac, II, 77.
 Posing (Ioan de, Voevod ardelean), I, 177.

- Possevino (Padre), I, 186.
 Potcoavă (Ioan-Vodă), V. Ioan-Vodă (Potcoavă).
 Poteca (Eufrosin, profesor), III, 351.
 Potemchin V. Patiomchin.
 Potocka (contesa Sofia), III, 68.
 Potocki (contele), II, 158.
 Potocki (Voevodul de Chiev), II, 161.
Poujade (Eugène, călător), III, 285, 323, 340.
 Prahova, I, 39. râul), III, 203.
 Prahoveni (cărăuși), I, 29.
 Prasnaglava. V. Radu-Vodă.
 Predeal, IV, 121, 128.
 Prejmer, I, 98.
 Prepia nepoata Doamnei Ecaterina), I, 210, 243.
 Principatele române. (agricultură), II, 235. (albine), II, 237. cultura), II, 78-9, IV, 74, 84-6, 88, 150. (descrierea lor), II, 235, 240; IV, 65-6. (finanțe), IV, 256. (grâu), IV, 68. industrie casnică), II, 273. (miere), I, 221. (minerele), II, 237, 241; (mucarer), II, 131. (originea), III, 37, 98. (pește), II, 236-7. (populație), II, 56-7, 243; III, 2, 2, 225, 238 9; IV, 65-6. (porumb), I, 279. (sare), I, 220. (școli), IV, 50-1, 55-6. (sistem vamal), IV, 104. (statistică economică), III, 238. (străini), IV, 67, (tribut), II, 219; II, 107. (unirea), III, 113, 118, 202. (venituri), II, 129. (viața socială), IV, 52-4, 137. (vii), II, 237. (vite), II, 236, 240; IV, 69.
 Pritchard (afacerea), III, 343.
 Fritzelwitz (baronul von) III, 96.
 Probata. V. Pobrata.
 Procopie (Dimitrie), II, 93.
 Proilav (Mitropolie), II, 119.
 Protul (Gavriil stareț)), I, 138.
 Prozorovschi (general , III, 43, 48, 143-4.
 Pruncu, III, 231.
 Prusia, I, 12.
 Prut, III, 147.
 Puchner (general), IV, 106.
 Purcari. V. „Porcaer”.
 Putna (mănăstire), I, 114, 128; III, 24.

Q.

- Querini (episcop catolic), I, 241, 247.
Quin (Michael, călător), IV, 98.
Quitmann (dr., călător), IV, 32.

R.

- Raab, III, 85.
 Rabelais, III, 164.
 Rabutin (general), II, 77.
 Racovăț, I, 210.
 Racoviță (Mihai-Vodă), I, 278; II, 142, 147, 204.
 Racovița (Constantin-Vodă), II, 204.
 Racoviță (Ștefan-Vodă), II, 204.
 Rădășeni, I, 316.
 Rădăuți, I, 56, 237; III, 25.
 Radovici (ofițer), IV, 136.
 Radowitz (ministru prusian), IV, 145.
 Radu-cel-Frumos (Domn muntean), I, 65, 133.
 Radu-cel-Mare (Domn muntean), I, 133-4, 136-7.
 Radu de la Afumați (Domn muntean), I, 139.
 Radu-Vodă Alexandru, I, 256.
 Radu-Vodă Iliș, II, 81.
 Radu-Vodă Leon, II, 103; III, 346. V. Victoria (soția lui
 Radu-Vodă Mihnea, I, 242, 260, 272-3, 281-2, 292, 317.
 „Radu Negru”. V. „Negru-Vodă”.
 Radu-Vodă Paisie, I, 134, 146.
 Radu-Vodă Prasnaglava), I, 64, 133.
 Radu-Vodă Șerban, I, 188, 260, 274, 282, 394; II, 20, 29,
 61, 71; III, 231.
 Rădulescu (Ion Eliad), V. Eliad
 Radziwill (Ianus, I, 354, 358-9.
 Rafaelli (dr., din Constantinopol), III, 161.
 Ragusa și Ragusani, I, 74-5, 103, 216, 242, 246, 265, 301;
 II, 17. Grigore, — anul), I, 265.
 Rahova, IV, 10.
 Raicevich (Ștefan, consul austriac), II, 208 și urm., 211,
 221, 223, 228 și urm., 239 și urm., 241-2; III, 62, 110.
 Rákóczy (dinastia), II, 67.
 Rákóczy (Francisc, pretendent), II, 161, 190.
 Rákóczy Gheorghe I-iu, prinț ardelean), I, 203, 286-7.
 Rákóczy (Gheorghe al II-lea, prinț ardelean), I, 352-4,
 367, 370; II, 42.
 Rákóczy (Sigismund), I, 360.
 Rălamb (Clas, călător), I, 370 și urm.
 Rali (Dionisie, patriarh de Târnovo, Mitropolit moldovean),
 I, 33.
 Ralù (domnița), III, 70. V. și Caragea.

- Ramadan, III, 336.
 Ramih-Paşa, III, 71.
 Râmnicul-Sărat, III, 158, 325.
 Râmnicul-Vâlci, II, 13, 19, 342; III, 236; IV, 16, 186.
 Ramzin (lac), I, 262.
 Rareş. V. Petru, Iliaş, Ştefan (Rareş).
 Rasova, III, 247, 251.
 Rasti (ispravnic), III, 96. (Constantin), III, 350.
 Raşcov, I, 367.
 Râşnov, I, 205; II, 76.
 Râul Doamnei, I, 8.
 Războieni, I, 82.
 Răzvan (Ştefan-Voda), I, 248, 252, 258.
 Reber (din Blois), III, 195.
Recordon (François, călător), III, 121, 126, 130.
 Redcliffe (romancieră), III, 267.
 Reghinul Săsesc, III, 21.
 Réglă (Paul de), III, 315.
 Regulamentul Organic, III, 245.
Reicherstorfer (călător), I, 92, 163, 180-1.
Reinhard (ministru francez, şi doamna), III, 53 şi urm., 70.
 Remondi (Emmanuele Benedetto, misionar), I, 300.
 „Remscho” (localitate), III, 73.
 Reni, I, 211, 235; II, 39, 46; III, 157, 265, 279.
Renner (von, călător), II, 282.
 Repnin (ambasador rus), II, 123; III, 41.
 Resmî Ahmed, (scriitor turc), II, 202.
 Resti (Marino de, Răgusan), I, 288.
 Reşid-Paşa, III, 30.
 Reteş, I, 98.
 Reuf-Paşa (Mare-Vizir), II, 301.
 Reussmarkt. V. Miercurea.
 Revoluţia franceză, II, 266.
 Revoluţia din 1848, IV, 35-6.
Rey (William, călător), IV, 88.
 Rheticus (Ioachim), I, 157.
 Richelieu (ducele de), III, 42.
 Rifaat-Paşa, IV, 31.
 Rigas (revoluţionar grec), II, 187.
 Ringala (Rângala, Doamna Moldovei), I, 55; II, 20.
 Rizo-Nerulos (Iacovachi), III, 95.
 Robert (Léopold, pictor), III, 323; IV, 41.
 Robescu (director al poştelor), IV, 134.

- Roche (de la, secretar domnesc), II, 182-3, 209.
Rochechouart (de, călător), III, 141.
 Rodna, I, 98.
 Rodofinichin (agent rus), III, 59-60.
 Rodos, II, 59.
Rönnne (de, călător), II, 123 și urm.
 Rohatyn, I, 236.
Rohrer (Joseph, călător), III, 35.
Rokeby (John Maritt of, călător), II, 261.
 Roma (biserica Aracoeli), I, 215.
 Roman, I, 56, 89, 114, 120, 234-5, 249; III, 274 și urm.
 IV, 106, 144. (biserica Precista), I, 89. (județ), I, 240.
 Roman-Vodă I-iu, I, 50, 56.
 Romana Virginia, din Padova), II, 51.
 Români originea lor), II, 139, 235, 239; III, 164, 186;
 IV, 8, 25, 30; IV, 97. (din Ardeal), IV, 18. (caracterisa-
 rea lor), III, 63, 97-8. (juzi), II, 240. (relații cu Franța),
 IV, 125. (ardeleni), II, 83; IV, 20, 32, 82, 161, 163; IV,
 18-9. (caracterizarea lor), IV, 106. (stare socială), III,
 4-5, 16, 22-3. (graiul lor), II, 274. (numărul lor), III,
 5. (din Sudul Dunării), II, 59; IV, 148.
 Romanò (Dionisie, episcop de Buzău), III, 152, 155.
 Roșcani, I, 198.
 Roset (familie), II, 172; III, 113; IV, 25, 142.
 Roset (Antonie-Vodă), I, 88; II, 34.
 Roset (Iancu), III, 232. (C. A.), IV, 140. (doamna C. A.),
 IV, 140. (generalul), IV, 129. (Alexandru), IV, 146.
 Rosetti (Roznovanu), III, 43, 267. Nunuță), IV, 129.
 Rosso, I, 127.
 Rosislavovici (Ivanco), I, 236.
 Roussel, I, 276.
 Roznovanu. V. Rosetti-Roznovanu.
Rubruquis (călător), I, 6.
 Rucăr, I, 333.
 Rückmann (consul rus), III, 248.
 Rudăreasa, II, 89.
 Rudolf al II-lea (Impărat), II, 24.
 Ruggiero (abatele), I, 216.
 Ruhedorf (căpitanul), IV, 20.
 „Rumâni”, I, 219.
 Rumelia, II, 49.
 Rumienșov (general), III, 27, 41, 111, 113.
 Rusciuc, I, 197; II, 57; III, 153.

- Ruset. V. Roset și Rosetti.
 Rusia Roșie, I, 25.
 Rusneci, III, 163.
 Russ (doctor), 163.
 Russo (Alec), I, 49.
 Rușciori (sat), I, 238; III, 16.
 Ruși și Rusia, I, 236, 238; II, 116, 125, 234; III, 26, 40, 120, 132, 165, 280; IV, 102-4, 129, 131, 139; III, 307; IV, 110.
 Ruleni, I, 238; III, 10, 181. V. și Rusneci.
 Ruxanda (Doamna), V. Lăpușneanu (Ruxanda).
 Rzewuski, II, 36.

S.

- Sabasa (sat) III, 262.
 Sabăoani, I, 240, 301.
 Sabini, IV, 133.
 Safarik, III, 290.
 Saint-André (de), III, 228.
 Saint-Arnaud (mareșal), III, 316 și urm., 320.
 Saint-Aulaire (marchisul de), III, 42.
 Saint-Germain, I, 162.
 Saint-Marc Girardin (călător), III, 184, 186, 296.
 Saint-Luce (diplomat), III, 55.
 Sakellario baron, consul), III, 231, 348.
 Salaberry (de, călător), II, 269; III, 131.
 Sălatruc, III, 260.
 Salih-Pașa, III, 69.
 Salm (principesa), IV, 19.
 Salzer Michael Johann), IV, 165.
 Sâmbata (localitate), II, 67.
 Samoilov, II, 287-8.
 Samurcaș boier), III, 45, 318.
 Sankt-Georg (de, Voevod al Ardealului), I, 77. V. și Pösing (de).
 Sankt-Gotthard, II, 43.
 Sandrin fiul lui Ștefan-cel-Mare), I, 319.
 Sântimre, I, 82.
 Sârbi și Serbia, I, 15, 295; II, 59; III, 12, 15, 23, 27, 156, 269.
 Sarmați, I, 237; II, 87.
 Samisagetuza, IV, 163.
 Sascut, I, 56, 231.
 Sas-Sebeș, III, 13, 16, 72; IV, 120.

- Sași, I, 9 și urm., 30, 57, 77, 89, 98, 229, 244, 248, 301, 317, 348; II, 59. (sate), I, 9-10. (orașe), I, 9. (originea), III, 21. (în Moldova), I, 246.
- Saugi (pretendent), I, 71.
- Savoia (Eugeniu de), II, 127, 167; II, 23.
- Saxonia (August de), II, 150.
- Scînteia (sat), II, 182.
- Scarlat (Callimachi). V. Callimachi (Scarlat).
- Scharsius (Andreas), III, 118.
- Schender-Pașa I, 291-2.
- Schendus (scriitor), II, 94.
- Schewitz (pension), III, 279.
- Schiltberger (călător), I, 23-4, 56.
- Schladen (von. diplomat), III, 34.
- Schlözer, II, 210.
- Schmidt (curier prusian), III, 33.
- Schott (traducător de basme), III, 266.
- Sciți, III, 137.
- Scobelev (general), IV, 132.
- Scott (Walter), III, 336.
- Sciban (Filaret), III, 156.
- Scudéry d-ra), III, 142.
- Sculeni, III, 80, 158.
- Sébastieni (general), III, 59, 61, 345.
- Sebeș (râu), III, 257.
- Secui, I, 12, 23, 52-3, 57, 98-9, 240; IV, 161. originea lor), III, 21.
- Secul (mănăstire), III, 152, 327.
- Seghedin, I, 97; III, 14.
- Seimeni, I, 341; II, 15.
- Semendria, III, 243.
- Semlin, III, 156.
- Seneslav (Voevod), I, 17.
- Seraievo, II, 99.
- Serebrenicov (Ambrosie, episcop), II, 260.
- Sergescu (Marin), III, 233.
- Sestini (Domenico, călător), II, 210-1, 214, 221; III, 8.
- Sever (Impăratul Septimiu sau Alexandru), IV, 30.
- Severin, I, 15; II, 87; III, 34, 259; IV, 17, 106.
- Sfântul Munte. V. Athos.
- Sf. Grigore Decapolitul, I, 349.
- Siberia, III, 23.

- Sibiu, I, 25; II, 59, 66; III, 11, 13, 16, 72, 139, 200; IV, 121, 160.
- Sienicki, I, 359.
- Sigismund I-iu (rege al Poloniei), I, 66.
- Sigismund (rege al Ungariei și Împărat), I, 23.
- Sigismund (regele Suediei), II, 42.
- Sigismund August (rege polon), I, 177.
- Silistra, I, 17, 40, 70, 74; II, 57; III, 281.
- Simion Dascălul (cronicar), II, 10.
- Sinai (Muntele), II, 6, III, 154.
- Sinaia, II, 273.
- Sion (Gheorghe), IV, 4.
- Siretiu, I, 232, 234, Țara -lui), I, 11.
- Siria, IV, 31.
- Sirigul Meleț(e), I, 307.
- Sîsti (Ștefan, dr.), II, 107.
- Siștov, IV, 129.
- Skeene* (călător engles), IV, 99 și urm., 106-7.
- Skuphos (eterist), III, 95.
- Slăniceanu (colonel), IV, 131.
- Slănicul muntean, II, 213; III, 236.
- Slatina (mănăstire), I, 85; II, 11; IV, 101.
- Slatineanu (familie), II, 231; III, 69, 351.
- Slavi, I, 236, 238.
- Slavonă (literatură), I, 137.
- Slobozia, II, 225; IV, 105.
- Smil. V. Ismail.
- Snagov, I, 47; III, 210.
- Sniatyn, I, 236; II, 38.
- Sobieski (regele Ioan), I, 81, 306; II, 23, 25, 29, 43, 53, 55, 57, 96, 150, 206.
- „Sobor” (sat), III, 10.
- Socola, I, 189, 211; III, 239.
- Socoli (Mohammed, Mare-Vizir), I, 197.
- Sofia, II, 12.
- Soimirovich (cleric catolic), II, 33.
- Solca (mănăstire), I, 306; III, 24.
- Soliman-cel-Măreț (Sultan), I, 76, 97, 136, 147-8, 153; II, 29, 41.
- Solnoc, I, 97.
- Solticov (general), III, 27.
- Sommer (Iacob, profesor), I, 154, 157, 162.
- Sonnini (călător), III, 85.

- Soroca, II, 54, 168, 200-1.
 „Sorotena” (Soroceni), III, 180.
 Spalato, II, 6.
Spallanzani (călător), II, 213-4; III, 8.
Spasetti (*M. A. Zerbini di*, călător), IV, 70 și urm.
Sparnau (*Peter*, călător), I, 8, 23.
 Splényi (general), II, 275, 277; III, 24.
 Staël (d-na de), II, 209.
 Stainville (general), II, 87, 94.
 Stamaty (diplomat), III, 64.
 Stambul. V. Constantinopol.
 Stăncescu (pictor), III, 351.
 Stănilăești, II, 116.
 Stanislavov Filip, episcop catolic), II, 16.
 Starichiojd, I, 17.
 „Statele Unite ale Orientului”, IV, 25.
 Stavrachii (capuchehaie), II, 205.
 Stavrinos (cronicar), I, 254.
 Stefani (Antonio, episcop), II, 23, 28.
 Steriopol (căpitan de poștă), III, 140.
 Stettin, I, 369.
 Stockholm, II, 63.
 Stoești, I, 89.
 Stoffeln (general), II, 264.
 Strasbourg, II, 155.
Strassburgh (*Paul*, călător), I, 280, 283-4.
 Stratonichia (Domnichie de), III, 155.
 Strehăia, II, 86.
 Strelji, II, 60, 241.
 Stridia-beg, II, 62. V. Radu Leon.
 Strunga, IV, 106.
Struve (călător), II, 279-80.
 Strijkowski (Matei, cronicar), I, 257.
 Stuart (consul rus), IV, 132.
 Studenița, I, 45.
 Sturdza (A.), III, 242.
 Sturdza (Elena), III, 257.
 Sturdza (Grigore), IV, 146.
 Sturdza (Ioan Sandu, Domn al Moldovei), III, 138, 270, 324.
 Sturdza (Mihai-Vodă), II, 167, 176, 178; III, 46, 121, 159, 178, 216, 241, 249-50, 263, 274, 319, 331, 338; IV, 100.
 Stürmer (von, ambasador), III, 73-5, 77.

- Suabia, I, 23.
 Suceava, I, 50, 55, 113, 181, 232, 234, 244, 248, 261, 305; II, 128, 185. (populație), I, 314. (așezăminte); I, 314. (comerț), I, 315. (catolici), I, 315. (biserici și Uspenia), I, 113. (la Direptate), I, 226.
 Sucevița (mănăstire), III, 24.
 Suedia și Suedesi, I, 367; II, 42-3.
 Sulina, III, 154, 242, 265, 278, 281, 293; IV, 63-4, 122, 144. (brațul), III, 292.
 Sulzer (*Francisc-Iosif*), II, 214, 222, 228 și urm., 243, 248, 289; III, 96.
 Sumarocov (Pavel), III, 52.
 Summerer (consul engles), III, 97-8.
 Surpatele (mănăstire), IV, 16.
 Suțu (Alexandru-Vodă), III, 91, 128, 133, 136, 146.
 Suțu Mihai-Vodă), II, 280-1; III, 36, 114, 245.
 Suțu Mihai al II-lea), III, 68; IV, 5, 94.
 Suțu (Nicolachi), II, 178, 205, 240; III, 292.
 Suvorov (general), II, 280; III, 28, 69.
 Sviatoslav (cneaz rus), I, 118.
 Svierșevschi, I, 190.
 Szamosközy (cronicar), II, 66.
 Szathmary, pictor), III, 315.
 Szechényi, III, 343; IV, 163.
 Szepessy, II, 57.
 Szilagyî (Elisabeta), I, 76.

Ș.

- Șacovscoi, IV, 139.
 Șaguna (Andrei), IV, 161.
 Șaitan-oglu, II, 59.
 Șarhorod, I, 311.
 Șătrarul Iordachi, I, 359.
 Șepeinț (Șipint), II, 142.
 Șeremețov (ofițer), II, 123.
 Șimlăul Ciucului, I, 181.
 Șinca-Mare, III, 23.
 Șincai, III, 3.
 Șotânga, I, 30.
 Ștefan-Vodă (fiul lui Alexandru-cel-Bun), I, 278.
 Ștefan-cel-Mare, I, 62, 74-5, 77-8, 100; II, 20, 41, 60; 91; 141, 143; III, 24, 37, 231, 251, 292. boala), I, 62.
 Ștefan Rareș, I, 149.

- Ștefan Dușan (Țar), I, 74.
 Ștefan (despot sârb), I, 35.
 Ștefan Dumitrașcu, boier), I, 366.
 Ștefănești, I, 261, 269; II, 33.
 Ștefăniță-Vodă, I, 91, 126.
 Știrbei Barbu), II, 270.
 Știrbei (Barbu, Domn), III, 120-1, 232-4, 268, 302, 321,
 329, 332; IV, 101-2.
 Șumla, III, 290, 336.
 Șvabi (basarabeni), IV, 31.

T.

- Tăcuta sat), III, 270.
 Talleyrand, III, 57-8.
 Tămașani, I, 240.
Tancoigne consul frances), IV, 7.
Taranowski (Andrei), I, 178, 250, 257.
 Târgoviște, I, 29, 74, 208, 222, 229, 283, 302, 343; II, 6,
 13-4, 16, 18, 75, 103, 121, 124, 133, 196; IV, 106. (mănăstiri), II, 107. Stelea), I, 340-1. (Sf. Constantin), I, 341.
 (Sf. Nicolae), I, 348.
 Târgul-de-jos, I, 56. V. Roman.
 Târgul-Frumos, II, 181; III, 27-8; IV, 106.
 Târgul-Jiului, I, 349; II, 86; IV, 48.
 Târgul-Neamțului, I, 248.
 Târnovo, I, 15.
 Târșor, I, 222.
 Tasso (Torquato), I, 254.
 Tatari, I, 6, 21, 54, 83, 261-2, 266, 291; II, 19, 60, 123,
 248; III, 28, 157.
 Tavannes (contele de), I, 196, 200.
 Tavernier (dr.), III, 228-9, 232.
 Tecuciu, I, 321; II, 281; III, 270, 275; IV, 105.
 Teleajen (râu), II, 272; III, 203.
 Telegescu, III, 233.
 Teleky (biblioteca), III, 72.
 Teleorman, I, 7.
Tennstädt (Ulrich von, călător), I, 8, 23.
 Teoctist I-iu Mitropolitul), I, 129.
 Teodosie (Domn muntean), I, 140.
 Teofan (patriarh de Constantinopol), I, 184, 259.
 Terapia, III, 68, 146.
 Teregova, III, 256.

- Teutoni (Cavaleri), I, 8, 239-40.
Thibault-Lefebvre (călător), III, 295, 315.
 Thierry (Amédée), III, 308.
 Thommasi Gabriel, cleric), II, 18.
Thornton (Thomas, diplomat), III, 62, 64, 98.
 Thou (de), I, 162, 199.
 Thunmann, filolog), III, 293.
 Thurn, II, 287.
Tietz (F, călător), IV, 28 și urm.
Tiflis (Iona, M'tropolit de), II, 260.
 Tighinea, I, 26, 86-7, 159, 236; II, 277.
 Timișoara, III, 15, 73, 156; IV, 21, 160. (Iosephstadt), III, 156.
 Timoni (diplomat austriac), III, 35.
 Tippoo-Saib, III, 67.
 Thouvenel (Édouard, diplomat), III, 38, 189.
 Tiraspol, III, 52.
 Tismana, I, 45, 349; IV, 17, 106.
 Titov ambasador rus), III, 331.
 Tobac, III, 292.
 Tobuțoc (hoț), III, 181.
 Tokaj, I, 86, 301; II, 59.
 Tököly (Emeric, prinț ardelean), II, 97, 190; III, 347.
 Tolhausen, III, 159.
 Tomarova, I, 235. V. și Reni.
 Tomis, II, 118.
 Tommasi, II, 18. V. și Thomasi.
 Tomșa (Leon-Vodă), II, 61.
 Tomșa (Ștefan-Vodă), I, 150, 157, 175, 268, 271-2.
 Töpfer (pictor), III, 108.
 Torcana, I, 253.
Tott (baronul de), II, 190, 192-3.
 Traian, IV, 149. (Calea lui), II, 239.
 Trandafilov, I, 220.
 Trapezunt, I, 70, 233; II, 20, 100, 241.
 Trebeș, I, 247, 305.
 Trenk (pictor), III, 351.
 Trubețcoi, (prințul), III, 236.
 Trzebinski, I, 359.
 Tudosca (Doamna lui Vasile Lupu), I, 337-8.
 Tudose (Logofătul lui Mihai Viteazul), I, 209, 250.
 Tulcea, II, 118; III, 154, 279; IV, 61, 122, 144.

- Tunusli (frații), III, 98.
 Turati (general), III, 11.
 Turci, I, 57-9, 61, 94, 97, 147-8, 194, 255, 279, 291, 296;
 II, 35, 43-4, 52, 58, 61, 67, 92, 102; III, 12, 20, 37, 48;
 107; 181; IV, 102, 129-30. (sistem), I, 95. (oaste), II,
 46-7. (influență, I, 143 și urm. (în comerț), I, 152-3.
 Turculeț (căpitan), II, 25.
 Turda, I, 26; III, 11; IV, 160.
 Turnul-Măgurele, I, 71; IV, 100, 129.
 Turnul lui Ovidiu, III, 257.
 Turnul-Roșu, III, 73.
 Turnul-Severin. V. Severin.
 Turtucaia, I, 70; IV, 129.
 Tutova, I, 262.

T.

- Țara-de-jos, I, 17, 266.
 Țara-de-sus, I, 17.
 Țara Jiiului, I, 11.
 Țara Oașului, I, 11.
 Țara Oltului, I, 11.
 Țerani (în Ardeal),- II, 262; III, 9, 11; IV, 22-3, 159-60;
 IV, 21. (satele), IV, 22. (case), IV, 21. (hrana), IV, 22.
 (din Basarabia), III, 165, 171; IV, 78. (starea socială),
 III, 171, 179. (din Moldova), I, 219-20, 226, 244, 323-4;
 II, 133-4, 180, 196, 223, 278; III, 61, 118, 207, 245, 270-1;
 IV, 149. (stare socială), II, 133, 191; III, 7. (economică),
 IV, 154. (femei), IV, 154. (viața de familie), II, 226.
 (casa), I, 338; IV, 153-4. (dări), II, 186, 198-9. (rapor-
 turi cu boierii), I, 150-1. din Muntenia), II, 108-9, 213,
 233-4, 277; III, 125, 132, 245; IV, 34-5, 46, 95. (stare so-
 cială), I, 31-3, 108-9; II, 269; III, 7, 34, 89, 109-1. (casă),
 III, 39. (în Principate), III, 148, 246, 267, 281, 326.
 (stare socială), III, 130; IV, 119, 130. (femei), II,
 273. (olari), I, 221. (dări: desetina), II, 129. (morăvuri),
 IV, 65-6.
 Țeri, I, 11.
 Țețina, I, 236.
 Țigani, II, 88-9, 273; III, 7, 26, 36, 61, 73; 80; 130;
 132, 193, 221, 225, 246, 260, 270, 280; IV, 23, 29,
 43, 102. (numărul lor), III, 101.
 Țigară (Zotu), I, 273, 310.
 Țigănești, IV, 105.
 Țuțora, I, 179, 291; II, 47, 55, 123.

U.

- Ubicini (A.), III, 323.
 Ucea (sat), II, 77.
 Ucraina, II, 35, 69.
 Uifalău, III, 21.
 Uman cetate), III, 67.
 Ungaria și Unguri, I, 7-8, 11, 30, 57, 59, 96-7, 136, 231, 235, 239-40, 244-5, 248, 301, 355; II, 40, 58-9, 66; IV, 16. (Societatea Sf. Ladislau), I, 240.
 Ureche (Grigore, cronicar), I, 121; II, 10, 140.
 Ureche Nistor), I, 266. (Mitrofana, soția lui), I, 266.
 Urmösy (Alexandru), IV, 158.
 Urquhart (consul engles), III, 162.
 Ursachi (boier și negustor), II, 58.
 Uscoci, I, 288.
Uspenschi (Porfirie, călător), III, 154.
 Ustie (moșie), I, 174.

V.

- Văcărescu (Ienăchiș), II, 233; III, 45, 71, 351.
 Văcărești, II, 162, 251-2. .
 Vaillant (scriitor), III, 229, 231-2, 240, 340.
 Vâlcov, IV, 122.
 Vâlcu, II, 31.
 Vălenii-de-Munte, I, 30; II, 273.
 Valentineanu (I. G.), IV, 25.
 Valério (*Théodore*, călător), IV, 6.
 Vallarga (Mărioara Adorno), I, 243.
 Valle de Tejo (marchisul), IV, 29.
 Valon (*Alexis de*, călător), III, 255.
 Valul lui Traian, III, 195. V. și Traian.
 Vămi. V. Muntenia (vămi).
 Vanderbech, II, 94. V. Schendus.
 Vârciorova, III, 258.
 Varlaam Mitropolitul Moldovei), I, 308, 313, 358; II, 60.
 Varlaam Mitropolit muntean), III, 74.
 Varlaam (Constantin), III, 42.
 Varna, I, 59-60; II, 16-7; III, 247, 251, 290.
 Varniș, II, 118; III, 176.
 Varșovia, II, 43.
 Vaslui, I, 38, 88, 268, 321, 339; II, 34, 181, 188, 225; IV, 126.

- Vay (contele), II, 162.
 „Vecini”, I, 219, 238.
 Vegezzi-Ruscala, IV, 24.
 Veneția și Vețețeni, I, 62, 75, 80, 293; II, 16, 60, 100, 205. (Zecca din), II, 100.
 Veniamin (Costachi, Mitropolitul), III, 159, 246, 254.
 Verancius (episcopul), I, 164.
 Verbia, I, 144, 155.
 Veterani (general), II, 27, 86, 96.
 Vevelli (Constantin), I, 242, 275, 312.
 Via Carolina, III, 73.
 Vicina (oraș), I, 42.
 Victoria (Doamna lui Radu Leon), I, 282.
 Vidin, I, 7, 40; III, 294; IV, 10, 101.
 Viena, II, 246; III, 251; IV, 89.
 Vieroș (mănăstire), II, 12.
 Viforâta (mănăstire), I, 284; II, 14.
 Vilară (Alexandru, boier), III, 234.
 Viliers, IV, 140.
 Vinga, I, 238.
 Viquesnel (geolog), III, 289.
 Virgil, IV, 20.
 Virzirescul (Axintie), I, 234.
 Vișa (Doamna), I, 272.
 Visconti episcop de Cervia), I, 153.
 Visigoți, I, 19.
 Viold (boier), I, 54.
 Vitus (episcop catolic), I, 142.
 Viviers, III, 311.
 Vivot, IV, 9.
 Vlad-Voda Calugărul, I, 133, 135.
 Vlad Dracul (Domn muntean), I, 31, 61, 64, 71-2, 133.
 Vlad Țepeș, I, 61, 64, 133.
 Vlădescu (general), II, 44.
 Vladimirescu (Tudor), II, 278; III, 121-2, 133 și urm.
 Vladislav. V. Iagello.
 Vladislav-Vodă, II, 238.
 Vlăduț (Domn muntean), I, 134.
 Vlahuți (boier muntean), III, 68.
 Vlaicu-Vodă, I, 29.
 Vlașca, I, 17; III, 138.
 Vlăsia, I, 7.

- Vodița (mănăstire), I, 45; II, 86.
 Voevodate primitive, I, 17.
 Vogoridi caimacamul Nicolae), III, 250; IV, 114-5, 118.
 Voinescu (colonel), II, 275.
 Voltaire, II, 117.
 Vorona (mănăstire), III, 152.
 Voroneț (mănăstire), I, 115.
 Voronțov (prințul), III, 252.
 Vosnesensc, III, 332.
 Vrancea, I, 57.
 Vuici, III, 156.
 Vulcan (pas), III, 12.

W.

- „Wakefield” („Vicarul de Ia”, roman), II, 174.
 Walsh (călător), IV, 96.
 Walter (Gulielm, călător), I, 204.
 Walter (Baltazar), I, 250-1.
 Weissbach (conte de), III, 256.
 Warszawiecki (cleric catolic), I, 183.
 „Wasmer” (sat), III, 10.
 Wiest, IV, 132.
 Wavrin (Jean, cronicar), I, 59-60, 64, 69, 72.
 (Valerand de), I, 59.
 „Welling (călător), I, 295, 367.
 „Weyde”, II, 123.
 Wilden (Ioan, călător), I, 266.
 Wilkinson (istoric), III, 71, 83-4, 96-8, 100.
 Willeshofen (mare negustor), II, 248.
 William, II, 73.
 Wiszniewiecki Mihail, rege polon), II, 43.
 Wittgenstein (general), IV, 6.
 Wolanski, III, 336.
 Wolf (Andreas, dr), III, 108.
 Wolf (Nicolae, secretar), III, 92.
 Wychowski (Cazac), I, 362-3, 365.

X.

- Xeropotamul (la Athos), I, 266.

Y.

- Yerkoki. V. Giurgiu.
 Youssouf (general frances), III, 319.

Z.

- Zabraz (ducele de), I, 271.
 Zăgaz (redută la Mangalia), III, 280.
 Zagora, III, 328.
 Zalescic, II, 184.
 Zamca (biserică), I, 234, 314.
 Zamosc, I, 258.
 Zamoyski (Ioan, Hatman și cancelariu po'lon), II, 41, 150, 257, 290.
 Zamoyski (episcop catolic pentru Moldova), I, 304.
 Zápolya (Ioan, prinț ardelean), I, 97, (și fiul, Ioan Sigismund).
 Zara, II, 5.
 Zass (general ruș), III, 45.
 Zefcari (general), IV, 131, 134.
 Zerbinni. V. Spasetti.
 Zimnicea, II, 258; III, 344; IV, 131, 141.
 Zips (Ținutul), I, 97.
 Zlatna, III, 9.
 Zograf (mănăstire la Athos), I, 273.
 Zolkiewitz Hatmanul), I, 290; II, 33, 42.
 Zollern (Frederic de), I, 23.
 Zotov (general), IV, 135.
 Zuavi, III, 319.
 Zucker (dr, călător), III, 160-3, 165-7, 247.
 Zwaniac, II, 122.

Tabla e lucrată de elevele mele misionare de la Vălenii-de-Munte, supt conducerea d-rei dr. Hermine Theil.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
I. Călători artiști francesi în țerile noastre .	3
II. Călători italieni, germani, elvețieni și englesi în țerile noastre	20
III. Călători în epoca de critică	108
IV. Călători mai noi prin Ardeal	159
Tabla numelor	167
